

Unge's oplevelse af søskendetab i barndommen

Specialets samlede antal tegn (med mellemrum og fodnoter): 191.699 tegn

Svarende til antal normalsider (å 2400 tegn): 79,9 sider

Anne Skovsen

Studienummer: 20165330

Vejleder: Ester Holte Kofod

Aalborg Universitet

10. semester, psykologi, speciale

d. 28. maj 2021

Abstract

The present thesis examines the experience of losing a sibling during childhood to sudden death, which is shed light on using semi-structured interviews with four adolescents who have lost a sibling during childhood. Hereby, it is possible to examine the potential long-term consequences of sibling loss. Furthermore, the focus is on exploring the adolescents' experiences of their family and social network's reactions to the loss.

For this purpose, a phenomenological perspective was chosen, which enabled a focus on the adolescents' experiences of sibling loss. The interviews were conducted using an interview guide with questions focusing on the experiences of sibling loss and perceived long-term positive and negative consequences. Hereafter the interviews were transcribed and subjected to a thematic analysis which allowed for several relevant themes concerning the experience of sibling loss to be identified. Among several themes that emerged from the thematic analysis, the following were subjected to a theoretical analysis informed by Margaret Stroebe and Henk Shut's dual process model of coping with bereavement and Dennis Klass, Phyllis Silverman, and Steven Nickman's theory of continuing bonds: (1) family-related changes, (2) friendship-related changes, and (3) others' expectation for the grief to end.

The first theme concerns the adolescents' experience of family-related changes due to the sibling loss. This relates to the experience of the deceased missing in the family both in everyday activities and family events. Furthermore, this theme relates to the adolescents' experience of relational changes in the family, where some experienced an increased need for presence with the family whereas others experienced a need to spend less time with their family and instead spend more time with their friends. The surviving siblings experienced their parents in grief not being able to adequately manage the household or parenting role, which was an unknown and strange experience for the siblings.

The second theme concerns the adolescents' experience of friendship changes. Here the surviving siblings can feel different than their friends as they have not experienced sibling loss and therefore cannot imagine what they are going through. Furthermore, the theme relates to the siblings' experience of altered relations with their friends. Some experienced losing friends due to the sibling loss because some friends could not bear to hear about the surviving siblings' thoughts and feelings regarding the loss. In addition to this, surviving siblings can feel that their friends focus on irrelevant things in life such as parties, which can seem meaningless to the surviving sibling. Furthermore, one sibling experienced having new friendships due to the sibling loss, because the surviving sibling became friends with the deceased sibling's

friends. Moreover, the surviving siblings experienced increased appreciation and prioritization of existing friendships.

The third and last theme relates to the adolescents' experience that others expect them to get over their loss after a given amount of time. This resulted in others stopping checking up on the surviving siblings' wellbeing associated with the loss. Despite this, the surviving siblings experience a continuing need to talk about the death and the deceased, which has become harder to do because others have stopped asking them about the loss. However, most of the siblings have friends who willingly listen to their thoughts and feelings given that the siblings themselves mention the need to do so. Despite the sibling loss, all siblings are overall doing well at the time of the interview, which can explain why others can have the expectation that the surviving siblings are doing well and hence no longer need social support related to their loss. Hereby, the adolescents' wellbeing can misguide others to believe that they have stopped grieving although most of the siblings continue to experience grief despite the time that has passed since the death.

The choice of focusing the analysis on themes are discussed, and additional themes are outlined to illustrate the complexity of the experience of sibling loss. The strengths and shortcomings of the present study are discussed in terms of the methodical and theoretical approach of the thesis. To address some of the theoretical shortcomings, the attachment theory of John Bowlby is included to shed light on the surviving siblings' experience of altered relations with their parents. Furthermore, it is discussed how psychologists can use the present thesis and for what purpose. Lastly, the findings of the thesis are compared to existing research regarding the experience of sibling loss to identify similarities and new findings of the thesis.

Indholdsfortegnelse

Abstract.....	1
1 Introduktion.....	5
1.1 Indledning.....	5
1.2 Problemafgrænsning.....	6
1.3 Begrundelse for emnevalg.....	7
1.4 Begrebsafklaring	7
1.4.1 Søskendetab.....	7
1.4.2 Sorg.....	7
1.4.3 Barndommen og ungdommen	8
1.4.4 Langsigtede konsekvenser	8
1.5 Opbygning af specialet.....	8
2 Overblik over eksisterende forskning	9
2.1 Søgning og udvælgelse af eksisterende forskning	9
2.2 Gennemgang af eksisterende forskning	10
2.3 Delkonklusion	18
3 Redegørelse.....	19
3.1 Sorg hos børn og unge.....	19
3.1.1 Søskendesorg	21
3.1.2 Pludselig død	21
3.1.3 Langsigtede konsekvenser	22
3.2 Tosporsmodellen	22
3.3 Vedvarende bånd.....	25
3.3 Delkonklusion	26
4 Metode	27
4.1 Fænomenologi.....	27
4.2 Tematisk analyse	28
4.3 Søgning og udvælgelse af informanter.....	31
4.4 Samtykkeerklæring.....	31
4.5 Interview.....	32
4.5.1 Interviewguide	33
4.5.2 Transskription.....	34
4.6 Validitet, reliabilitet og generaliserbarhed	34
4.7 Ethiske overvejelser	36

4.8 Delkonklusion	37
5 Analyse	37
5.1 Præsentation af informanterne	37
5.1.1 Lukas	38
5.1.2 Frida.....	38
5.1.3 Casper	39
5.1.4 Julie.....	40
5.2 Familiære forandringer.....	41
5.2.1 Den afdøde mangler i familien	42
5.2.2 Relationelle forandringer i familien	46
5.3 Venskabelige forandringer	50
5.3.1 At føle sig anderledes	50
5.3.2 Relationelle forandringer i venskaber.....	51
5.4: Andres forventning om at sorgen stopper	54
5.4.1 At klare det til trods	57
5.5 Delkonklusion	58
6 Diskussion.....	59
6.1 Temaer i analysen.....	60
6.1.1 Yderligere identificerede temaer	61
6.2 Styrker og svagheder ved specialet	62
6.2.1 Metodiske styrker og svagheder	62
6.2.2 Teoretiske styrker og svagheder	64
6.3 Tilknytningsteori	65
6.4 Specialets kliniske implikationer	67
6.5 Specialets fund overfor eksisterende forskning	68
6.6 Delkonklusion	70
7 Konklusion.....	71
8 Perspektivering	73
9 Referenceliste.....	74
10 Pensumliste	78

1 Introduktion

1.1 Indledning

Hvert år mister op imod 1000 børn og unge under 28 år en søskende i Danmark (Guldin, 2017). Søskende har ofte en tæt relation, hvorfor det kan være en svær belastning at miste en søskende i barndommen, hvilket blandt andet kan resultere i øget sårbarheden overfor emotionelle konsekvenser og øget risiko for udvikling af psykiatriske diagnoser såsom depression (Bolton, Au, Chateau, Walld, Leslie, Enns, Martens, Katz, Logsetty & Sareen, 2016). Søskendetab kan føre til livslang sorg hos efterladte søskende, men sorg er præget af individuelle forskelle, hvor følelsesmæssige og adfærdsmæssige sorgreaktioner blandt andet kan variere afhængigt af de efterladte søskendes alder, udvikling og miljø (Jonas, Scanlon, Rusch, Ito & Joselow, 2018). Derudover kan børn og unge reagere forskelligt afhængigt af deres forståelse for døden, hvilket hænger sammen med deres alder og udvikling (Sveen, Eilegård, Steineck & Kreicbergs, 2013). Tabet af en søskende i barndommen kan kort sagt være forbundet med flere udfordringer og konsekvenser for de efterladte søskende, hvor tabet potentielt kan have livslang indvirkning. Det findes relevant at undersøge en sådan belastning, da den kan have indgribende indflydelse på børn og unges udvikling både på kort og lang sigt.

Alle mennesker oplever på et tidspunkt i livet at miste en nærtstående person og sørge over tabet, hvorfor sorg kan betegnes som et almenmenneskeligt fænomen (Guldin, 2017). Sorg kan beskrives som en akut krise og en følelsesmæssig tilstand, der indtræffer efter tabet af en elsket person (Dyregrov & Dyregrov, 2017; Guldin, 2017). Børn og unges sorg adskiller sig fra voksnes sorg, da især børn sørger lidt ad gangen, hvor de går ind og ud af sorgen for ikke at blive overvældet (Nolbris & Hellström, 2005). Før 1970'erne var der en opfattelse af, at børn ikke sørger og derfor ikke bør inddrages eller støttes, men denne forståelse har ændret sig, så der i dag er forståelse for, at børn sørger og har brug for støtte (Guldin, 2017). Det er igennem årene blevet mere almindeligt at tale med børn og unge om alvorlige emner som døden og tab, hvilket børn og unge ofte har brug for (Dyregrov, 2007). Denne ændrede forståelse af børn og unges sorg har resulteret i, at der i de seneste 25 år er forsket mere i børn og unges sorg (Christiansen, 2017). Indeværende speciale følger denne tendens ved at fokusere på unges oplevelse af søskendetab i barndommen.

I forskningen af børn og unges oplevelser af søskendetab mangler der forskning i en dansk kontekst, hvilket belyses i afsnit 2.2 'Gennemgang af eksisterende forskning'. Indeværende speciale bidrager med sådan forskning og præsenterer centrale aspekter ved unges egne

beskrivelser og oplevelser af søskendetab i barndommen samt tabets oplevede kortsigtede og langsigtede konsekvenser.

1.2 Problemafgrænsning

Indeværende speciale tager udgangspunkt i følgende problemformulering:

Hvordan oplever unge sorgen over at have mistet en søskende i barndommen?

Problemformuleringen har til formål at belyse unges oplevelse af at miste en søskende i barndommen. Den besvares ud fra et fænomenologisk ståsted med kvalitative, semistrukturerede interviews af unge, der har mistet en søskende i barndommen. Se afsnit 4 'Metode' for uddybning af specialets videnskabsteoretiske og metodologiske tilgang. I tillæg til problemformuleringen er følgende underspørgsmål udarbejdet:

Hvordan oplevede unge at blive mødt og forstået af omgivelserne efter tabet af deres søskende?

Hvilke langsigtede konsekvenser oplever unge, at søskendetabet har haft for dem?

Ovenstående underspørgsmål supplerer specialets problemformulering for at præcisere vigtige aspekter ved oplevelsen af søskendetab og potentielle langsigtede konsekvenser. Specialet anlægger et retrospektivt perspektiv på oplevelsen af søskendetab, hvilket muliggør en undersøgelse af oplevede langsigtede konsekvenser. Opsummerende rummer indeværende speciale en bestræbelse på at opnå indsigt i unges oplevelse af søskendetab i barndommen og hvordan det har påvirket dem frem til i dag. Specialet fokuserer udelukkende på, hvordan det opleves for unge at miste en søskende til pludselig død. Pludselig død var ikke et inklusionskriterium i udvælgelsen af informanter, men alle informanter har tilfældigvis mistet søskende til pludselig død. Det er sandsynligt, at visse dimensioner af specialets fund i højere grad belyser unges oplevelse af søskendetab til pludselig død end søskendetab generelt.

Efter en grundig analyseproces blev der fundet adskillige relevante tematikker ved unges oplevelse af søskendetab. Her blev det besluttet at fokusere på udvalgte tematikker, som var grundigt belyst i empirien, hvorfor indeværende speciale primært fokuserer på følgende tre tematikker. For det første undersøges de unges oplevelse af familiære forandringer som følge af søskendetab, hvor de havde en oplevelse af, at den afdøde manglede i familien og at

familiens relationer blev påvirket af tabet. For det andet undersøges de unges oplevelse af, at deres venskaber blev påvirket af tabet, hvor eksisterende venskaber blev ændret eller opløst som følge af tabet. For det tredje undersøges de unges oplevelse af andres forventning om, at sorgen stopper efter et givent tidsrum.

1.3 Begrundelse for emnevalg

Ovenstående problemformulering og underspørgsmål findes relevant at stille og besvare, da tab i barndommen kan være en svær belastning for børn og unge, både umiddelbart efter tabet og på længere sigt (Davies, 1999). Emnet har fanget undertegnede's interesse på baggrund af undervisning i emnet og interesse i at bidrage med relevant viden, der kan anvendes i praksis. Søgning og læsning af eksisterende litteratur og forskning om børn og unges sorg har efterladt undertegnede med dét indtryk, at mange studier fokuserer på børn og unges sorg uden at skelne imellem, hvorvidt de har mistet søskende eller forældre. Eftersom det i indeværende speciale antages, at der kan være forskellige oplevelser forbundet med søskendetab og forældretab, findes det relevant at fokusere på en konkret tabstype. I gennemlæsningen af eksisterende forskning og litteratur fremstod søskendetab mindre belyst end forældretab, hvorfor denne tabstype er valgt. Undersøgelsen af søskendetab udgør ligeledes en personlig interesse og undren over, hvordan det opleves at miste søskende, da jeg selv er vokset op med søskende og dårligt kan forestille mig at miste en af dem. Intentionen med specialet er at opnå større klarhed over de oplevelser, sorgreaktioner og udfordringer, der kan være forbundet med søskendetab i barndommen.

1.4 Begrebsafklaring

I de kommende afsnit defineres centrale begreber i specialet for at undgå uklarheder i ordenes betydning.

1.4.1 Søskendetab

Indeværende speciale anvender betegnelsen søskendetab i betydningen af søskendes dødsfald. Betegnelsen søskendetab dækker derfor ikke andre former for tab såsom, at søskende har mistet kontakten, psykisk eller fysisk sygdom eller andre ændringer, der kan betegnes som tab. Betegnelsen søskende er ikke udelukkende afgrænset til helsøskende, men det må bemærkes, at alle specialets informanter har mistet helsøskende.

1.4.2 Sorg

Sorg defineres i specialet som et individs følelsesmæssige, tankemæssige og adfærdsmæssige reaktioner på dødsfald (Mogensen & Engelbrekt, 2013). Sorg betragtes som en normal reaktion på tabet af en nærtstående person, som den efterladte havde et følelsesmæssigt bånd til

(Guldin, 2019). Hertil defineres sorg som individets tilpasning til tabet, hvor den efterladte værner sig til et liv uden den afdøde (Guldin, 2019). Specialets sorgforståelse uddybes i afsnit 3.1 'Sorg hos børn og unge'.

1.4.3 Barndommen og ungdommen

Betegnelsen barndommen dækker i specialet over den aldersmæssige afgrænsning på 0-18 år, men der er kun søgt informanter, som har mistet i en alder af 3-18 år. Den nedre grænse på 3 år er fastsat for at øge sandsynligheden for, at informanterne har erindringer om tabet. Specialets informanter har mistet en søskende som 4-18-årige. Betegnelsen ungdommen defineres ud fra aldersintervallet 14-24 år, hvilket er informanternes nuværende alder.

1.4.4 Langsigtede konsekvenser

Betegnelsen langsigtede konsekvenser defineres som de oplevede positive og negative konsekvenser, der indtræffer minimum tre år efter søskendetab. Definitionen er dog til en vis grad overladt til informanterne, der har inddraget de konsekvenser, som i deres øjne kan betragtes som langsigtede. Derfor kan der forekomme variationer i, hvad de enkelte informanter anser som langsigtede konsekvenser. Specialets informanterne har mistet en søskende for 4-20 år siden, hvilket danner rammen for specialets forståelse af langsigtede konsekvenser.

1.5 Opbygning af specialet

Specialet indledes med en gennemgang af eksisterende kvalitativ forskning om børn og unges oplevelse af søskendetab i barndommen. Hernæst følger en redegørelse af sorgreaktioner hos børn og unge, søskendetab, pludselig død og langsigtede konsekvenser. I redegørelsen præsenteres desuden tosporsmodellen og teorien om vedvarende bånd, som har informeret specialet. Dernæst følger en gennemgang af specialets metodiske tilgang, hvor der blandt andet redegøres for det fænomenologiske ståsted og anvendelsen af tematisk analyse. Derudover gennemgås specialets metodiske valg af semistrukturerede interviews og etiske overvejelser. Hernæst følger en analyse, hvor informanterne indledningsvist præsenteres, hvorefter relevante tematikker for oplevelsen af søskendetab analyseres. Her analyseres informanternes oplevelse af familiære og venskabelige forandringer samt oplevelsen af andres forventning om, at sorgen stopper. Dernæst følger en diskussion af analysens temaer, hvor der ligeledes præsenteres nye temaer. Herefter diskuteres specialets metodiske og teoretiske styrker og svagheder. Efterfølgende inddrages tilknytningsteorien for at belyse nye aspekter ved søskendetab. Derpå diskuteres specialets kliniske implikationer. Slutteligt diskuteres specialets fund op imod eksisterende forskning. Afslutningsvist konkluderes specialet med besvarelse af problemformuleringen og underspørgsmål.

2 Overblik over eksisterende forskning

Indeværende afsnit rummer en gennemgang af eksisterende forskning om sorg og oplevelsen heraf hos børn og unge, der har mistet en søskende i barndommen. Indledningsvist gennemgås det, hvordan forskningen er lokaliseret og udvalgt.

2.1 Søgning og udvælgelse af eksisterende forskning

Søgning efter eksisterende forskning foregik på søgedatabasen Psycinfo med søgeord i fire blokke med dertilhørende indeks-termer fundet med APA Thesaurus:

Blok 1: phenomenolog* OR experienc*. Indexterms: Phenomenology OR Experiences (Events)

Blok 2: sibling* OR brother* or sister*. Indexterms: Siblings OR brother OR sister

Blok 3: grief* OR grieve* OR bereavement OR mourn* OR death OR loss. Indexterms: Bereavement OR Grief OR death and dying

Blok 4: child* OR teenager* OR adolescen*

Der blev udelukkende søgt efter peer reviewed artikler, hvilket resulterede i 312 artikler. Her blev overskrifter og abstracts læst for at lokalisere relevante forskningsartikler, hvor udvælgelsen foregik ud fra følgende inklusionskriterier. Artikler som gennemgår kvalitativ eller mixed-method forskning om sorg, sorgreaktioner og oplevelsen heraf hos børn og unge, der har mistet en søskende i barndommen. Der blev udelukkende udvalgt artikler fra vestlige lande udgivet fra og med år 2000 for at sikre nyere forskning fra en vestlig kontekst. Artikler blev ekskluderet, hvis de var på andre sprog end dansk, engelsk, svensk eller norsk eller hvis de udelukkende gennemgik kvantitativ forskning. Derudover blev artikler ekskluderet, hvis de fokuserede på forældres eller bedsteforældres oplevelse af at miste et barn eller barnebarn, børn og unges oplevelse af forældretab, oplevelsen af at have en syg eller døende søskende eller forælder. Artikler blev desuden ekskluderet, hvis de fokuserede på sorg forbundet med misbrug, sygdom eller fængsling af familiemedlemmer samt adoption og anbringelse. Derudover blev studier med udelukkende fokus på interventioner og effekten heraf samt boganmeldelser udelukket.

Specialet beror på en antagelse om, at forskellige tabstyper er forbundet med forskellige oplevelser og sorgreaktioner, hvorved det antages, at der er forskel på oplevelsen af at miste et barn, forælder eller søskende (Guldin, 2019). Ud fra denne antagelse var det et kriterie, at artiklerne gennemgik børn og unges oplevelse af at miste *søskende*. Flere artikler undersøgte børn og unges oplevelse af sorg ved at inddrage en blandet gruppe af informanter, hvor nogen havde mistet søskende og andre havde mistet forældre. Hvis disse artikler ikke skelnede klart

imellem, hvilke oplevelser og sorgreaktioner, der henholdsvis var forbundet med søskendetab og forældretab, blev de ekskluderet. Hvis artiklerne derimod skelnede imellem sorg forbundet med henholdsvis søskendetab og forældretab, blev de inkluderet. Den nævnte antagelse om forskellige tabstyper medførte ligeledes et krav om, at artiklerne klart skelnede imellem søskende og forældres sorg. Flere artikler undersøgte familiers oplevelse af at miste et barn uden at skelne imellem, hvordan henholdsvis forældre og efterladte søskende reagerede, hvorfor de blev ekskluderet. Såfremt artiklerne derimod tydeligt præciserede, hvordan efterladte søskende oplevede tabet, blev de inkluderet.

Efter den indledende udvælgelse af artikler ud fra ovenstående inklusions- og eksklusionskriterier, blev der fundet 46 artikler. Efter gennemgang af disse artikler blev flere frasorteret, da de ikke mødte inklusionskriterierne eller opfyldte eksklusionskriterierne. På den baggrund blev der afgrænset til seks artikler. De seks artiklers referencelister blev gennemlæst for at identificere yderligere studier, som ikke var fundet i ovenstående søgning. Det bemærkelsesværdige var, at der her kun blev identificeret yderligere tre artikler. I gennemlæsningen af referencelisterne samt søgningen via Psychinfo var der forbløffende mange artikler udgivet i 1980'erne og 1990'erne. Dette kan indikere, at der er foretaget mange undersøgelser af søskendetab i denne tid, men at der er foretaget færre kvalitative studier af søskendetab i nyere tid, som opfylder de ovennævnte inklusionskriterier.

2.2 Gennemgang af eksisterende forskning

Ud fra ovenstående søgning blev der i alt udvalgt ni forskningsartikler omhandlende børn og unges oplevelse af at miste en søskende i barndommen. Der var seks interviewstudier, en casebeskrivelse og to mixed-method studier, hvor den kvalitative del bestod af interviews. Disse artiklers fund gennemgås nedenfor, hvor der ved mixed-method studierne fokuseres på den kvalitative del.

Kari Dyregrov og Atle Dyregrov (2005) beskriver unges oplevelse af sorg efter søskendetab til selvmord. Dette undersøges i en norsk mixed-method undersøgelse, hvor 70 søskende besvarer et spørgeskema 6-23 måneder efter tabet og interviewes i gennemsnit 5 måneder herefter. De overlevende søskende inddeles i to grupper, hvor den første gruppe består af 11 hjemmeboende unge på 15-20 år og den anden gruppe består af 59 udeboende unge og voksne på 21-43 år. I artiklen skelnes der imellem resultaterne fra de to grupper, hvor der i indeværende gennemgang af artiklen primært fokuseres på den førstnævnte gruppe. De unges oplevelse af søskendetab til selvmord var forbundet med chok, vantro og forvirring i timerne efter dødsfaldet, hvor de havde svært ved at begribe, at deres søskende havde taget sit eget liv. I tiden efter

selvmordet kunne de opleve vrede rettet imod den afdøde for at have taget sit eget liv, hvilket dog udløste skyldfølelse hos flere informanter. Flere oplevede skyld, hvis de følte, de kunne have undgået selvmordet. Derudover udviklede flere mareridt, indtrængende minder og post-traumatisk belastningsreaktion (PTSD), især hvis de havde fundet den afdøde. Det var svært både emotionelt og kognitivt at håndtere dødsfaldet for de efterladte søskende (Dyregrov & Dyregrov, 2005).

Debbie Forward og Norman Garlie (2003) undersøger unges oplevelse af søskendetab til pludselig død ved selvmord, ulykker og sygdom. Der er udført ustrukturerede interviews af seks canadiske søskende på 17-23 år, som var 13-19 år på dødstidspunktet. De er interviewet to gange, hvor det ved første interview var seks måneder til fem år efter dødsfaldet. Det andet interview foregik minimum seks uger efter det første for at afklare uvisheder samt præsentere forskerens fortolkninger, så de unge kunne kommentere herpå. Derudover udfyldte de et spørgeskema til indhentning af demografisk information. Interviewene er analyseret med grounded theory med formålet at udvikle en teori om unges reaktioner efter søskendetab til pludselig død. Undersøgelsen udmønter sig i en teori om, hvordan de unge i flere år efter tabet søger ny mening med livet, hvilket forløber i fem faser. I første fase finder den unge ud af, at en søskende er afgået ved døden, hvilket er forbundet med chok, tristhed, udadvendte emotionelle reaktioner såsom gråd og de har svært ved at tro, at deres søskende er død. Ugerne efter tabet udgør den anden fase, hvor de unge forsøger at undgå virkeligheden med tabet ved for eksempel at beskæftige sig med andre ting såsom planlægning af begravelsen. Herefter følger tredje fase, hvor den unge konfronterer virkeligheden, hvilket indebærer at arbejde sig igennem smerten samt en følelse af at være ensom og anderledes end jævnaldrende. Hernæst følger et vendepunkt, hvilket udgør fase fire. Herefter kan de unge i femte fase enten finde ny mening eller stoppe søgningen efter mening. At finde ny mening er forbundet med accept af tabet, oplevet personlig vækst, negative konsekvenser og vedvarende bånd til den afdøde. Andre unge stopper søgningen efter ny mening, men vender på et senere tidspunkt tilbage til den tredje fase for at konfrontere virkeligheden igen og finde ny mening med livet. Alle unge fandt med tiden ny mening. Der er individuelle forskelle på, hvordan de unge kommer igennem de fem faser, men artiklen præciserer ikke, om disse forskelle er forbundet med specifikke karakteristika såsom køn (Forward & Garlie, 2003).

Pernilla Avelin, Kerstin Erlandsson, Ingegerd Hildingsson og Ingela Rådestad (2011) har udført fokusgruppeinterview med 25 svenske forældre fra 22 familier, som har mistet et dødfødt barn for gennemsnitligt 6 år siden. Der indgik 20 mødre og 5 fædre til 39 overlevende søskende, som i gennemsnit var 7 år, da de mistede en søskende. Forældrene interviewes om

deres oplevelse af at være forældre til overlevende søskende samt de overlevende søskendes behov efter tabet. Det var vigtigt for de overlevende søskende at have set og holdt den afdøde, hvilket gjorde det lettere at forstå, at deres søskende var dødfødt. Det var ligeledes vigtigt for dem at have billeder af den afdøde for at mindes. I tiden efter tabet kunne de overlevende søskende reagere ved at trække sig midlertidigt fra deres forældre (Avelin et al., 2011).

Pernilla Avelin, Göran Gyllenswärd, Kerstin Erlandsson og Ingela Rådestad (2014) er ligeledes en svensk interviewundersøgelse om dødfødte søskende. Her interviewes 13 halv søskende, 11 søstre og 2 brødre, på 13-17 år. De var 11-16 år, da de mistede en halv søskende. De interviewede berettede om bekymring for deres mors eller stedmors helbred efter dødsfaldet samt en generel angst for fremtiden. Derudover følte flere sig overset, da det især var forældrene, som fik opmærksomhed efter tabet. Flere ønskede, at hverdagen skulle blive som før tabet, hvilket dog efterlod dem med skyldfølelse over at have dette ønske (Avelin et al., 2014).

Christine Jonas-Simpson, Rose Steele, Leeat Granek, Betty Davies og Joann O'Leary (2015) undersøger canadiske børns oplevelse af dødfødte søskende med interviews af fem forældre og ni søskende. De interviewede søskende var 4-17 år på interviewtidspunktet og mistede som 2-10-årige, hvilket var 2,5-12 år siden. Der var fire søstre og fem brødre samt tre mødre og to fædre fra i alt fire familier. Undersøgelsen viste, at de overlevende søskende sørgede over tabet, selvom barnet døde før fødslen. De knyttede sig til den afdøde ved for eksempel at tale eller bede til den afdøde og deltage i ritualer til minde om den afdøde. Derudover oplevede flere positive konsekvenser efter tabet såsom øget medfølelse, forståelse for andre og tættere relationer i familien (Jonas-Simpson et al., 2015).

Joanna Fanos, George Little og William Edwards (2008) har undersøgt psykosociale konsekvenser ved at miste søskende på en neonatal afdeling. Det er en retrospektiv undersøgelse fra USA med semistrukturerede interviews af 14 søskende på 16-27 år, som har mistet en søskende for 18-28 år siden. Otte af informanterne var 3-7 år, da de mistede en søskende, mens seks informanter er født efter dødsfaldet. Der var tolv søstre og to brødre fra ni familier. Flere informanter ønskede at opretholde en relation til den afdøde og beholde billeder af den afdøde for at mindes. Flere oplevede mareridt forbundet med dødsfaldet og overlevelsesskyld, hvis de troede, at dødsfaldet var deres skyld. Elleve af informanterne oplevede angst for at blive syge, deres mors helbred, morens senere graviditet eller angst for egen fremtidig graviditet, hvorfor flere havde undgået at få børn eller overvejede at adoptere for at undgå graviditet (Fanos, Little & Edwards, 2008).

Kathie Kobler (2014) præsenterer en case fra USA med en 9-årig drengs reaktioner på at miste sin tvillingsøster til kræft. Koblers beskrivelse centrerer sig om timerne efter

dødsfaldet, hvor drengen vekslede imellem at tale om dødsfaldet og fokusere på andre ting såsom leg for at aflede tankerne fra tabet. Herved beskrives en vekslen imellem at forholde sig til tabet og aflede tankerne fra tabet for ikke at blive overvældet (Kobler, 2014).

Terrah Foster, Mary Gilmer, Kathryn Vannatta, Maru Barrera, Betty Davies, Marry Dietrich, Diane Fairclough og Cynthia Gerhardt (2012) undersøger søskendetab til kræft med fokus på unges ændringer efter tabet. Dette undersøges i et mixed-method studie fra USA og Canada, hvor artiklen gennemgår interviews med forældre og søskende 6-19 måneder efter tabet. Der er interviewet 36 mødre, 24 fædre og 39 søskende, hvor de overlevende søskende gennemsnitligt var 12,28 år og 64 % var søstre. Der er både inddraget hel-, halv-, sted- og adopterede søskende med regelmæssig kontakt til den afdøde. Artiklen undersøger overlevende søskendes ændringer efter tabet ud fra børns og forældres perspektiv og sammenligner børnenes og forældrenes perspektiv. Flere overlevende søskende oplevede personlige og relationelle ændringer efter tabet, mens andre søskende ikke berettede om ændringer som følge af tabet. Der var tendens til, at de overlevende søskende fokuserede på positive ændringer efter tabet, mens forældrene i højere grad fokuserede på negative ændringer (Foster et al., 2012).

Slutteligt undersøger Margaretha Nolbris og Anna-Lena Hellström (2005) svenske børn og unges behov og udfordringer efter søskendetab til kræft. Dette undersøges i fænomenologiske, semistrukturerede interviews af ti overlevende søskende på 10-30 år, som har mistet en søskende for 1,5-6 år siden. Her oplevede flere, at de manglede støtte og information om deres søskendes sygdomsforløb såsom prognosen for sygdommen. De sørgede over tabet, havde brug for at mindes og havde brug for tilflugtssteder for eksempel i skolen. Til trods for udfordringerne ved søskendetabet følte de, at de kom styrket ud af tabet og blev mere modne (Nolbris & Hellström, 2005).

Ovenstående præsentation af forskningsartiklerne belyser, hvor forskelligartede oplevelser, sorgreaktioner og konsekvenser, der kan være forbundet med søskendetab i barndommen. Her kan eksempelvis nævnes regression, jalousi, savn, tristhed, depression, angst, fortvivlelse, hjælpeløshed, skam, aggression, nedsat energi, mareridt, søvn- og koncentrationsproblemer (Avelin et al., 2011; Avelin et al., 2014; Dyregrov & Dyregrov 2005; Fanos, Little & Edwards, 2008). Denne opstilling illustrerer, hvor forskelligartet sorg kan opleves og komme til udtryk samt hvor mange områder af barnet eller den unges liv, sorgen kan påvirke.

Ifølge Forward og Garlie (2003) er søskendes sorg unik og adskiller sig fra deres forældres sorg. Avelin og kollegaer (2014) understreger, at der er individuelle forskelle på unges oplevelse af sorg efter søskendetab og hvordan sorgen kommer til udtryk. I forlængelse heraf påpeger Forward og Garlie (2003), at der er individuelle forskelle på unges søgning efter ny

mening med livet efter søskendetab såsom, hvornår de unge finder ny mening og hvad denne nye mening består af. Nolbris og Hellström (2005) beskriver, at de ikke kan forklare de individuelle forskelle med for eksempel kønsforskelle eller hvorvidt informanterne har mistet en yngre eller ældre søskende. Forward og Garlie (2003) finder heller ingen kønsforskelle i sorgen efter søskendetab. Artiklerne tyder herved på, at der er individuelle forskelle på sorgen efter søskendetab, men det er uvist, hvad disse forskelle kan tilskrives.

Flere studier beskriver, at de efterladte børn og unge på interviewtidspunktet husker hændelserne og følelserne forbundet med dødsfaldet som var det i går (Forward & Garlie, 2003; Nolbris & Hellström, 2005). Informanterne beskriver deres sorg som permanent, da de ikke er stoppet med at sørge over tabet på interviewtidspunktet (Forward & Garlie, 2003; Nolbris & Hellström, 2005). Når de efterladte søskende oplever sorg, er det med samme intensitet som på selve dødsdagen, men de har fået mere kontrol over, hvornår smerten kommer og oplever den sjældnere end i tiden efter tabet (Forward & Garlie, 2003). De efterladte finder en måde at leve videre og lærer med tiden, at livet kan være godt til trods for tabet (Forward & Garlie, 2003). Efterladte søskende kan dog savne den afdøde mange år efter tabet (Fanos, Little & Edwards, 2008).

Et yderligere fund på tværs af flere studier betegnes af Avelin og kollegaer (2014) som det dobbelt tab. Her oplever de unge to former for tab forbundet med søskendetab, hvor det første tab relaterer sig til tabet af deres søskende, og det andet tab relaterer sig til den unges ændrede relation til dets forældre. Forældrenes sorg over at miste et barn påvirker forældrene, så de ikke i samme grad som tidligere er i stand til at tage vare på deres overlevende børns behov. Dette kan resultere i, at overlevende søskende ikke får den samme omsorg og støtte som før tabet (Avelin et al., 2014). I forlængelse heraf understreger Dyregrov og Dyregrov (2005), at efterladte søskende har brug for mere hjælp og støtte fra deres forældre efter dødsfaldet end de tidligere har haft brug for. Forældrene i studiet var dog så påvirket af sorg, at det var svært for dem at støtte deres overlevende børn (Dyregrov & Dyregrov, 2005). Derfor kan flere efterladte søskende føle sig alene i sorgen (Dyregrov & Dyregrov, 2005; Forward & Garlie, 2003; Nolbris & Hellström, 2005). Ensomheden skyldes blandt andet, at de efterladte søskendes sorg adskiller sig fra deres forældres sorg samt at de ikke længere kan dele begivenheder såsom jul med den afdøde (Forward & Garlie, 2003). De unge forsøger at minimere ensomheden ved at opretholde et vedvarende bånd til den afdøde ved for eksempel at mindes og beholde billeder af den afdøde (Fanos, Little & Edwards, 2008; Forward & Garlie, 2003). Nolbris og Hellström (2005) beskriver i forlængelse heraf, at de efterladte søskende føler sig ensomme med deres tanker og følelser, men at de ikke er fysisk alene. Følelsen af ensomhed havde informanterne

fortsat på interviewtidspunktet, selvom det var minimum 1,5 år efter dødsfaldet (Nolbris & Hellström, 2005).

Flere børn og unge fornemmer forældrenes sorg, hvorfor de i forsøget på at skåne forældrene holder mange tanker og følelser ved tabet for sig selv (Dyregrov & Dyregrov, 2005; Forward & Garlie, 2003; Jonas-Simpson et al., 2015). Herved kan forældres sorg og håndtering af tabet påvirke de overlevende søskendes oplevelse af tabet (Avelin et al., 2014; Dyregrov & Dyregrov, 2005; Jonas-Simpson et al., 2015). Derfor er det ifølge Avelin og kollegaer (2011) gavnligt for nogle børn at komme et par dage væk fra forældrene efter tabet for at få et pusterum fra forældrenes sorg. Derudover har flere overlevende søskende gavn af, når personer udenfor hjemmet involveres. Herved kan barnet i højere grad få den fornødne støtte og forståelse, som forældrene grundet sorg ikke kan give i tilstrækkelig grad (Avelin et al., 2011). Flere unge italesætter selv et behov for professionel hjælp efter tabet (Avelin et al., 2011; Dyregrov & Dyregrov, 2005).

Tabet af et barn kan føre til ændringer i familien og relationerne imellem forældrene og de overlevende børn (Avelin et al., 2014). Tabet kan resultere i positive ændringer, hvor de overlevende søskende og forældre kommer styrket ud af tabet med stærkere relationer (Avelin et al., 2014). Tabet kan for andre familier resultere i svækkede relationer og konflikter (Avelin et al., 2014; Foster et al., 2012; Jonas-Simpson et al., 2015). Derudover kan overlevende søskende få en ny rolle i familien som følge af tabet, hvor de eksempelvis bliver enebarn eller den ældste eller yngste i søskendeflokken, hvilket er forbundet med forvirring (Avelin et al., 2011; Avelin et al., 2014; Forward & Garlie, 2003; Foster et al., 2012). Her har tabet ifølge Forward og Garlie (2003) størst betydning for de efterladte søskende, der bliver enebørn. De søskende, som mister en større søskende, mister ligeledes en rollemodel (Forward & Garlie, 2003). Hvis de efterladte søskende bliver spurgt, hvor mange familien består af, nævner alle deres afdøde søskende og betragter dem fortsat som en del af familien (Nolbris & Hellström, 2005). Derudover er det svært at miste en halvsøskende, da mange føler sig alene med deres tanker og bekymringer, fordi de "kun" er halvsøskende (Avelin et al., 2014).

Foruden ændrede familierelationer beretter flere af artiklerne om ændrede relationer til vennerne. Efterladte børn og unge kan undgå deres venner, hvis de ikke lytter eller virker dømmende (Jonas-Simpson et al., 2015). Foster og kollegaer (2012) beskriver, at flere efterladte fik et svagere forhold til eller mistede venner. Andre oplever dog at få et stærkere forhold til deres venner, mens andre igen får nye venner (Foster et al., 2012; Nolbris & Hellström, 2005). Flere efterladte søskende føler sig anderledes end deres jævnaldrende, men ønsker ikke at være anderledes eller at blive behandlet anderledes (Fanos, Little & Edwards, 2008; Forward &

Garlie, 2003). Dyregrov og Dyregrov (2005) kommer med en forklaring på de svækkede og mistede venskaber. De unge i studiet beskriver, at deres venner fokuserer på umodne og irrelevante ting i livet, hvorfor de unge trækker sig fra disse venner. Derudover trækker flere venner sig fra den efterladte, da det er hårdt at høre på den efterladedes tanker og oplevelser ved selvmordet. Selvom flere unge får svækkede venskaber eller ligefrem mister venner, får flere god støtte og empati fra andre venner. Dette illustrerer, at unge efterladte har brug for støttende og lyttende venner, hvilket dog kan resultere i, at den unge mister venner, som ikke lytter og støtter (Dyregrov & Dyregrov, 2005). I forlængelse heraf oplevede flere efterladte søskende fra Nolbris og Hellström (2005), at flere venner slet ikke kommenterede på tabet. Alle informanterne har dog venner, de kan snakke med, når de har brug for det (Nolbris & Hellström, 2005). Ovenstående illustrerer, at efterladte søskende har brug for at tale med deres venner om tabet, men at det ikke er alle venner, som formår dette, hvilket kan resultere i opløste venskaber.

Søskendetab er desuden forbundet med en række intrapsyriske ændringer hos efterladte børn og unge. Flere af studierne beskriver, at søskendetab er forbundet med ændret identitet, hvor efterladte søskende får en identitet som sørgende og en ændret opfattelse af "hvem er jeg?" (Avelin et al., 2011; Avelin et al., 2014; Dyregrov & Dyregrov; Forward & Garlie, 2003). Tabet af en dødfødt halvsøskende kan udløse eksistentielle spørgsmål om livet og døden og føre til bristede forventninger til fremtiden, da de havde forestillet sig en fremtid med det nye familiemedlem (Avelin et al., 2014). Ifølge Foster og kollegaer (2012) fremhæver de unge positive ændringer som følge af tabet såsom ændret personlighed med øget modenhed, medlidenhed og medfølelse for andre. De sætter mere pris på livet og tager færre ting for givet. Dette stemmer overens med Dyregrov og Dyregrov (2005), hvor de unge beretter om øget modenhed, nye værdier, livsfilosofier, livsforventninger og ændrede aktiviteter. Jonas-Simpson og kollegaer (2015) beskriver, at de unge og deres forældre har oplevet, at de efterladte søskende efter tabet fik mere empati, medfølelse og forståelse for andre. Derudover har de fået mulighed for at udvikle resiliens efter tabet, da de er blevet bedre til at genkende egne følelser. Ved at se deres forældre græde og tale om følelser, lærer de, at dette er acceptabelt (Jonas-Simpson et al., 2015). I studiet af Forward og Garlie (2003) oplever de unge, at de har ændret sig positivt med øget modenhed, større forståelse og værdsættelse af livet. De tager færre risikoer og sikrer sig, at deres familie ved, hvor højt de elsker dem (Forward & Garlie, 2003). Informanterne fra Nolbris og Hellström (2005) har oplevet at komme stærkere ud af tabet med øget modenhed. De ovenstående positive ændringer som følge af søskendetab kan betegnes som posttraumatisk vækst, hvilket ifølge Jonas-Simpson og kollegaer (2015) især ses hos unge, men ligeledes ses hos små børn.

Ifølge Foster og kollegaer (2012) kan søskendetab til kræft medføre ændret interesse i skolen, hvor den efterladte kan blive mere eller mindre motiveret. De unge kan ydermere få færre, flere eller andre interesser og aktiviteter (Foster et al., 2012).

Ovenstående beskriver mulige ændringer hos børn og unge som følge af søskendetab. Her påpeger Fanos, Little og Edwards (2008), at søskendetab i barndommen kan have livslang indflydelse på efterladte søskende, hvilket ligeledes er tilfældet, når barnet dør kort tid efter fødslen. Her understreger Foster og kollegaer (2012), at det dog ikke er alle unge, der har oplevet ændringer efter tabet. Denne oplevelse støttes af forældrenes beskrivelse af, at nogen unge ikke har gennemgået ændringer efter tabet ud over de ændringer, som forældrene tilskriver almindelig udvikling hos unge. De fleste unge beretter dog selv om ændringer især personlighedsændringer men ligeledes relationelle ændringer (Foster et al., 2012). Af denne grund er det plausibelt at mange børn og unge oplever ændringer som følge af søskendetab, hvor der er individuelle forskelle på, hvilke ændringer, de oplever.

Alle inddragede studier belyser børns og unges behov for at tale om tabet og sorgen. Ifølge Jonas-Simpson og kollegaer (2015) søger børn støtte hos de personer, som lytter, såsom forældre, venner og voksne i skolen. Det er dog ikke alle venner, der forstår deres situation eller lytter til beskrivelser af tabet (Avelin et al., 2014; Forward & Garlie, 2003). De efterladte halvsøskende taler med deres overlevende søskende, som i højere grad forstår deres situation, hvorved de kan støtte hinanden (Avelin et al., 2014). Dette stemmer overens med flere af studierne, som understreger, at børn og unge har brug for at tale med andre, der har været i samme situation og derfor i højere grad forstår dem (Avelin et al., 2011; Forward & Garlie, 2003; Nolbris & Hellström, 2005). Til trods herfor kan det være overvældende at tale om sorgen, hvilket ses i casebeskrivelsen af Kobler (2014), hvor den efterladte bror skiftes til at tale om sin afdøde søster og lege for at aflede tanker. Det kan være hårdt og overvældende for børn og unge at tale om tabet i lang tid ad gangen, hvorfor de har brug for pauser fra sorgen for eksempel ved at vende tilbage til normale aktiviteter som leg og skole (Forward & Garlie, 2003; Nolbris & Hellström, 2005). I forlængelse heraf beskriver Jonas-Simpson og kollegaer (2015), at børn både giver udtryk for sorg og følelser verbalt og kreativt såsom at inddrage den afdøde søskende i tegninger, dans, skuespil og digte.

Til trods for børns og unges behov for at tale med andre, oplever flere, at det ikke er legitimt at tale om sorg. Børnene i undersøgelsen af Jonas-Simpson og kollegaer (2015) oplever, at deres omgivelser ikke er lige så åbne til at tale om sorgen, som de har brug for. De har oplevet et stigma og manglende rettighed til at sørge, hvorfor de er blevet varsomme med, hvem og hvor meget de taler om sorgen (Jonas-Simpson et al., 2015). Dette stemmer overens

med Forward & Garlie (2003), hvor de efterladte søskende ikke føler, at andre forstår deres sorg, hvorfor de delvist skjuler den og sørger alene. De føler, at søskendetab ikke anerkendes i samme grad som forældrenes tab af et barn (Forward & Garlie, 2003). Derudover oplever flere børn og unge ikke sig selv som legitime sørgende, da de anser forældrene som mere legitime (Avelin et al., 2014; Dyregrov & Dyregrov, 2005). De unge halvsøskende er i tvivl, om det er legitimt at sørge over en dødfødt halvsøskende, som de ikke nåede at få en relation til (Avelin et al., 2014). Flere unge har desuden oplevet, at deres forældre ikke taler om tabet og har holdt information skjult i forsøget på at beskytte dem, hvilket de unge ikke finder hjælpsomt, da de herved skal håndtere tabet og sorgen alene (Fanos, Little & Edwards, 2008). Andre unge har oplevet, at der bliver talt om dødsfaldet i familien, hvorfor det må konstateres, at det er forskelligt, hvor meget forskellige familier taler om dødsfaldet (Fanos, Little & Edwards, 2008).

Et slutteligt fund fra studierne er de efterlattes vedvarende bånd til deres afdøde søskende. Her beskriver Avelin og kollegaer (2014), at de fleste har haft en forbindelse eller tilknytning til den afdøde i året efter dødsfaldet. Jonas-Simpson og kollegaer (2015) understreger, at denne tilknytning til en vis grad kan vare i flere år, hvor den afdøde integreres i de efterlattes søskendes liv. Dette sker for eksempel gennem ritualer til minde om den afdøde, drømme, symboler såsom stjerner eller ved at tale eller bede til den afdøde. Selvom relationen kan vare i flere år, ændrer den sig med tiden i takt med de efterlattes søskendes udvikling (Jonas-Simpson et al., 2015). Derudover kan efterlattede søskende mindes den afdøde ved at besøge gravstedet (Fanos, Little & Edwards, 2008). Nolbris og Hellström (2005) understreger, at de efterlattede søskende i høj grad husker de gode ting ved deres afdøde søskende, sætter pris på minder og ting, der tilhørte den afdøde. Slutteligt bemærker Forward og Garlie (2003), at det er vigtigt for de efterlattede søskende aldrig at glemme deres afdøde søskende.

2.3 Delkonklusion

Ovenstående gennemgang af eksisterende forskning har belyst individuelle forskelle i børn og unges oplevelse af søskendetab, hvor der kan være en række positive og negative konsekvenser. Her kan søskendetab blandt andet medføre ændringer hos de efterlattede søskende og i relationen til familie og venner. De kan have brug for at tale om tabet med familie og venner, hvilket dog ikke altid er muligt i tilstrækkelig grad.

Det bemærkelsesværdige ved de ovenstående studier er, at næsten halvdelen undersøger oplevelsen af søskendetab før, under eller kort tid efter fødslen (Avelin et al., 2011; Avelin et al., 2014; Fanos, Little & Edwards, 2008; Jonas-Simpson et al., 2015). Tre studier undersøger oplevelsen af søskendetab til kræft (Foster et al., 2012; Kobler, 2014; Nolbris & Hellström,

2005), mens kun to studier undersøger søskendetab til pludselig død (Dyregrov & Dyregrov, 2005; Forward & Garlie, 2003). Derfor må det bemærkes, at der er brug for yderligere forskning vedrørende søskendetab til pludselig død for at belyse dette felt mere indgående. Derudover er det bemærkelsesværdigt, at der i de ovenstående studier ikke er danske studier. Derfor må det konstateres, at der mangler kvalitativ forskning om søskendetab i en dansk kontekst, hvilket indeværende speciale bidrager med.

3 Redegørelse

Næstkommende afsnit rummer en redegørelse af sorg hos børn og unge, hvor væsentlige aspekter ved søskendetab, pludselig død og langsigtede konsekvenser præsenteres. Dernæst følger en redegørelse af tosporsmodellen og teorien om vedvarende bånd, der ligger til grund for udarbejdelsen af interviewguiden og analysen.

3.1 Sorg hos børn og unge

Sorgen over at miste en elsket person går ikke over, men kan ledsage barnet eller den unge resten af livet (Christiansen, 2017; Davies, 1999; Guldin, 2017). Sorgen ændres dog med tiden og den sørgende lærer gradvist at leve med tabet og tilpasse sig den nye hverdag uden den afdøde, så de igen kan fungere normalt i hverdagen (Davies, 1999). Den efterladte kan vende tilbage til sorgen på et senere tidspunkt i livet, hvilket betegnes som gensorg (Guldin, 2019). Gensorg er især udbredt hos børn og unge, der gensørger i takt med psykisk modning, hvor de befinder sig et nyt sted i livet, forstår nye aspekter ved tabet og ser tabet fra et nyt perspektiv (Dowdney, 2008; Guldin, 2017). De fleste efterladte børn og unge klarer det godt til trods for tabet og kan tilmed komme styrket ud af tabet (Christiansen, 2017; Dowdney, 2008).

Efterladte børn og unge har brug for åben kommunikation i familien, hvor de får information om dødsfaldet, men de har ligeledes brug for en normal hverdag eksempelvis med legeaftaler (Lytje & Bøge, 2018). De har derudover brug for at tale med jævnaldrende om tabet, men mange efterladte børn og unge mangler nogen at tale med og savner, at andre spørger ind til tabet (Christiansen, 2017). At tale om tabet hjælper børn og unge med at forstå, håndtere og tilpasse sig tabet, hvorfor det er essentielt for børn og unge i sorg (Lytje & Bøge, 2018).

Det er vigtigt at understrege, at der er individuelle forskelle på sorgreaktioner hos børn og unge (Lytje & Bøge, 2018). Sorgreaktionen kan blandt andet påvirkes af børn og unges alder, den aldersmæssige forståelse af døden, udviklingstrin, psykisk og kognitiv modenhed, personlighed, sproglig udvikling samt det familiesystem og den kultur, som de er en del af (Dowdney, 2008; Guldin, 2017). Derudover påvirkes sorgreaktionen af, hvem de har mistet,

hvilken relation de havde, hvilken hjælp og støtte de får samt barnet eller den unges ressourcer (Guldin, 2017).

Der kan som nævnt være aldersrelaterede forskelle på sorgreaktionen hos børn og unge, hvor førskolebørn typisk reagerer med forvirring, vrede, aggression og regression – sidstnævnte for eksempel ved at blive mere afhængige og nemt blive kede af det (Dowdney, 2008). Børn under fem år kan tro, at den døde kan komme tilbage, lede efter den afdøde og stille gentagende spørgsmål om den afdøde (Dowdney, 2008). Børn over fem år forstår visse aspekter ved døden såsom, at døden er uigenkaldeligt, hvilket børn under fem år ikke ved (Hendriks, Black & Kaplan, 2001). I 5-10-årsalderen udvikler børn gradvis forståelse for, at døden er permanent og at de selv kan dø (Dowdney, 2008; Dyregrov, 2007). Skolebørn kan opleve tristhed, søvnproblemer, drømme og mareridt om den afdøde, fysiske symptomer såsom hovedpine og bekymring for, at andre i familien dør (Dowdney, 2008; Dyregrov, 2007). Derudover kan skolebørn opleve vredesudbrud, koncentrationsbesvær i skolen, nedsat skolepræstation, blive argumenterende og stille mange spørgsmål om døden, som de dog ofte undlader at stille, hvis de voksne bliver kede af det (Dowdney, 2008; Dyregrov, 2007). De har brug for hurtigt at fortsætte normale aktiviteter fra før dødsfaldet, såsom leg (Dowdney, 2008). Unge udtrykker i højere grad end mindre børn deres sorg verbalt og kan have eksistentielle spørgsmål om døden og meningen med livet (Dowdney, 2008; Dyregrov, 2007; Hendriks, Black & Kaplan, 2001, Nielsen & Winther-Lindqvist, 2019). Unges sorg kan komme til udtryk som social tilbagetrækning fra familien, søgning af støtte hos venner og risikoadfærd såsom druk og stoffer (Dowdney, 2008; Dyregrov & Dyregrov, 2017).

I tillæg hertil kan der være kønsforskelle på sorgreaktionen, hvor piger har tendens til at tale mere med jævnaldrende og voksne om tabet og har lettere ved at sætte ord på deres følelser og sorg end drenge (Dyregrov, 2007; Dyregrov & Dyregrov, 2017). Piger trækker sig oftere fra sociale sammenhænge, bliver mere indadvendte og grubler mere end drenge (Guldin, 2017). Piger kan have flere problemer og langsigtede konsekvenser efter tab end drenge såsom depression (Dyregrov, 2007). I modsætning til piger, taler drenge ikke så meget om tabet, men har flere adfældsrelaterede sorgreaktioner såsom at blive udadreagerende, aggressive og hyperaktive (Dyregrov, 2007; Dyregrov & Dyregrov, 2017; Guldin, 2017). Drenge kan nægte at tale om tabet og have sværere ved at vise og sætte ord på deres følelser og sorg end piger, hvilket kan hænge sammen med, at nogen drenge socialiseres og opdrages til at undertrykke deres følelser (Dyregrov, 2007). Kønsforskelle i sorgreaktioner kommer ifølge Mai-Britt Guldin (2017) tydeligere til udtryk hos unge end børn.

3.1.1 SøskenDESorg

Selvom ovenstående gennemgang af sorgreaktioner hos børn og unge ligeledes kan beskrive søskendetab, er der visse aspekter, som er kendetegnende ved børn og unges søskendetab (Guldin, 2017). Efter søskendetab kan der opstå en ny rollefordeling blandt overlevende søskende, der kan få en ny identitet som enebarn eller den yngste eller ældste i søskendeflokken (Dyregrov, 2007). Derudover kan tabet medføre ændringer i familiens struktur og dynamik, hvor efterladte søskende mister den familie, som de kendte (Crehan, 2004). De kan konfronteres med forældrenes sorg, hvor nogen forældre bliver emotionelt fraværende og giver de efterladte søskende mindre opmærksomhed. Det er nemmere at håndtere forældrenes sorg, hvis den ene forælder er emotionelt tilgængelig og støtter den efterladte. Derudover er det nemmere for ældre end yngre børn at håndtere forældrenes sorg (Crehan, 2004).

Det at miste en søskende efterlader et tomrum, som aldrig fyldes ud, hvor de efterladte især mindes om tabet, når familien samles til højtider, begivenheder, ferier og på familie billeder (Davies, 1999). De kan savne deres afdøde søskende i årevis især ved store ændringer i livet som at få børn, blive uddannet eller gift og når de har brug for deres søskendes råd. Søskendetab kan medføre en langvarig følelse af ensomhed, især hvis den efterladte bliver enebarn eller havde en meget tæt relation til den afdøde. De fleste efterladte søskende overvejer, hvordan deres søskende, relationen og livet havde været i dag, hvis de ikke var afgået ved døden. Her tror mange efterladte søskende, at de ville være anderledes, hvis de ikke havde mistet en søskende (Davies, 1999). Her må det igen pointeres, at der er individuelle forskelle på sorg efter søskendetab hos efterladte børn og unge (Jonas et al., 2018).

3.1.2 Pludselig død

Børn og unge reagerer forskelligt med forskellige tanker, følelser, udfordringer og konsekvenser på pludselig og forventet død (Hendriks, Black & Kaplan, 2001; Mogensen & Engelbrekt, 2013). Pludselig død er kendetegnet ved at være uventet uden tid til at forberede sig på dødsfaldet eller kun få dage (Mogensen & Engelbrekt, 2013). Pludselig død kan for eksempel være selvmord, mord, akut sygdom og ulykker. De efterladte når sjældent at sige farvel til den afdøde og rystes i deres overbevisninger om verden som et trygt og sikkert sted (Mogensen & Engelbrekt, 2013). Børn og unge kan ved pludselig død reagere med chok, uro, uvirkelighedsfølelse, hjælpeløshed, mareridt, opleve kontroltab og have svært ved at forstå, at personen er død (Dyregrov, 2007; Guldin, 2017; Mogensen & Engelbrekt, 2013). Derudover kan pludselig død øge risikoen for at udvikle traumesymptomer såsom øget fareberedskab og PTSD (Dyregrov & Dyregrov, 2017; Guldin, 2017). Et traume kan forsinke sorgreaktionen med flere

år og gøre det sværere at vende tilbage til en almindelig hverdag, især hvis barnet eller den unge ikke får tilstrækkelig støtte efter tabet (Hendriks, Black & Kaplan, 2001; Mogensen & Engelbrekt, 2013).

3.1.3 Langsigtede konsekvenser

Der har tidligere været en antagelse om, at sorg går over i løbet af det første år eller to (Davies, 1999). Betty Davies (1999) var blandt de første, der forskede i langsigtede konsekvenser ved søskendetab og understreger, at der kan være livslange konsekvenser efter søskendetab i barndommen. Efterladte søskende kan i flere år efter tabet opleve tristhed, savn, drømme om den afdøde og bevidst eller ubevidst frygte, at de selv eller andre dør på samme måde, som deres søskende døde. Derudover kan det være svært for efterladte, der har mistet en ældre søskende, at nå den alder, som deres søskende havde på dødstidspunktet (Davies, 1999). Guldin (2017) påpeger, at søskendetab er forbundet med livslange psykiske ændringer hos efterladte børn og unge med øget risiko for ikke at følge normal udvikling. Søskendetab kan blandt andet påvirke børns og unges livsopfattelse, selvforståelse og selvbillede samt øge risikoen for selvmord og psykiske lidelser såsom depression (Dyregrov, 2007; Guldin, 2017). Derudover kan efterladte søskende opleve øget modenhed, personlig udvikling og øget værdsættelse af nærtstående personer (Guldin, 2017). Guldin (2017) påpeger, at der fortsat mangler forskning om langsigtede konsekvenser ved søskendetab, hvilket belyses i indeværende speciale.

3.2 Tosporsmodellen

Indeværende afsnit rummer en gennemgang af Margaret Stroebe og Henk Schuts tosporsmodel (1999), der ifølge Guldin (2019) repræsenterer en aktuell og empirisk funderet sorgforståelse. Derfor findes modellen relevant at inddrage til besvarelse af specialets problemformulering. Tosporsmodellen er oprindeligt udviklet til at forstå, hvordan efterladte håndterer partnertab, men Stroebe og Schut (1999) nævner selv, at modellen formentlig kan anvendes til andre tabstyper, hvilket sidenhen har vist sig at være tilfældet (Guldin, 2019).

Stroebe og Schut (1999) kritiserer den daværende sorgforskning, som i høj grad var præget af psykodynamiske forståelser inspireret af Sigmund Freuds sorgarbejdshypotese. Freud (1917) definerer sorg som "the reaction to the loss of a loved person" (p. 153). Sorg betragtes som en naturlig reaktion, der går over, når "the ego succeeds in freeing its libido from the lost object" (Freud, 1917, p. 163). De traditionelle sorgteorier var ofte stadie- eller fasemodeller, hvor den sørgende skulle igennem et antal stadier, faser eller opgaver for at komme igennem sorgen, hvor Stroebe og Schut (1999) blandt andet nævner John Bowlbys sorgfaseteori og William Wordens opgavemodell. Bowlbys sorgfaseteori består af fire faser for voksnes

normale reaktioner på tab, hvor der dog er flydende overgang imellem faserne og individuelle forskelle (Bowlby, 1998). Den første fase varer i op til en uge efter tabet og består af følelseløshed, som dog kan afbrydes af følelsesmæssige udbrud såsom vredesudbrud. Den anden fase kan vare i måneder eller år, hvor den efterladte længes og leder efter den afdøde, erkender tabet og kan opleve vrede. Den tredje fase består af desorganisering og håbløshed, hvor tabet erkendes som permanent og den efterladte aflærer tanker, følelser og handlinger fra før tabet. Den fjerde fase rummer reorganisering, hvor den efterladte tilpasser sig livet uden den afdøde ved for eksempel at udvikle en ny identitet (Bowlby, 1998). Wordens opgavemodell består af fire opgaver (Worden, 2018). I den første opgave skal tabets realitet accepteres, hvorefter sorgens smerte skal bearbejdes i den anden opgave. I den tredje opgave skal den efterladte tilpasse sig livet uden den afdøde og udvikle nye færdigheder, værdier, antagelser om verden og et nyt selv. Den efterladte skal i den fjerde opgave påbegynde livet uden den afdøde og samtidig mindes den afdøde for eksempel gennem vedvarende bånd (Worden, 2018). Disse tidligere sorgteorier er ifølge Stroebe og Schut (1999) forbundet med mangler og en fejlagtig antagelse om, at sorgen forløber i faser for herefter at gå over. Derfor har Stroebe og Schut (1999) udviklet den nu velkendte tosporsmodel.

Tosporsmodellen er inspireret af flere teorier og teoretikere såsom Bowlby (1998), der påpeger, at den efterladte fortsætter med at have en tilknytning til den afdøde, men at denne tilknytning tilpasses, så den tager højde for, at den afdøde ikke længere kan opfylde den efterlattes behov. Inspirationen fra Bowlby ses i tosporsmodellens antagelse om, at sorgen påvirkes af den efterlattes tilknytningsstil (Stroebe & Schut, 2010). Derudover er Stroebe og Schut (1999, 2010) inspireret af cognitive stress theory, der anvender begrebet coping, hvilket defineres som ”constantly changing cognitive and behavioral efforts to manage specific external and/or internal demands that are appraised as taxing or exceeding the resources of the person” (Lazarus & Folkman, 1984, p. 141). Her skelner Richard Lazarus og Susan Folkman (1984) imellem emotionsfokuseret coping, hvor personen regulerer emotioner ved for eksempel at undgå problemet, og problemfokuseret coping, hvor personen finder strategier til at løse problemet. Tosporsmodellens inspiration herfra ses i inddragelsen af coping-begrebet og definitionen af de to spor som stressorer (Stroebe & Schut, 1999). Stroebe og Schut (1999) nævner ydermere, at de er inspireret af Mardi Horowitz. Ifølge Horowitz (2001) kan normale reaktioner på traumatiske hændelser være (1) en benægtende tilstand med hukommelsestab, følelseløshed og social tilbagetrækning og (2) en indtrængende tilstand med øget fareberedskab, søvnproblemer og sensoriske fornemmelser, som ikke er til stede i virkeligheden, såsom at se den afdøde (Horowitz, 2001). Ifølge Stroebe og Schut (1999) er der ligheder imellem traume og

sorg, hvorfor disse traumereaktioner kan overføres til sorg. Dernæst er tosporsmodellen inspireret af Simon Rubins two-track model of bereavement, hvor tab antages at udløse to spor, hvor det ene rummer personlighedsmæssige ændringer og det andet rummer en ændret tilknytning til den afdøde (Rubin, 1981). Her påpeger Guldin (2019), at inspirationen fra Rubin ses i de to spor i tosporsmodellen og navnet på modellen. Slutteligt italesætter Stroebe og Schut (1999) en inspiration fra Alicia Cook og Kevin Oltjenbruns model over inkrementel sorg, som fokuserer på konsekvenserne ved tab såsom sekundære tab, hvor sorg betragtes som en interpersonel reaktion.

Stroebe og Schut (1999) har udviklet tosporsmodellen med inspiration fra ovennævnte teorier. Modellen er en teoretisering af, hvordan den efterladte håndterer tabet af en nærtstående person, hvorfor begrebet coping er centralt (Stroebe & Schut, 2010). Coping kan ifølge Stroebe og Schut (2010) defineres som anvendelsen af forskellige strategier til håndtering af tabet, hvilket påvirker den efterladtes tilpasning til tabet. Tosporsmodellen rummer en antagelse om, at individets sorgproces påvirkes af kulturen, omgivelserne og de mennesker, som den efterladte omgiver sig med (Stroebe & Schut, 1999). Sorgen betragtes som en dynamisk proces, hvor den efterladte skal indse, at den afdøde er væk og ikke kommer tilbage samt tilpasse sig en ny hverdag uden den afdøde (Stroebe & Schut, 1999).

Jævnfør tosporsmodellen består sorgprocessen af to processer eller spor (Stroebe & Schut, 1999). Det første spor er et tabsorienteret spor, hvor den sørgende fokuserer på tabet, den afdøde, minder og dødsfaldet. Dette spor rummer en række følelsesmæssige reaktioner på tabet såsom glæde over minder, afsavn og længsel efter den afdøde. I dagene efter tabet vil det som regel være negative følelser, der dominerer, men med tiden vil de positive følelser fylde mere. Den sørgende håndterer disse følelser igennem tabsfokuseret coping (Stroebe & Schut, 1999). Det andet spor er et restaurerende spor, hvor den efterladte skal tilpasse sig sekundære tab og stressorer forbundet med tabet (Stroebe & Schut, 1999; Stroebe & Schut, 2010). Her skal den efterladte tilpasse sig en ny hverdag uden den afdøde ved for eksempel at lære nye færdigheder og udvikle en ny identitet (Stroebe & Schut, 1999). Det restaurerende spor kan ligeledes betragtes som en afledning og undgåelse af sorgen (Stroebe & Schut, 1999).

Den sørgende vil ifølge Stroebe og Schut (1999) pendulere imellem disse to spor og derved skiftes imellem at være i det tabsorienterede og restaurerende spor. Der er derfor ikke tale om en faseteori, hvor den sørgende først går igennem det ene spor for derefter at gå igennem det andet spor. Den sørgende pendulerer imellem de to spor afhængigt af situationen og de aktuelle stressorer, hvor den efterladte kan være nødt til at opholde sig i et bestemt spor. En sådan pendulering kaldes for oscillation, hvilket er en dynamisk coping proces og forudsætning

for adaptiv håndtering af tabet (Stroebe & Schut, 1999; Stroebe & Schut, 2010). Slutteligt påpeger Stroebe og Schut (1999), at den efterladte ikke altid vil beskæftige sig med sorgen i de to spor, da der ligeledes kan være stunder, hvor hverdagen optager den efterladte. Dette ses for eksempel, når den efterladte arbejder, læser eller ser fjernsyn, hvor den efterladte ikke beskæftiger sig med sorgen (Stroebe & Schut, 1999). Tosporsmodellen anvendes i indeværende speciale til at belyse, hvordan unge håndterer og sørger over søskendetab.

3.3 Vedvarende bånd

Hernæst præsenteres teorien om vedvarende bånd, der omhandler efterlattes vedvarende relation til den afdøde. Teorien blev introduceret af Dennis Klass, Phyllis Silverman og Steven Nickman i 1996 som modreaktion på den eksisterende opfattelse af vedvarende bånd som udtryk for patologisk sorg (Klass, 2006). Før 1. verdenskrig var det den generelle opfattelse i Europa, at dødsfald kunne påvirke den efterladte resten af livet og at den efterladte fortsatte med at have en relation til den afdøde (Packman, Horsley, Davies & Kramer, 2006). Efter 1. verdenskrig blev det i tiltagende grad forventet, at den efterladte undertrykte sin sorg. Inspireret af Freud blev sorg i psykologien og sorgforskningen betragtet som en proces, der stopper, når den efterladte bryder båndet med den afdøde, hvilket blev anset som målet med sorgprocessen. Derfor har det i mange år været antaget, at vedvarende bånd var udtryk for patologisk sorg, hvor den sørgende burde bryde båndet (Packman et al., 2006). Klass, Silverman og Nickman har medvirket til at ændre denne forståelse (Klass, 2006).

Vedvarende bånd kan defineres som efterlattes fortsatte relation eller forbindelse til den afdøde, hvilket kan være en normal del af sorgen og derfor ikke bør betragtes som patologisk (Silverman & Klass, 1996; Silverman & Nickman, 1996). Den efterladte har en fortsat relation til en indre repræsentation af den afdøde, hvorfor det er en forudsætning, at den efterladte kan have en indre dialog med den afdøde (Silverman & Nickman, 1996). Derudover afhænger det vedvarende bånd af den efterlattes drømme, minder og samtaler om den afdøde samt fysiske ting, der tilhørte den afdøde (Silverman & Nickman, 1996). Det vedvarende bånd kan både have positiv og negativ indflydelse på sorgen og er en dynamisk relation, der kan ændres over tid (Klass, 2006; Silverman & Klass, 1996). Vedvarende bånd kan påvirke, hvordan efterladte agerer blandt andre og i samfundet generelt (Silverman & Nickman, 1996). Noget efterladte kan mærke den afdødes fysiske tilstedeværelse, hvilket kan forstærkes af at besøge gravstedet (Klass, 2006).

Ifølge Silverman og Nickman (1996) bør sorg betragtes som en dynamisk proces, der kan vare hele livet og ikke nødvendigvis stopper efter et givent tidsrum. Sorg betragtes som en

socialt indlejret proces, der påvirkes af individets sociale og kulturelle kontekst og den relation, som den efterladte havde til den afdøde før dødsfaldet (Klass, 2006; Silverman & Klass, 1996; Silverman & Nickman, 1996).

I forbindelse med vedvarende bånd til søskende må det bemærkes, at søskendes relationer adskiller sig fra andre relationer, da søskende bruger meget tid sammen i opvæksten og potentielt hele livet (Packman et al., 2006). Søskende, der vokser op sammen, påvirker hinanden meget og kan udvikle deres identitet i relationen til hinanden. Når børn og unge mister en søskende, kan det have stor indflydelse på overlevende søskende, der kan føle, at de mister en del af sig selv, da deres identitet var så tæt forbundet med den afdøde. Mange efterladte søskende opretholder et vedvarende bånd blandt andet ved at tale til den afdøde. Det vedvarende bånd påvirkes af den relation, som den efterladte havde til sin søskende før dødsfaldet, hvorfor vedvarende bånd ikke altid er gavnlige for den efterladte, såfremt søskenderelationen eksempelvis var præget af konflikter før dødsfaldet (Packman et al., 2006). Søskendes vedvarende bånd ændres i takt med, at de bliver ældre og indgår i forskellige omgivelser (Packman et al., 2006; Silverman & Nickman, 1996). Her påpeger Silverman og Klass (1996), at børn og unges indre repræsentation af den afdøde ændres i takt med, at de udvikles og modnes. Ifølge Packman og kollegaer (2006) mangler der forskning i, hvordan børn og unge opretholder et vedvarende bånd til afdøde søskende, da børn og unges vedvarende bånd primært er undersøgt til afdøde forældre.

3.3 Delkonklusion

Ovenstående redegørelse har præsenteret væsentlige aspekter ved børn og unges sorg efter søskendetab, hvor der er individuelle forskelle på sorgreaktioner. Her kan faktorer såsom alder, modenhed, udvikling, køn og miljø påvirke den efterladdes sorgreaktioner. Derudover blev det beskrevet, at pludselig død kan være forbundet med specifikke udfordringer og sorgreaktioner. Overordnet må det bemærkes, at søskendetab kan være forbundet med store udfordringer for børn og unge samt udgøre en risikofaktor for langsigtede konsekvenser. Her ses individuelle forskelle i, hvilke og hvor mange langsigtede konsekvenser, efterladte oplever efter søskendetab.

Derudover blev tosporsmodellen introduceret, der beskriver sorg som en pendulering imellem et tabsorienteret og restaurerende spor. Her veksler den efterladte imellem at fokusere på tabet og aflede tanker fra tabet ved at fokusere på at få den nye hverdag til at fungere. Med tiden kan den efterladte opholde sig mindre i det tabsorienterede spor. Slutteligt blev teorien om vedvarende bånd udfoldet, der normaliserer sørgendes opretholdelse af en relation eller

forbindelse til den afdøde. Den efterladte kan blandt andet opretholde et vedvarende bånd ved at føle den afdødes tilstedeværelse og tale til den afdøde. Her blev det pointeret, at vedvarende bånd til søskende kan ændres i takt med barnet og den unges udvikling.

4 Metode

I de kommende afsnit præsenteres specialets metodiske valg, som er truffet i overensstemmelse med fænomenologi og tematisk analyse, som begge præsenteres nedenfor. Valget af det semistrukturerede interview, udførelsen heraf med anvendelse af interviewguide samt den efterfølgende transskription præsenteres. Slutteligt diskuteres specialets etiske overvejelser.

4.1 Fænomenologi

Den videnskabsteoretiske position fænomenologi er oprindeligt opstået i filosofien i starten af 1900-tallet, hvor Edmund Husserl ofte betragtes som grundlæggeren af den fænomenologiske filosofi (Langdridge, 2007; Zahavi, 2003). Den fænomenologiske filosofi blev i 1960'erne inspirationen til den fænomenologiske psykologi, som sidenhen er udbredt og anerkendt (Langdridge, 2007; Zahavi, 2003).

Fænomenologisk psykologi fokuserer på at forstå menneskers oplevelse og perception af omverden, hvilket påvirkes af personens erfaringer, interesser og den kontekst, som vedkommende befinder sig i (Langdridge, 2007; Zahavi, 2003). Derfor vil forskellige personer opleve og percipere en hændelse forskelligt afhængigt af deres erfaringer, interesser og konteksten. Derudover kan den samme person opleve og percipere den selvsamme hændelse forskelligt i forskellige kontekster og tidspunkter i livet. Dette relaterer sig til begrebet livsverden, som oprindeligt er udviklet af Husserl og er centralt i fænomenologisk psykologi. Begrebet dækker den verden, som personen lever i til hverdag (Langdridge, 2007; Zahavi, 2003).

Indenfor fænomenologisk psykologi er det vigtigt at anvende den metode, som bedst belyser personens oplevelse af et givent fænomen ud fra et første-persons perspektiv (Langdridge, 2007; Zahavi, 2003). Undersøgelser af menneskets oplevelse skal desuden inddrage vedkommendes omverden, da det ikke er muligt at undersøge personens oplevelse uafhængigt af omgivelserne, eftersom de gensidigt påvirker hinanden (Langdridge, 2007; Zahavi, 2003).

Metodisk er det i fænomenologien centralt at arbejde ud fra begrebet epoché, som er indført til fænomenologien af Husserl (Langdridge, 2007). Epoché beskriver den proces, hvorved forskeren forsøger at sætte parentes om sine forforståelser og overbevisninger om det undersøgte fænomen. Formålet er at undersøge fænomenet, som det opleves af personen frem for at undersøge fænomenet ud fra forskerens forforståelse. Der er dog uenighed om, hvorvidt det

er muligt at opnå epoché til fulde. Nogen fænomenologer mener, at det er muligt, mens andre betragter epoché som et ideal, der skal efterstræbes, men aldrig kan opnås (Langdridge, 2007). Indeværende speciale betragter epoché som et ideal, hvor det antages, at det ikke er muligt at opnå epoché til fulde eller sætte alle undertegnede forforståelser i parentes. Derfor anvendes epoché i den forståelse, at forskeren skal gøre sig bevidst om og forholde sig kritisk til egne forforståelser og antagelser om det undersøgte fænomen (Langdridge, 2007). Dette vil undertegnede undervejs i processen bestræbe sig på, så det så vidt muligt er informantens oplevelse, der præsenteres. Dette er forsøgt opnået ved gentagne gennemlæsninger af transskriptionerne for at verificere overensstemmelse imellem informanternes oplevelse og analysen heraf samt en bestræbelse på at gengive informanternes oplevelse så præcist som muligt.

Når et fænomen er undersøgt gennem første-persons perspektiv og epoché, er næste skridt at beskrive fænomenet, hvilket kaldes fænomenologisk reduktion (Langdridge, 2007). Formålet er at beskrive fænomenet så detaljeret som muligt uden at fremhæve visse aspekter ved personens oplevelse af fænomenet som vigtigere end andre. Forskeren skal reflektere over og undersøge fænomenet gentagne gange, så alle aspekter ved fænomenet afdækkes. Ved interviews kan dette ske ved gentagne gennemlæsninger af transskriptionerne. Efter alle aspekter ved fænomenet er afdækket, kan det vurderes, hvilke aspekter, der fremstår mest relevante ved fænomenet og derfor kan fokuseres på i analysen. Når en sådan analyse er udført, skal den holdes op imod det oprindelige datamateriale for at sikre overensstemmelse imellem personens oplevelse af fænomenet og analysen heraf (Langdridge, 2007).

Indeværende speciale tager udgangspunkt i den fænomenologiske psykologi, da det muliggør en fokusering på informanternes oplevelse af søskendetab i barndommen, hvilket gavner besvarelsen af problemformuleringen. Inspireret af fænomenologisk psykologi er der udført semistrukturerede oplevelsesfokuserede interviews af unge, som har mistet en søskende i barndommen. Se afsnit 4.5 'Interview' for yderligere uddybninger.

4.2 Tematisk analyse

I indeværende speciale analyseres datamaterialet ud fra den kvalitative analysemetode, tematisk analyse. Den følgende gennemgang af tematisk analyse tager udgangspunkt i Virginia Braun og Victoria Clarke (2006), der ifølge Leanne Freeman og Cath Sullivan (2019) var de første, som systematisk beskrev og definerede tematisk analyse. Braun og Clarkes tilgang er sidenhen blevet en af de største i tematisk analyse (Freeman & Sullivan, 2019).

Ifølge Braun og Clarke (2006) er formålet med tematisk analyse at identificere, analysere og rapportere mønstre i et datamateriale. Sådanne mønstre kaldes for temaer og dækker

vigtige aspekter ved datamaterialet, som har relevans for besvarelsen af forskningsspørgsmålet. Her kan et tema optræde på tværs af enkelte eller alle interviews eller kun optræde i et enkelt interview, hvor det optræder gentagne gange (Braun & Clarke, 2006).

Tematisk analyse er ikke forbundet med et specifikt teoretisk ståsted, hvorfor det er forskerens opgave at kombinere tematisk analyse med teori, der kan belyse forskningsspørgsmålet (Braun & Clarke, 2006). Derfor er gennemsigtighed afgørende både i forhold til det valgte teoretiske ståsted samt hvordan forskeren har fundet og analyseret temaerne (Braun & Clarke, 2006). Grundet kravet om gennemsigtighed rummer nærværende metodeafsnit en grundig gennemgang og argumentation for specialets metodiske tilgang.

Forud for udførelse af tematisk analyse er det ifølge Braun og Clarke (2006) vigtigt, at forskeren tager stilling til nedenstående fire valg.

For det første skal forskeren vælge, om der foretages tematisk analyse af hele eller udvalgte dele af datamaterialet (Braun & Clarke, 2006). Indeværende speciale placerer sig primært i den sidstnævnte valgmulighed, da der udelukkende har været fokus på de dele af datamaterialet, som kan besvare problemformuleringen. Derfor er der aspekter ved datamaterialet, som ikke er analyseret. Her må det dog påpeges, at problemformuleringen er relativt åben, hvorfor det i høj grad har været op til informanterne at definere, hvad de betragter som relevant ved deres oplevelse af søskendetab.

For det andet skal det vælges, hvorvidt der arbejdes induktivt eller deduktivt (Braun & Clarke, 2006). Ved den induktive tilgang er kodning og analyse primært datadrevet, hvorimod den deduktive tilgang i højere grad er teoridrevet (Braun & Clarke, 2006). På baggrund af den fænomenologiske psykologi har der i høj grad været fokus på en induktiv tilgang for at sætte informanternes oplevelse i fokus og lade dem definere, hvad der er relevant ved deres oplevelse af søskendetab. Dog har undertegnede til dels arbejdet deduktivt, eftersom tosporsmodellen og teorien om vedvarende bånd var valgt forud for dataindsamling, hvilket har påvirket interviewspørgsmålene samt undertegnedes forforståelse under interviewene og i den efterfølgende analyse. Informanterne fik en kort præsentation af de to teorier og fik herved mulighed for at kommentere på, om de fandt teorierne adækvate for deres oplevelse af søskendesorg.

For det tredje skal det besluttes, om der arbejdes ud fra semantiske eller latente temaer (Braun & Clarke, 2006). Semantiske temaer fremtræder mere direkte af datamaterialet end latente temaer, hvor forskeren fortolker datamaterialet for at identificere temaerne, som ofte ligger imellem linjerne (Braun & Clarke, 2006). På baggrund af specialets problemformulering er der primært anvendt semantiske temaer for så vidt muligt at lade informanterne definere, hvad der er væsentligt i deres oplevelse af søskendetab.

For det fjerde og sidste skal forskeren vælge imellem en essentialistisk og konstruktivistisk tilgang (Braun & Clarke, 2006). Den essentialistiske tilgang fokuserer på informantens oplevelser og meninger samt rummer en antagelse om, at forskeren kan opnå indsigt i informantens oplevelser og meninger gennem sproget. Den konstruktivistiske tilgang betragter derimod oplevelser og meninger som sociale konstruktioner og fokuserer i højere grad på at analysere individets sociokulturelle kontekst end individets oplevelse (Braun & Clarke, 2006). Eftersom den essentialistiske tilgang er i overensstemmelse med specialets fænomenologisk psykologisk ståsted og fokusering på informanternes oplevelse, er denne tilgang primært anvendt i analysen. Herved antages det, at informanternes udtalelser kan give indsigt i deres oplevelse af søskendetab. Det må dog påpeges, at undertegnede betragter den essentialistiske og konstruktivistiske tilgang som et kontinuum. Specialet arbejder primært ud fra en essentialistisk tilgang, men specialet har ligeledes elementer af den konstruktivistiske tilgang, hvor det eksempelvis antages, at informanternes oplevelser og erfaringer er indlejret i en sociokulturel kontekst.

Efter stillingtagen til ovenstående valg blev analysen udført ud fra Braun og Clarkes (2006) seks analysefaser, hvor alle faser rummer en vekslen imellem datamaterialet og analysen. Den første fase indebærer at gøre sig bekendt med datamaterialet gennem dataindsamling, transskription og gennemlæsninger af transskriptionerne, hvor der søges efter mønstre og noteres indledende idéer. I den anden fase skal vigtige aspekter ved hele datamaterialet, som potentielt har relevans for analysen, identificeres og kodes. Herefter følger den tredje fase, hvor potentielle temaer og undertemaer identificeres ud fra kodningen. De mulige temaer og undertemaer noteres i et tematisk mindmap, hvor det ligeledes noteres, hvordan temaerne er relaterede. I den fjerde fase holdes temaerne op imod de kodede passager og hele datamaterialet for at sikre overensstemmelse imellem temaerne og datamaterialet. Hvis en sådan overensstemmelse ikke forekommer, skal det pågældende tema ændres eller slettes. Denne proces kan medføre, at flere temaer samles under ét tema eller at et bredt tema deles op i flere temaer eventuelt med undertemaer. Derudover er det essentielt, at temaerne ikke overlapper for meget. Efterfølgende indebærer den femte fase, at temaerne og potentielle undertemaer forfines og navngives. Slutteligt rummer den sjette fase, at analysens fund præsenteres i en rapport, som underbygges med citater fra datamaterialet samt analyseres med relevant teori for at besvare forskningsspørgsmålet. Forskeren har en aktiv rolle i alle seks faser af analyseprocessen, hvor det ikke er muligt objektivt at aflæse temaerne fra datamaterialet, men temaerne konstrueres af forskeren ud fra informanternes udtalelser og forskerens forforståelser (Braun & Clarke, 2006).

Efter udførelse af den tematiske analyse var det tydeligt for undertegnede, at empirien rummer et væld af temaer om unges oplevelse af søskendetab i barndommen. Her blev det besluttet at udarbejde en dybdegående analyse af udvalgte temaer frem for at analysere alle identificerede temaer, hvormed intentionen var at undgå en overfladisk analyse. Temaerne er udvalgt, da de var grundigt belyst i datamaterialet og ud fra intentionen om at belyse så mange aspekter ved empirien som muligt. Valget om kun at analysere udvalgte temaer diskuteres i afsnit 6.1 'Temaer i analysen'.

4.3 Søgning og udvælgelse af informanter

Efter udarbejdelse af specialets problemformulering og underspørgsmål blev der søgt efter informanter. Der blev udarbejdet et skriv om specialets fokus, hvem undertegnede ønskede at komme i kontakt med samt relevante informationer vedrørende interviewet. Derudover fremgik undertegnedes kontaktoplysninger, så mulige informanter kunne melde sig eller stille spørgsmål. Se bilag 1 'Søgning af informanter'. Dette skriv blev delt på Facebook via undertegnedes private Facebook med delinger fra familie og venner. Derudover blev der etableret kontakt til Søskendekram og Børnecancerfonden, som henholdsvis delte opslaget på de lukkede Facebookgrupper "Søskendekram" og "Favn". Den førstnævnte gruppe er for personer, der på et tidspunkt i livet har mistet en søskende. Den sidstnævnte er for forældre, der har mistet et barn til kræft og derfor potentielt har overlevende børn, som kunne deltage i et interview.

Efter relativt kort tid havde otte personer skrevet, at de ville deltage i et interview. Enkelte opfyldte ikke alle opsatte kriterier, men tilbød alligevel deres hjælp, såfremt det kunne blive relevant. Her blev det besluttet at udføre fire interviews for at kunne udføre en grundig og fyldestgørende analyse af interviewene frem for at udføre alle otte interviews, hvor det kunne risikeres at blive en overfladisk analyse. Opslaget blev herefter fjernet fra Facebook. Der blev taget kontakt til fire informanter, som varierede i køn, alder, alder på dødstidspunktet samt varighed siden dødsfaldet, som blev bedt om at deltage i et interview. Der blev taget kontakt til de resterende fire personer, som havde henvendt sig, for at takke for deres henvendelse og informere om, at undertegnede ikke havde mulighed for at interviewe dem.

4.4 Samtykkeerklæring

Informanterne fik tilsendt en samtykkeerklæring, som de læste og underskrev forud for interviewet. Samtykkeerklæringerne blev af tre informanter printet, underskrevet, scannet og sendt til undertegnede. En enkelt informant havde ikke mulighed for at printe, hvorfor denne sendte en skriftlig bekræftelse over mail på, at personen godkendte samtykkeerklæringen. En

af informanterne var 14 år, hvorfor det blev besluttet både at indhente samtykkeerklæring fra informanten selv og dennes forælder. Punkterne i samtykkeerklæringen blev desuden gentaget i starten af interviewet, hvor informanterne gav mundtligt samtykke og samtykkede, at optagelsen blev påbegyndt. Se bilag 2 'samtykkeerklæring' og bilag 3 'samtykkeerklæring forælder'.

4.5 Interview

I indeværende speciale er det som nævnt besluttet at udføre semistrukturerede interviews for på bedst mulig vis at belyse problemformuleringen og underspørgsmål. Ifølge Steiner Kvale og Svend Brinkmann (2015) er interviews velegnede til undersøgelse af informantens livsverden og oplevelse af sociale fænomener ud fra et førstepersonsperspektiv. Det vurderes relevant at anvende interviews grundet muligheden for at fokusere på informanternes oplevelse af søskendetab, hvilket er i overensstemmelse med den fænomenologiske psykologis fokusering på individets oplevelse og livsverden (Langdridge, 2007; Zahavi, 2003). Det blev besluttet at anvende semistrukturerede interviews grundet muligheden for at forberede spørgsmål og stille opfølgende spørgsmål (Kvale & Brinkmann, 2015). Det semistrukturerede interview er en fleksibel tilgang, hvor det er muligt at følge informantens initiativer og fokuspunkter for derved at fokusere på informantens oplevelse (Kvale & Brinkmann, 2015).

Interviews kan jævnfør Svend Brinkmann (2014) udføres individuelt eller i grupper. Her anbefales det at anvende individuelle interviews, når interviewet omhandler noget personligt, følsomt eller tabubelagt, da der herved lettere kan opnås tillid imellem informanten og interviewerens end ved gruppeinterviews (Brinkmann, 2014). Eftersom indeværende speciale undersøger tab og sorg, er det besluttet at afvikle individuelle interviews, da det må betragtes som et personligt og følsomt emne. Ved individuelle interviews er det ligeledes undertegnede vurdering, at det i højere grad er muligt at støtte informanten, hvis denne oplever stærke følelser og smertefulde minder.

Kvale og Brinkmann (2015) understreger, at viden produceres imellem mennesker, hvorfor interviewerens har indflydelse på den viden, der produceres i interviewet. Undertegnede vurderer, at dette er en vigtig betragtning at have for øje i interviewene samt i den senere analyse, hvor det ikke må antages, at informantens udtalelser er uafhængige af undertegnede spørgsmål og rammesætning af interviewet. Derfor har undertegnede løbende vurderet egen rolle i den frembragte viden, hvilket er i overensstemmelse med tematisk analyse.

Interviewene blev afholdt online via Zoom for at undgå mulig smitte med Covid-19 samt øge informanternes følelse af sikkerhed. Zoom mødet blev oprettet med kodeord og

venterum for at sikre, at det udelukkende var informanten og undertegnede, der havde adgang til mødet. Informanterne fik tilsendt link samt instruktioner til, hvordan de kunne tilgå mødet. Interviewene blev optaget med lyd og billede med Zooms optagefunktion, hvilket informanterne gav samtykke til forud for interviewet.

4.5.1 Interviewguide

Interviewene blev gennemført med anvendelse af en interviewguide, hvilket ifølge Kvale og Brinkmann (2015) er en forudsætning for semistrukturerede interviews. En interviewguide består af forberedte spørgsmål eller emner, der afdækkes i interviewet (Kvale & Brinkmann, 2015). Den udarbejdede interviewguide til specialet rummede åbne og lukkede spørgsmål, der havde til formål at undersøge informanternes oplevelse af søskendetab. Se bilag 4 'Interviewguide'. Interviewguiden blev udarbejdet på baggrund af litteratur og forskning om oplevelsen af søskendetab og sorgreaktioner hos børn og unge samt tosporsmodellen og teorien om vedvarende bånd. Informanterne blev spurgt ind til deres oplevelse af søskendetab og fik mulighed for at bekræfte, afkræfte eller nuancere de teoretiske og empiriske forforståelser, som har informeret interviewspørgsmålene.

Interviewguiden bestod, inspireret af Kvale og Brinkmann (2015), af to typer spørgsmål. Den første type spørgsmål havde til formål at fremme interaktionen i interviewet, holde samtalen i gang og opfordre informanten til at tale om sine oplevelser og følelser. Disse spørgsmål blev især stillet i starten af interviewet, hvor de ifølge Kvale og Brinkmann (2015) er brugbare, da informanten herved får en rolig start. Her kan eksempelvis nævnes det indledende spørgsmål "Vil du starte med at fortælle, hvor gammel du er og hvad du laver for tiden?". Spørgsmålet blev betragtet som en passende start for ikke med det samme at spørge ind til dødsfaldet og oplevelsen heraf. Herefter blev der spurgt mere direkte ind til søskendetabet, hvilket jævnfør Kvale og Brinkmann (2015) kan betegnes som den anden type af interviewspørgsmål, der har til formål at opnå viden om undersøgelsens emne. Af sådanne spørgsmål kan nævnes "Havde du en oplevelse af, at du forsatte med at have en form for forbindelse eller relation til din bror/søster efter han/hun døde?". Denne type spørgsmål blev stillet med det formål at undersøge informantens oplevelse af søskendetab for at belyse problemformuleringen. Interviewene blev afrundet med det åbne spørgsmål "Har du noget, du gerne vil tilføje? Er der noget, som vi ikke har været omkring ved din oplevelse med at miste din bror/søster?". Herved fik informanterne mulighed for at beskrive andre aspekter ved deres oplevelse af søskendetab, som ikke blev belyst under interviewet. Flere informanter ønskede at tilføje noget til dette spørgsmål eller understrege, hvad de betragtede som essentielt ved deres oplevelse af

søskendetab. Her lyttede undertegnede aktivt til deres beskrivelser og stillede uddybende spørgsmål, indtil informanten ikke havde mere at tilføje. Herefter blev optagelsen slukket og undertegnede afrundede interviewet ved at spørge ind til informantens oplevelse af at deltage i interviewet, hvordan de havde det og takkede for deres deltagelse.

4.5.2 Transskription

Interviewene blev som nævnt optaget med lyd og billede, hvorefter der blev foretaget en ordret transskription. Denne transskription inddrog ord, lyde og væsentlige nonverbale aspekter. De verbale udsagn blev transskriberet ud fra den auditive optagelse, hvor lydfilen blev hørt igennem flere gange for at sikre en præcis transskription. Bestræbelsen på at udarbejde en præcis transskription er i overensstemmelse med den fænomenologisk psykologiske fokusering på informantens oplevelse samt den tematiske analyses krav om præcis transskription. De nonverbale aspekter blev noteret ved hjælp af videooptagelsen, som blev gennemset efter endt transskribering af lydoptagelsen. Her blev der udelukkende noteret nonverbale aspekter, som havde betydning for forståelsen af informanten eller interviewerens udtalelser såsom at lave gåseøjne med fingre. Der er derfor nonverbale aspekter, som ikke er noteret i transskriptionerne, da de ikke blev fundet relevante for den senere analyse, såsom at sætte sig til rette i stolen. Her understreger Braun og Clarke (2006), at det i tematisk analyse er tilstrækkeligt med en ordret transskription med notering af enkelte nonverbale aspekter, hvorimod detaljer såsom tonefald og blikretning ikke er nødvendige. Inspireret af Brinkmann (2014) foregik transskriberingen i dagene efter interviewet, hvorved undertegnede havde den bedst mulige erindring herfra.

Brinkmann (2014) fremhæver, at det under interviewet er muligt at bemærke vigtige nonverbale signaler såsom kropssprog, ansigtsudtryk og gestik, hvor udfordringen består i at få disse nonverbale informationer med i transskriptionen, hvor nonverbale aspekter ofte går tabt. Denne udfordring kunne imødekommes i indeværende speciale, da interviewene blev optaget med billede, hvorved vigtige nonverbale aspekter kunne noteres i transskriptionerne. Derudover var det undertegnedes oplevelse, at det gav en bedre fornemmelse af informantens beskrivelser at gense optagelsen, da det gav en bedre helhedsoplevelse end blot at lytte til lydfilen.

4.6 Validitet, reliabilitet og generaliserbarhed

Der har i specialet været en efterstræbelse på at opnå højest mulig validitet, hvilket blandt andet forudsætter nøjagtige slutninger ud fra datamaterialet, som er i overensstemmelse med informantens udtalelser og oplevelser (Kvale & Brinkmann, 2015). Forskerens nøjagtighed i gengivelse og fortolkning af informantens udtalelser og oplevelser kaldes

fortolkningsvaliditet (Flick, 2018). For at højne en undersøgelses fortolkningsvaliditet skal forskeren lave velbegrandede argumenter for sine tolkninger og analyse, hvor der skal være overensstemmelse imellem datamaterialet og analysen heraf (Kvale & Brinkmann, 2015). Fortolkningsvaliditet efterstræbes i specialet ved gentagne gange at holde analysen op imod datamaterialet for at sikre overensstemmelse herimellem. Derudover er der i specialet efterstræbt deskriptiv validitet, hvilket indebærer faktuel nøjagtighed i beskrivelsen af dataet såsom korrekt transskription (Flick, 2018). Som nævnt i afsnit 4.5.2 'Transskription' har der været fokus på at udføre så præcise transskriptioner som muligt. Dertil har undertegnede bestræbt sig på at gengive datamaterialet og informanternes oplevelse så præcist som muligt, hvorved deskriptiv transskription er efterstræbt.

Reliabilitet kan beskrives som undersøgelsesresultaternes troværdighed samt hvorvidt disse kan reproducere af andre forskere på et andet tidspunkt (Kvale & Brinkmann, 2015). En undersøgelses reliabilitet kan højnes med detaljerede beskrivelser af forskningsprocessen og gennemsigtighed i, hvornår forskeren henholdsvis beskriver og tolker datamaterialet (Flick, 2018). Inspireret af tematisk analyse rummer indeværende metodeafsnit en grundig gennemgang af specialets metodiske tilgang, hvorved andre forskere har mulighed for at udføre tilsvarende interviews og undersøge, om de får tilsvarende resultater. Herved er det forsøgt at højne specialets reliabilitet, hvilket ligeledes er forsøgt i den kommende analyse ved tydeligt at skelne imellem, hvornår undertegnede beskriver og tolker datamaterialet.

Slutteligt bestræber specialet sig på at opnå analytisk generalisering, hvilket er muligheden for at generalisere en undersøgelses fund til andre, lignende personer eller situationer (Kvale & Brinkmann, 2015). Muligheden for analytisk generalisering forudsætter en detaljeret beskrivelse af interviewprocessen, hvilket er forsøgt opnået i indeværende metodeafsnit. Derudover skal forskeren argumentere for, hvorvidt og hvordan en sådan generalisering kan finde sted og hvem undersøgelsens fund kan generaliseres til (Kvale & Brinkmann, 2015). En sådan argumentation forekommer i afsnit 6.2 'Styrker og svagheder ved specialet'. I forlængelse heraf kan det pointeres, at der ofte rettes en kritik imod generaliseringer af fund fra studier med få informanter, hvilket ifølge Bent Flyvbjerg (2006) er en misforståelse, da sådanne generaliseringer er mulige. Indeværende speciale kan herved være anvendeligt i forskning vedrørende søskendetab, hvilket som nævnt i afsnit 2 'Overblik over eksisterende forskning' er underbelyst i dansk kontekst.

4.7 Ethiske overvejelser

Ifølge Svend Brinkmann (2013) er etiske overvejelser af afgørende betydning i kvalitativ forskning om menneskers hverdagsliv, livsverden og oplevelser. Det er vigtigt, at forskeren foretager etiske overvejelser før, under og efter dataindsamlingen. Det er dog ikke muligt at udarbejde universelle etiske regler, da etiske overvejelser er situationelle (Brinkmann, 2013). Derfor anbefaler Brinkmann (2013) samt Kvale og Brinkmann (2015) i stedet at fokusere på fire områder, der ofte indgår i etiske retningslinjer.

For det første skal forskeren indhente informeret samtykke fra informanten, som informeres om undersøgelsens formål, design og eventuel publicering (Brinkmann, 2013). Derudover skal informanten informeres om, at al data behandles anonymiseret. Slutteligt skal informanten indgå i undersøgelsen frivilligt samt informeres om muligheden for til enhver tid at trække sit samtykke tilbage (Brinkmann, 2013). Dette etiske område er belyst i afsnit 4.4 'Samtykkeerklæring'.

For det andet er der et etisk krav om fortrolighed, hvor forskeren skal anonymisere personhenførbare data (Brinkmann, 2013). Derudover skal forskeren aftale med informanten, hvad forskeren må og ikke må anvende dataet til (Kvale & Brinkmann, 2015). Dette etiske krav blev efterlevet ved at ændre alle navne, bynavne og erhverv samt udelade dødsdatoer og detaljerede beskrivelser af dødsfaldet. Herved mindskes risikoen for, at informanternes identitet kan genkendes. Derudover har informanterne givet informeret samtykke til, at deres udtalelser anvendes i indeværende speciale.

Det tredje etiske område omhandler forskerens refleksioner over mulige gavnlige og skadelige konsekvenser for informanterne ved at deltage i undersøgelsen (Brinkmann, 2013; Kvale & Brinkmann, 2015). Sådanne konsekvenser angår både konsekvenser under interviewet samt den efterfølgende publicering af undersøgelsens fund. Forskeren skal både overveje mulige konsekvenser for de involverede informanter samt de grupper, som informanterne repræsenterer. Her er det vigtigt, at forskeren mindsker risikoen for negative konsekvenser så meget som muligt (Brinkmann, 2013; Kvale & Brinkmann, 2015). Dette etiske område har ført til overvejelser vedrørende formuleringen af interviewspørgsmål samt hvorvidt det var etisk forsvarligt at stille de pågældende spørgsmål. Det blev overvejet, hvilke positive og negative konsekvenser, det kunne have for informanterne at deltage i undersøgelsen. Her blev det vurderet, at det kunne udløse stærke følelser og smertefulde minder hos informanten at tale om deres afdøde søskende, hvorfor det før interviewet blev fremhævet, at informanterne til enhver tid kunne nægte at svare på spørgsmål. Derudover fokuserede undertegnede på en nænsom, aktiv lytning uden afbrydelser for herved at give informanten den bedst mulige oplevelse af at tale

om tabet. Slutteligt blev det vurderet, at det kan være en god oplevelse for informanterne at tale om tabet med en lyttende og forstående interviewer, hvilket ligeledes påpeges af Nolbris og Hellström (2005).

Det fjerde og sidste etiske område omhandler forskerens rolle, hvor forskeren skal agere moralsk og sensitivt, foretage løbende etiske overvejelser og sikre, at eventuelle publiceringer rummer præcise beskrivelser af informantens udtalelser (Brinkmann, 2013; Kvale & Brinkmann, 2015). Dette etiske område er forsøgt efterlevet blandt andet gennem anvendelse af tematiske analyse, der som nævnt fokuserer på analysens nøjagtighed. Derudover har undertegnet fokuseret på etiske overvejelser både før, under og efter udførelsen af interviewene samt udgivelsen af indeværende speciale.

4.8 Delkonklusion

Ovenstående har præsenteret specialets metodiske tilgang, som er i overensstemmelse med specialets forankring i den fænomenologiske psykologi, hvorved der har været fokus på informanternes oplevelse af søskendetab. Derudover tager specialet afsæt i tematisk analyse, hvor der fokuseres på temaer i informanternes oplevelse. Oplevelsen af søskendetab er undersøgt med semistrukturerede interviews med anvendelse af en interviewguide. Interviewene er efterfølgende transskriberet og analyseret. Specialet har været præget af etiske overvejelser igennem hele processen. Analysen af datamaterialet præsenteres i det følgende afsnit 5 'Analyse'.

5 Analyse

Indeværende afsnit rummer indledningsvist en præsentation af informanterne, hvorefter der følger en analyse af tre udvalgte temaer udarbejdet med tematisk analyse, som kan belyse unges oplevelse af søskendetab i barndommen. Det første tema omhandler familiære forandringer, hvor den afdøde mangler i familien og tabet har medført relationelle ændringer i familien. Efterfølgende analyseres informanternes oplevelse af venskabelige forandringer, hvor flere har følt sig anderledes end deres jævnaldrende og oplevet ændrede relationer. Slutteligt analyseres informanternes oplevelse af andres forventning om, at sorgen stopper efter en given tid samt informanternes oplevelse af at klare det godt til trods for tabet.

5.1 Præsentation af informanterne

Næstkommende afsnit introducerer empiriens informanter for at give et indblik i, hvem informanterne er, hvem de har mistet og hvordan de har oplevet og reageret på tabet. Beskrivelserne er så vidt muligt udarbejdet med anvendelse af informanternes egne ord, fortolkninger og forståelser af deres sorgreaktioner.

5.1.1 Lukas

Lukas er 14 år og har i en alder af 6 år mistet sin lillesøster, Lærke, som blev 2 år. Lærke døde efter kort tids sygdom. Hun var på hospitalet den sidste tid, hvorfra Lukas har blandede minder, da han både husker sin lillesøster med nåle, men samtidigt husker, at han holdt sin fødselsdag med gode gaver. Lukas har derudover en lillebror, Lasse, hvis alder er ukendt.

Lukas husker ikke klart, hvordan han reagerede i tiden efter sin søsters død. Han husker dog, at han ikke tænkte så meget over det og at han ikke var helt klar over, hvad der var sket. Han fortæller selv, at han ikke var gammel nok til at forstå det, men at det føltes surrealistisk. Lukas oplevede ikke så meget sorg i tiden efter tabet, men oplevede det primært, da han blev 8-10 år. Her blev han mere bevidst om og tænkte mere på, at han havde mistet sin søster. Lukas blev især ked af det om aftenen, hvor han tænkte på, at han havde mistet én, han holdt af og savnede hende. I denne tid havde han sommetider brug for at få tankerne væk fra tabet, hvorfor familien lavede hyggelige ting sammen som at tage i forlystelsespark.

Lukas beskriver, at han i dag har fået det bedre og prøver at leve med tabet, hvilket ifølge ham selv fungerer fint. Han kan dog stadig tænke på Lærke, men gør det ikke hele tiden og har vænnet sig til, at hun ikke længere er i live. Lukas fortæller, at hans sorg ikke har udviklet sig, hvormed han formentlig mener, at han fortsat sørger over tabet. Når han tænker på Lærke i dag, er det mindre hårdt og han bliver mindre ked af det, hvilket han selv forklarer med, at det er mange år siden. Han kan dog fortsat få det skidt ved at tænke på Lærke, men han kan ligeledes få det godt, hvis han tænker på gode minder. Igennem årene har han brugt mange timer på at tale med familien om tabet, hvilket har hjulpet ham. Derudover kan Lukas tale med sine venner om tabet, når han har brug for det.

Adspurgt til om tabet har haft langsigtede konsekvenser, svarer Lukas, at det tror han, men han ved ikke hvilke. Lukas tænker, at tabet har haft betydning for den, han er i dag, men ved ikke hvordan. Lukas fortæller dog, at han efter tabet er blevet mere bekymret for at miste andre såsom Lasse.

5.1.2 Frida

Frida er 24 år og mistede som 4-årig sin storebror, William, på 10 år, der omkom i en ulykke. Foruden William har Frida tre ældre søskende. Frida beskriver, at hendes forældres sorg har haft indflydelse på hendes sorg. Ifølge Frida kunne hendes mor ingenting og hendes far udviklede paranoid skizofreni som følge af ulykken. Farens sygdom medvirkede til, at familien ikke talte om William, hvilket delvist stadig er tilfældet.

Efter William døde, forventede omgivelserne, at Frida ikke sørgede, da hun kun var 4 år. Frida havde derfor ikke nogen at tale med om tabet, hvorfor hun følte sig glemt og ensom. Den eneste hjælp, Frida oplevede at få, var en pædagog fra børnehaven, der ugentlig tog på kirkegården med hende. Dette oplevede hun som godt men samtidigt underligt, da hun var den eneste i børnehaven, som tog derhen. Frida har fået at vide, at hun efter tabet blev meget opmærksomhedssøgende overfor sine forældre. Hun havde brug for at blive set og at andre fokuserede på, hvordan hun havde det. Den manglende fokus på Fridas sorg og familiens manglende samtale om William betød, at hun først blev ramt af sorgen som 12-13-årig. Her blev hun udadreagerende og passede ikke sin skole, hvorfor hun fik ugentlige samtaler med en skolepædagog fra 5.-9. klasse. Her oplevede hun for første gang at tale om tabet, hvilket var rart. Hun havde i lang tid følt, at hun sørgede på en forkert måde, da hun i modsætning til familien ønskede at tale om tabet.

Frida sørger fortsat over tabet i dag og fortæller, at sorgen aldrig stopper. Hun savner dog ikke sin storebror, da hun ikke kan huske ham. Hun savner derimod det, der kunne være, da han i dag kunne være voksen med hus og børn. Hun mindes William ved at se på familiebilleder og -videoer, hvorved hun lærer ham at kende. Hun har desuden fået en tatovering til minde om ham og besøger hans gravsted. Det er fortsat vigtigt for Frida at tale om William og dele sine oplevelser, hvilket hun kan gøre med sin mor, ældste storesøster, en veninde og Facebook-siden søskendekram for personer, der har mistet søskende.

Frida beskriver en række psykiske problemer, som hun tilskriver sin brors død og farens paranoide skizofreni. Hun har haft selvmordtanker, stress og depression, hvor hun fortsat får medicin for depression. Frida tror, hun har udviklet stress og depression, da hun aldrig fik bearbejdet sorgen over sin brors død og følte, at hun sørgede forkert. Derudover har hun fået et iltert temperament og er blevet meget følsom med et stort behov for at tale om sine følelser. Ifølge Frida har tabet ligeledes betydet, at hun har fået tættere relationer til sine overlevende søskende og at hun har brug for at passe på andre og forstå, hvorfor de reagerer, som de gør.

5.1.3 Casper

Casper er 21 år og mistede for snart fem år siden sin storesøster, Sanne, som blev 20 år. Sanne var på ferie i udlandet, hvor hun omkom på stedet i en ulykke. Casper havde lige færdiggjort 9. klasse og beskriver, at den første tid efter dødsfaldet var præget af at vente på, at Sannes lig kom til Danmark. Tiden efter Sannes død var forbundet med savn og det var underligt og mærkeligt for Casper, da han blev enebarn, men ikke betragtede sig selv som enebarn. Derudover vidste han ikke, hvad han skulle bruge sit liv på, da alt føltes ligegyldigt. Han havde

en fornemmelse af, at tiden gik i stå, men livet kørte videre omkring ham, hvor det kun var Casper og hans forældre, der for alvor var mærket af tabet. Casper husker ikke meget fra sommerferien efter Sannes død eller fra 1.G. Han havde ikke overskud til at være social i 1.G, men begyndte at være social og have minder fra 2.G. I løbet af 3.G fik han angst og søvnproblemer, hvor han var på et psykiatrisk ambulatorium, men præciserer ikke hvilket. I gymnasiet havde han ugentlige samtaler med en elevcoach, hvor han blandt andet snakkede om Sannes død. Kort efter Sannes død begyndte han til psykolog med sine forældre, men stoppede efter kort tid, da elevcoachen var tilstrækkelig. Efter gymnasiet begyndte han hos en psykoterapeut, som han fortsat har samtaler med. Siden dødsfaldet har Casper haft brug for at tale med familie, venner og fagpersoner, men han har oplevet, at flere efter noget tid forventede, at hans liv igen kørte på skinner. Derfor har han savnet at tale om sine følelser og tanker vedrørende tabet med sine venner, da de stoppede med at spørge ind. Derudover har han oplevet berøringsangst for eksempel i gymnasieklassen.

Casper fortæller, at han ikke længere har sorg, men at han stadig er påvirket af tabet og at tabet er blevet en del af ham, som han skal leve med resten af livet. Det at miste er ifølge Casper ikke noget, man kommer over, men noget man kommer igennem. Det er især hårdt til jul og nytår, hvor han mindes om tabet af Sanne. Derudover kan duften af blomster og en sang fra begravelsen minde ham om tabet. Han har derudover beholdt Sannes jagtkniv og fået en tatovering som minde om hende.

Casper beskriver, at Sannes død har forårsaget spændinger i familien, men at de har fokuseret på at komme igennem tabet sammen. Tabet har medvirket til, at Casper har haft sorte seende perioder med destruktive tanker og handlinger, hvor han har haft det meget dårligt uden at spørge om hjælp. Efter flere terapiforløb har han fået øget selvindsigt og er blevet bedre til at passe på sig selv og bede om hjælp. Casper beskriver desuden, at han er blevet ”ham med den døde søster”, hvilket gør ham usikker. Tabet har medført en øget modenhed, men han mener, at han var blevet den samme, selvom han ikke havde mistet sin søster. Han fortæller dog, at hans ønske om tætte venskaber er forstærket af tabet. Til trods for tabet har Casper det overordnet set godt i dag.

5.1.4 Julie

Julie er 22 år og mistede sin 15-årige lillebror, Mikkel, for snart fem år siden. Derudover har Julie en lillebror, Bertram, på 14 år og lillesøster, Emilie, på 12 år. Mikkel døde imens Julie og Mikkel var alene hjemme, hvor Mikkel sneg sig ud om aftenen, hvor han var ude for en ulykke og døde på stedet. Julie finder i løbet af den næste dag ud af, at han er væk, men hverken

Julie eller hendes forældre troede på, at der var sket noget alvorligt. I løbet af dagen læser Julie dog en artikel med, at der er fundet en ung mand død. Rationelt troede hun, at det var Mikkel, men hun reagerede ikke. Da Julie fik at vide, at han var død, reagerede hun ved at råbe ”nej” gentagne gange.

Julie beskriver tiden efter Mikkels død med chok, uvirkelighedsfølelse og surrealistisk som om hun ikke var i det, da det er noget, der sker for andre og ikke for mig. Det var underligt, mærkeligt, forfærdeligt og hun var ked af det. Hun blev knust og kunne ikke stole på livet. Hun havde i lang tid en fornemmelse af, at Mikkel kunne gå ind ad døren igen. Hjemme var der kaos, da forældrene var i sorg og ikke havde noget overskud, hvorfor Julie oplevede at blive den voksne. Hun havde brug for, at nogen i familien holdt sammen på det hele og ikke brød sammen, hvorfor hun havde svært ved at græde foran familien. Julie havde brug for at komme væk fra dette kaos ved for eksempel at gå ture med veninderne og havde brug for at tale om tabet. Efter et par måneder begyndte Julie at savne Mikkel, som manglede i familien. Hun blev ked af det, vred, kunne ikke finde mening med livet og blev angst for at andre eller hende selv skulle dø. Hun var i en periode ligeglad med mange ting såsom gymnasiet, da det virkede ligegyldigt, meningsløst og hun forventede, at der ville ske andre dårlige ting.

Julie fortæller, at hendes sorg og savnet aldrig går over, men hun har lært at leve med det og har fået flere gode dage. Hun kan dog fortsat have dårlige dage, hvor hun savner Mikkel, men hun er blevet mindre vred og ligeglad. Det er gået op for hende, at hun er nødt til at leve sit liv til trods for Mikkels død og hun har opdaget de gode ting i livet. Julie har fortsat brug for at tale om tabet med familie og venner, men oplever at mange forventer, at sorgen og savnet går over med tiden. Derudover har hun mødt berøringsangst, hvor andre ikke tør tale om Mikkel eller dødsfaldet.

Julie har svært ved at håndtere, at fremtiden er ændret og at Mikkel mangler i fremtiden. Derudover er hun angst for, at andre dør og kan gå i panik, hvis folk er væk. Hun bliver nemt ked af det over små ting, har fået dårligere hukommelse og sværere ved at overskue ting. Efter tabet har Julie fået færre men tættere veninder. Derudover er de i familien blevet lidt tættere, da de er bedre til at sætte tid af til hinanden. Slutteligt har Julie fået et ændret perspektiv på livet, hvor hun betragter små problemer som ligegyldige, da det vigtigste er, at alle har det godt.

5.2 Familiære forandringer

Det første tema omhandler de ændringer, der har fundet sted i familien som følge af tabet. Her vil det både blive analyseret, hvordan det har været for informanterne, at den afdøde mangler i familien og hvordan tabet har påvirket relationerne i familien.

5.2.1 Den afdøde mangler i familien

Efter tabet af deres søskende oplever flere informanter, at den afdøde pludselig mangler i familien, hvilket Julie beskriver således:

Og så tror jeg generelt, det er underligt at gå fra [...] at være en bestemt størrelse og form og så lige pludselig sådan bare mangle én [i familien]. Altså det er meget mærkeligt. Man er så vant til at være seks og vi var så vant til at skulle... Altså også på restauranter, så kunne man lige sidde tre på den ene side og tre på den anden side, altså sådan... Selv dér mærker vi det faktisk tit, så er det sådan 'hvem sidder overfor Mikkel?' (Julie, ll. 320-326).

Citatet illustrerer, at Julie skal vænne sig til, at Mikkel mangler i familien, hvilket kan være en hård erkendelse at blive konfronteret med for eksempel ved restaurant besøg. Her bliver det tydeligt for Julie, at Mikkel ikke længere lever og mangler rundt om bordet, hvilket ligeledes ses ved begivenheder i familien:

Min lillebror, Bertram, han blev konfirmeret i år eller 2020. Og det var også FORFÆRDELIGT. Altså sådan, det var en fin dag, men det var ligesom første sådan meget store familieting, hvor Mikkel ikke var med. [...] Altså så står vi fire [søskende] på mit konfirmationsbillede og fire på Mikkels konfirmationsbillede og så er vi lige pludselig tre på Bertrams (Julie, ll. 357-362).

Der er tale om meget konkrete begivenheder som restaurantbesøg og billeder, der kan tydeliggøre den afdødes manglende tilstedeværelse i familien. Her kan Julie med Stroebe og Schut (1999) siges at befinde sig i et tabsorienteret spor, hvor hun konfronteres med Mikkels død og atter befinder sig i tanker og minder om sin bror. Ovenstående citat illustrerer ligeledes, at sorgen i overensstemmelse med Stroebe og Schut (1999) ikke stopper, da Julie til Bertrams konfirmation, fire år efter Mikkels død, fortsat kan være i det tabsorienterede spor. Til trods herfor fylder dette spor ikke hele Julies liv, hvilket kan udledes af nedenstående citat:

Jeg har ligesom fundet ud af, at jeg er nødt til at leve mit liv. [...] Altså jeg kan jo ikke også bare stoppe mit liv, fordi Mikkel døde. Det kan jeg jo ikke. Jeg har jo også et liv at leve og jeg tror måske, at jeg har fået mere sådan at... At... Så må jeg sgu leve lidt for os begge to, altså så må jeg gøre nogen sjove ting og tænke 'det fik Mikkel ikke lov til at gøre, men så gør jeg det og så må det ligesom være for os' (Julie, ll. 510-517).

Citatet kan tolkes som, at Julie tidligere i livet har befundet sig mere i det tabsorienterede spor og har haft svært ved at forlade dette spor til fordel for det restaurerende spor. Hun har været nødt til at lære at leve sit liv til trods for Mikkels dødsfald, hvorved hun har skulle lære at

opholde sig i det restaurerende spor. Julie skulle finde en ny mening med livet, hvor hun finder det meningsfyldt at leve sit liv både for hende og Mikkel og så at sige opleve ting til ære for Mikkel. Det kan derfor være en hård tid for efterladte søskende at vænne sig til, at den afdøde mangler i familien. De konfronteres med en ny hverdag, som de ved pludselig død tvinges til at vænne og tilpasse sig til fra den ene dag til den anden.

I forlængelse af ovenstående beskriver Casper, at tabet af sin søster har ført til ændringer i hans rolle i familien:

Altså den dag jeg lige pludselig blev ældre end min [store]søster. Den havde jeg det svært med. Heldigvis så opdagede jeg det først et par uger efter, men der var lige pludselig en dag, hvor jeg [...] fandt ud af, at jeg lige pludselig var ældre og det... Det kunne jeg slet ikke tage i hovedet. [...] Det er ikke helt naturligt, men øh... Ja... Altså det der med, at det billede, man har af hende, nu er yngre end det, jeg selv er (Casper, ll. 223-232).

Citatet indikerer, at der kan være specifikke udfordringer forbundet med at miste en større søskende, da Casper skal vænne sig til at være ældre end sin storesøster. Der kommer så at sige rod i søskendeflokken, hvor lillebror bliver storebror, men så alligevel ikke, hvilket er til stor forvirring for Casper. Ud fra citatet kan Casper siges at have en identitet som lillebror, der naturligvis er yngre end sin storesøster, men den dag han blev ældre end sin storesøster, blev hans identitet udfordret. Her var Casper nødt til at ændre sin identitet fra at være en lillebror, der er yngre end sin storesøster til nu at være ældre end sin storesøster. Denne identitetsudvikling stemmer overens med Packman og kollegaer (2006), der understreger, at søskende udvikler deres identitet i relation til hinanden, hvorfor det er svært at miste en søskende. Casper har desuden fået en ny identitet som enebarn, hvilket han har svært ved at identificere sig med:

Noget jeg tit har tænkt meget over, det er den der følelse af, at man nu pludselig er enebarn. [...] Og så stod jeg i det dilemma, når folk spørger, om man har søskende, så ved jeg ikke, hvad jeg skal svare. [...] Fordi jeg har ikke nogen søskende lige nu, men jeg har heller ikke lyst til at sige, at jeg er enebarn, for det føler jeg ikke, at jeg er (Casper ll. 54-61).

Det er svært for Casper pludselig at stå som enebarn uden at han føler sig som sådan. Denne nye identitet som det eneste levende barn i søskendeflokken har taget tid for Casper at vænne sig til, hvor han på et højskoleophold fik mulighed for at eksperimentere med, hvad han skal svare på spørgsmålet "hvor mange søskende har du?":

Det var rart på højskolen at kunne få lov til at eksperimentere lidt mere med det og og... Have lov til at prøve og sige, at 'jeg er enebarn' og så rette det bagefter,

fordi det kan jeg alligevel ikke få mig selv til at sige. [...] Og bruge den der 'jeg havde en søster' og alle de der ting (Casper, ll. 611-615).

Casper har haft brug for tid til at finde sig til rette i en ny identitet, hvor han ikke identificerer sig som enebarn, selvom han på papiret kan siges at være det. Søskendetab kan herved tvinge overlevende søskende til at ændre deres identitet, hvilket ikke nødvendigvis stemmer overens med den identitet, de havde før tabet. Her skal de ved pludselig død meget hurtigt forholde sig til, at de eksempelvis er blevet enebarn. Det kan dog tage lang tid mentalt at vænne sig hertil, hvor Casper kan illustrere, at det er svært at udvikle en ny identitet, som ikke involverer den afdøde søskende. Hvis den efterladte har overlevende søskende, skal de ligeledes vænne sig til, at der pludselig er én mindre i familien.

At Casper ikke identificerer sig som enebarn kan indikere, at han har et vedvarende bånd til sin søster, hvor han ikke ønsker at give slip på hende. Casper har desuden fået en tatovering til minde om sin søster, hvorigennem han kan opretholde båndet til hende:

Noget, der kan ramme mig stadig. Det er sådan sange. "Let it be" kan jeg slet ikke tage, fordi den var der én, der sang i kirken og den kom der et par gange af på højskolen. Det var noget af det... Den har jeg det ikke godt med. Men... Men så kan jeg godt sådan sidde og nusse min arm ovenpå tatoveringen, [...] fordi det er ligesom om, at det er sådan et bindested, jeg har til hende, der forbinder mig med hende. Og så får jeg det lidt mere konkret ud, når jeg har den følelse i kroppen og jeg har brug for at være tæt på hende (Casper, ll. 423-430).

Casper kan siges at opretholde et vedvarende bånd til Sanne ved hjælp af tatoveringen, hvor han kan have en fornemmelse af at være tæt på hende. Tatoveringen er herved både et minde om Sanne og spiller en vigtig rolle for Casper, når han konfronteres med smertefulde minder om tabet. I forlængelse heraf kan det med Stroebe og Schut (1999) siges, at Casper kan bringes ind i et tabsorienteret spor ved at blive konfronteret med ting og begivenheder, som han associerer med sin søster og dødsfaldet, herunder sange. Her fungerer det at røre ved tatoveringen som tabsfokuseret coping, hvor han håndterer konfrontationen af tabet ved hjælp af sit vedvarende bånd til Sanne. På den måde undgår han en følelse af at være alene i sorgen, men går så at sige igennem sorgen med sin afdøde søster, da han altid har hende med sig, når han har brug for hende. Tatoveringen illustrerer, at Casper ikke ønsker at give slip på sin søster, men har brug for at have hende fysisk med sig resten af livet.

Opsummerende kan det siges, at det kan være forbundet med udfordringer at miste søskende, hvor den afdøde pludselig mangler i familien. Tabet kan være svært at håndtere, hvor det for nogen efterladte søskende kan hjælpe at opretholde et vedvarende bånd til den afdøde.

Herved kan efterladte søskende undgå at sige endeligt farvel og beholde den afdøde i deres liv og mærke deres tilstedeværelse. Det at give slip på deres søskende kan være svært, hvilket Julie udtrykker således ”Jeg kan ikke bare altså sådan slette ham fra min søskendeliste” (Julie, ll. 459-460). Citatet illustrerer, at søskende kan fortsætte med at være søskende, selvom den ene er afdød ved døden. De efterladte søskende kan have svært ved at give slip på den afdøde og have brug for, at den afdøde fortsætter med at være en del af familien. Her kan det være smertefuldt at blive konfronteret med, at den afdøde mangler i familien, hvilket kan bringe den efterladte ind i et taborienteret spor. Dette kan både ske ved hverdagsting såsom spørgsmålet ’hvor mange søskende har du?’ og til begivenheder i familien, hvor den afdødes manglende tilstedeværelse synliggøres på familie billeder.

I modsætning til Julie og Casper kan Frida ikke huske sin afdøde bror, men har alligevel en fornemmelse af, at han mangler i familien:

I: [...] Så det her med, at der mangler én i familien et eller andet sted?

F: Jamen det gør der et eller andet sted og det er jo nok fordi, at man i underbevidstheden ved, at der har været én til (Frida, ll. 684-686).

Citatet indikerer, at oplevelsen af, at den afdøde mangler i familien, ikke kun relaterer sig til de overlevendes minder om den afdøde. Frida ønsker at have en forbindelse til William, som hun søger ved at gå til clairvoyant:

Uanset, hvem... Altså hvilken clairvoyant jeg kommer til, så er det de samme ting, der bliver nævnt. Og det er jo blandt andet det her med at det er en ung dreng og det er omkring jul og at han spiller fodbold. [...] Og det er jo nogen af de ting, at jeg kan huske. Så jeg ved ikke, om det er hans måde at fortælle på, at han er der. [...] På en eller anden måde føler jeg mig koblet til ham på en anden måde, også fordi jeg ved, at man bliver holdt øje med (Frida, ll. 286-301).

Frida kan siges at opretholde et vedvarende bånd til William ved hjælp af clairvoyanter og har ligeledes fået en tatovering til minde om ham og besøger hans gravsted. Her kan det siges, at Frida opretholder en forbindelse til William på forskellig vis med clairvoyant, tatovering og gravsted. Til trods herfor kan hun ikke selv mærke hans tilstedeværelse i modsætning til Julie og Casper. Dette illustrerer, hvor forskelligartede vedvarende bånd kan være, hvor det må antages at vedvarende bånd til en afdød søskende kan være lige så varierede som relationen imellem levende søskende. Det bemærkelsesværdige ved Frida er, at hun fortsat har en relation til William, selvom det er 20 år siden, han døde og hun ikke kan huske ham. Herved kan Frida illustrere, at søskendesorg ikke nødvendigvis går over og at selv små børn kan sørge og

opretholde et vedvarende bånd i årtier efter tabet. Frida og Casper har ved hjælp af deres tato-
 vering tilmed sikret, at deres afdøde søskende er fysisk med dem resten af livet.

I forlængelse af ovenstående beskriver Lukas, at han fortsat kan tænke på Lærke, selvom det er otte år siden, hun døde: ”Det er da stadig noget jeg kan gå og tænke lidt over i dag, men det er ikke hele tiden. [...] Jeg prøver bare at leve med det” (Lukas, ll. 29-32). Ud fra citatet kan det antages, at Lukas kan veksle imellem det tabsorienterede spor, hvor han tænker på Lærke, og det restaurerende spor, hvor han med egne ord prøver at leve med det. Da tosporsmodellen præsenteres for Lukas, bekræfter han, at denne oscillation passer på hans oplevelse af sorgen. Lukas påpeger flere gange, at han ikke tænker på Lærke hele tiden og har lært at leve med tabet, hvorved det kan antages, at Lukas har perioder uden sorg, hvor han hverken befinder sig i det tabsorienterede eller restaurerende spor:

Altså som sagt så er det ikke noget, jeg går og sådan tænker over, for det er jo...

Jeg tror bare lidt, at det var en tilvænnings-sag i starten, at man ligesom sådan skulle vænne sig til det. [...] Men altså i starten, så kunne det jo godt være lidt mærkeligt at gå og tænke over. Hun var jo heller ikke så gammel. Men ellers så har jeg jo vænnet mig til det, vil jeg mene, at hun ikke er en del... Eller at hun ikke er i live mere (Lukas, ll. 77-83).

Tabet af Lærke har formentlig været sværere at håndtere for Lukas førhen, hvor han skulle vænne sig til en hverdag uden Lærke, hvilket med Strobe og Schut (2010) kan betegnes som et sekundært tab i det restaurerende spor. Her har det formentlig taget tid for Lukas at tilegne sig copingstrategier til at håndtere dette sekundære tab. I dag har Lukas vænnet sig til den nye hverdag, hvor han har fået nemmere ved at håndtere tabet, hvilket indikerer, at han har udviklet copingstrategier til håndtering af tabet. Han kan dog fortsat tænke på Lærke, hvilket er forbundet med blandede følelser ”[Hvor jeg] godt kan tænke over det i dag og få det sådan lidt skidt” (Lukas, ll. 357-358). Og fortsat ”Man kan godt blive glad og huske tilbage på, at man også har haft det hyggeligt sammen” (Lukas, ll. 363-364). Disse forskelligartede oplevelser af at tænke på Lærke illustrerer, at det både kan være forbundet med tristhed og glæde at befinde sig i det tabsorienterede spor. Dette illustrerer, at det tabsorienterede spor ikke bør betragtes som negativt for sorgprocessen, da det kan være en god oplevelse at tænke på minderne om den afdøde.

5.2.2 Relationelle forandringer i familien

I tillæg til ovenstående oplever flere af informanterne, at familiens relationer er påvirket af tabet, hvilket kommer til udtryk på forskellig vis, hvor der både har været positive og negative konsekvenser som følge af tabet.

Casper fortæller, at tabet har medført konflikter i familien:

At vi herhjemme reagerede på tre forskellige måder, sådan skal det jo altid være øhh... Og det gør jo også at vi tre jo ikke altid var de samme steder i livet øhh...

Og... Det gav jo også nogen spændinger herhjemme, som man skulle arbejde med (Casper, ll. 648-651).

Spændingerne til trods har Casper haft brug for nærvær med familien især i tiden efter tabet. Dette behov kan formentlig hænge sammen med, at Casper har følt, at familien var de eneste, der forstod ham:

Det er også det, jeg kan huske, at jeg tænkte meget på i starten. At det er som om, at når det sker, så sætter du tiden lidt i stå, men men alt andet ændrer sig ligesom det altid har gjort. [...] Det er kun ens aller aller nærmeste, der reagerer på det og virkelig har en... Har følelserne med i det (Casper, ll. 865-870).

Casper har formentlig haft en oplevelse af, at vennerne har fortsat deres liv og ikke i samme grad som forældrene forstået hans følelser og sorg. Her har Casper primært kunne spejle sig i sine forældre, der ligeledes har sørget over tabet. Dog må det noteres, at de i familien reagerede forskelligt og den dag i dag er forskellige steder i sorgen, hvilket har medvirket til spændingerne. Her kan Casper illustrere, hvor stor en belastning det kan være for hele familien, når et barn dør. Tabet kan både have konsekvenser for de enkelte familiemedlemmer og påvirke relationen imellem dem, hvor der kan opstå gnidninger som følge af tabet. Til trods herfor kan efterladte søskende have et stort behov for nærvær i familien, da familien i højere grad end vennerne forstår deres følelser og sorg.

I forlængelse af ovenstående kan forældrenes sorgreaktion være en svær belastning for efterladte søskende, hvilket kan illustreres med Frida:

Min mor hun... Hun sad med sådan en t-shirt fra min storebror og hun sad bare og knugede den. Og så lavede hun [...] alle mulige papirer hele tiden og skrev tegninger og skrev digte og sådan noget til ham og... Min far blev jo psykotisk af det og er paranoid skizofren den dag i dag (Frida, ll. 56-60).

Uddybende om fars udfordringer fortæller Frida:

Jeg har følt mig meget voksen i en meget ung alder. Altså allerede da jeg var 7 år gammel, der pjækkede jeg jo fra skole, fordi jeg skulle passe på far. [...] Og det er jo fordi, at jeg har været vant til at min far han... Ja jeg ved godt, at det lyder underligt, men så for eksempel, når man kom hjem fra skole, så kunne alle skabslåger være åbne, [...] fordi William han kan ikke få luft, når han ligger nede i kisten. Altså... Så det har været sådan nogen ting, så til sidst, turde man

jo ikke at spørge mere, fordi jamen det er derfor at... Det var også noget med, at han kunne godt finde på at skære i sig selv, [...] fordi at William manglede blod, så han kunne blive levende (Frida, ll. 542-556).

Det kan nemt forestilles, at det har været barsk for Frida at vokse op i et sådant hjem, hvor hun allerede som 7-årig har været den voksne og passet på sin far. Tabet har herved medført ændringer i familien, da forældrene som følge af tabet har haft svært ved at varetage forældrerollen. Frida fik ingen professionel hjælp eller mulighed for at tale om tabet i familien, hvorved hun har været meget alene med sine tanker og sorgen. Frida fortæller, at hun har følt sig forkert, fordi hun ønskede at tale om tabet i modsætning til familien. Derfor må det antages, at Frida har været i det tabsorienterede spor med tanker og spørgsmål om sin brors død uden at have nogen at tale med, hvilket har været hårdt for hende. Dette stemmer overens med Dyregrov og Dyregrov (2017), der påpeger, at børn og unge har brug for åben kommunikation i familien. Derudover fortæller Frida, at der ikke var andre i børnehaven, som havde mistet en søskende og at hun aldrig har gået i sorggruppe med jævnaldrende. Hun har derfor ikke talt med jævnaldrende i samme situation, hvilket ellers er vigtigt for efterladte børn og unge (Lytje & Bøge, 2018). Derfor kan det overordnet konstateres, at Frida har befundet sig i det tabsorienterede spor uden den fornødne hjælp og støtte fra hverken forældre, fagpersoner eller jævnaldrende.

Ud fra ovenstående kan det konstateres, at efterladte søskende kan have brug for nærvær og at tale med familien om tabet, da familien er de eneste, der forstår, hvad de efterladte søskende går igennem. Det at tænke på deres afdøde søskende kan bringe de efterladte søskende ind i et tabsorienteret spor, hvilket kan være svært for børn og unge at være i uden støtte fra familien. De har brug for lyttende, støttende og forstående omgivelser, men hvis de ikke får den fornødne støtte fra omgivelserne, kan det resultere i en følelse af ensomhed.

I modsætning til Casper og Frida, der har oplevet konflikter og udfordringer efter tabet, har Julie oplevet, at tabet har bragt familien tættere sammen:

Jeg tror, vi er blevet bedre til at sætte ting til side, som ikke er så vigtige for at have kvalitetstid sammen, når det er muligt. [...] I stedet for at have de der lidt lausi [dårlige] undskyldninger... Altså hvis det er fordi, man bare ikke lige gider eller man bare hellere ville se en film... Altså sådan... Det kan man godt lægge til side for at bruge tid sammen (Julie, ll. 284-295).

Julies familie har grundet tabet indset, at de ikke kan tage hinanden for givet og prioriterer i højere grad hinanden, hvilket har styrket deres relationer. Herved kan søskendetab på paradoksal vis have positive konsekvenser for familien, da de kan få øget værdsættelse af hinanden.

Samtidigt fortæller Julie dog om negative konsekvenser ved tabet, hvor Julie har set sine forældre i sorg og følt sig nødsaget til at være den voksne i familien:

De [Julies forældre] kunne ingenting, de var helt vildt mærkelige. Og jeg tror, det var mærkeligt... Jeg følte næsten, at jeg skulle være den stærke, fordi jeg kunne se, hvor kede af det de var og de plejede jo ligesom at være dem, der trøstede mig. [...] Man skulle være lidt hurtig voksen, fordi man følte, at der er NOGEN, der er nødt til ikke at bryde sammen, altså vi kan ikke alle sammen bare... Altså så går det sgu da helt galt, hvis vi alle sammen bare går under jorden og er ved at dø, altså sådan... Der er nogen, der er nødt til at holde det lidt ligesom kørende, så vi kan have et liv (Julie, ll. 766-774).

Citatet illustrerer, at det kan være en svær og uvant oplevelse for efterladte søskende at se deres forældre i sorg. Her kan søskendetab for nogen efterladte søskende resultere i et skifte i forælderrollerne, hvor de efterladte søskende kan agere som den voksne i familien. Det kan antages, at søskende overtager rollen som den voksne i forsøget på at opnå kontrol over situationen og få hverdagen til at fungere som før tabet, da intet er som det plejede at være grundet tabet og forældrenes sorg. Herved kan det fungere som en copingstrategi i det restaurerende spor, når efterladte søskende fokuserer på at få hverdagen til at fungere efter tabet.

Selvom Julie forsøger at skjule sin sorg for familien, deler hun den med sine veninder, hvilket både var vigtigt i tiden efter tabet og i dag. Dette behov stemmer overens med Linda Dowdney (2008), som understreger, at unge efter tab kan trække sig fra familien og søge støtte hos venner. Her kan indeværende speciale nuancere fundene fra Dowdney (2008), da Casper beskriver en opsøgning af familien i tiden efter Sannes død, hvor han trak sig socialt fra sine jævnaldrende. Herved kan det ikke entydigt siges, at unge trækker sig fra familien for i stedet at søge støtte hos deres venner, da det kan variere, hvem de efterladte unge søger støtte hos. Julie kan illustrere, at unge til en vis grad kan skjule deres sorgreaktion for familien og derved så at sige skjule det tabsorienterede spor for familien. Derfor kan det være vigtigt for efterladte søskende at have forstående og lyttende venner, hvis de har svært ved at henvende sig til familien for hjælp.

I modsætning til de øvrige informanter fortæller Lukas ikke om hverken positive eller negative relationelle forandringer i familien. Dette kan skyldes, at der ikke har været relationelle ændringer eller, at Lukas ikke nævnte dem i interviewet. Han fortæller dog, at han efter tabet af Lærke er blevet bange for at miste sin lillebror, Lasse "For hvis det også kan ske for Lærke, så kan det lige så vel ske for Lasse. [...] Så det er ikke specielt sjovt at tænke over" (Lukas, ll. 334-336). Herved har Lukas grundet tabet af Lærke fået øget bevidsthed om, at

Lasse kan dø, hvilket er ubehageligt at tænke på. Dette er i tråd med Julie, der ligeledes fortalte om en øget bevidsthed om, at overlevende søskende kan dø. Herved kan tabet af en søskende være med til at udvikle efterladte søskendes forståelse for døden og bevidsthed om risikoen for, at andre søskende kan dø. En sådan øget bevidsthed kan antages at påvirke relationen imellem overlevende søskende, da de kan blive mere bekymrede for at miste hinanden og potentielt opleve øget værdsættelse af hinanden.

5.3 Venskabelige forandringer

Indeværende tema beskriver de ændringer, informanterne har oplevet i deres venskaber som følge af tabet. Indledningsvist analyseres oplevelsen af at være anderledes end jævnaldrende, hvilket kan føre til en følelse af ensomhed. Dernæst analyseres relationelle ændringer i informanternes venskaber, hvor de både har oplevet at få nye, færre og tættere venner.

5.3.1 At føle sig anderledes

Det at miste sin bror var for Frida en oplevelse, hun følte sig alene om, da hun var den eneste i børnehaven med denne oplevelse. Derudover talte hun hverken med familie eller professionelle om tabet, hvorfor hun har stået meget alene i sorgen og følt sig ensom. Det kan jævnfør Linda Dowdney (2011) være svært for førskolebørn at forstå døden, hvorfor de har brug for hjælp og støtte eksempelvis fra familien, hvilket Frida ikke har fået i tilstrækkelig grad. I børnehaven havde Frida ugentlige besøg på kirkegården, hvilket synliggjorde, at hun var anderledes end de andre børn:

Et eller andet sted var det også lidt underligt, at jeg sådan blev taget ud og skulle på kirkegården. Altså det var meget hyggeligt, men det var alligevel sådan en lidt underlig følelse, fordi 'hvorfor var der ikke nogen af de andre, der skulle det?' (Frida, ll. 326-338).

Det kan antages, at søskendetab kan give en oplevelse af at være anderledes end jævnaldrende, da søskendetab ikke er en almindelig oplevelse, hvorfor mange efterladte søskende står alene i oplevelsen uden at jævnaldrende kan relatere hertil.

Casper beskriver ligeledes aspekter ved det at føle sig anderledes som følge af tabet, hvor han i det første år efter Sannes død manglede overskud til at deltage i det sociale liv i gymnasiet "Jeg lavede ikke rigtig noget med nogen på noget tidspunkt" (Casper, ll. 514-515). Citatet indikerer en apati, hvor Casper havde nedsat overskud til at interagere med andre. Dette kan skyldes, at han har befundet sig i det tabsorienterede spor, hvor han har fokuseret på dødsfaldet og derfor ikke haft overskud til at danne eller indgå i nye relationer eller fokusere på

skolen, hvilket er en del af det restaurerende spor. At Casper kun har indgået sparsomt i det sociale i 1.G har dog haft konsekvenser:

Jeg nåede jo også til et punkt, hvor jeg fandt ud af, at jeg også er nødt til at leve mit eget liv. [...] For mig der var det meget det der med, at mine andre kammerater i gym-klassen begyndte at lave ting, som man jo som ungt menneske gerne vil være en del af. [...] Man vil jo gerne være med til lidt småfester og man vil jo gerne deltage i de snakke, der foregår i klassen (Casper, ll. 548-559).

Casper har øjensynligt følt sig udenfor og anderledes grundet sin manglende deltagelse i det sociale liv, hvilket har motiveret ham til i højere grad at indgå i det restaurerende spor for at danne nye relationer og feste. Herudfra kan det siges, at efterladte søskende i tiden efter tabet kan opholde sig meget i det tabsorienterede spor, hvilket kan påvirke skolegangen fagligt og socialt. Efter en tid kan de opholde sig mindre i det tabsorienterede spor og mere i det restaurerende spor, hvor de kan fokusere på andre ting end tabet såsom skole og venskaber. Selvom de efterladte kan opholde sig mere i det restaurerende spor, er det ikke ensbetydende med, at de er kommet over tabet, da de forsat kan bringes ind i det tabsorienterede spor, hvor det må forventes igen at være svært at indgå i sociale relationer. Når efterladte ikke indgår i sociale relationer i klassen, kan det risikere at give en følelse af, at være udenfor fællesskabet og være anderledes end deres jævnaldrende.

Informanterne har derudover haft et ønske om at tale med jævnaldrende, som forstår dem. Her har Frida som voksen fået en veninde, der har mistet sin bror ”Det lyder meget forkert, men det var mega rart altså... At hun havde prøvet det samme” (Frida, ll. 492-493). Citatet indikerer en lettelse over at kunne tale med én, der har været i samme situation og derfor kan genkende Fridas følelser og tanker ved søskendetab. Ved at tale med andre, der har været i samme situation, kan efterladte søskende opleve, at de ikke er alene. Der er andre, som har de samme tanker, følelser og sorg, hvilket kan mindske den efterladtes følelse af at være anderledes og ensom.

5.3.2 Relationelle forandringer i venskaber

Flere informanter har oplevet ændringer i relationen til deres venner, hvor de både har oplevet at få færre, tættere og nye venner.

Julie beskriver et stor behov for at tale om Mikkel med sine venner, hvilket kan være afgørende for, hvorvidt hun ønsker at være venner med dem eller ej:

Nye mennesker, jeg møder... Hvis de slet ikke kan håndtere at snakke om Mikkel, så tror jeg ikke... At jeg har et specielt behov for at blive bedre venner med

dem. For det er noget, der fylder SÅ meget for mig og også i dag, at det skal de bare kunne, for ellers kan jeg ikke holde det ud. [...] Hvis jeg virkelig skal være tætte med dem, så skal de også kunne håndtere, at det er sket og at jeg nogle gange har brug for bare at synes, at livet er noget LORT og har brug for at snakke om, hvor meget jeg savner ham eller bare snakke om ham uden at det skal være sådan 'uhh. Du nævnte hans navn, det var da godt nok... Uhh... Hvad skal vi gøre nu?' (Julie, ll. 747-756).

Citatet illustrerer ligeledes, at Julie har mødt berøringsangst. Hun har mødt andre, som ikke kan tale om Mikkel, hvilket har fået Julie til at frasortere disse venner. Herved kan venskaber fra før søskendetabet opløses, hvis vennerne ikke kan håndtere den efterladedes fokusering på tabet og tale herom. Julie beskriver i forlængelse heraf:

Jeg er også blevet lidt hård på, hvem jeg har i mit liv. [...] Der er helt sikkert nogen, jeg kendte, før Mikkel døde, som jeg ikke behøver at have i mit liv mere, fordi... De ikke kunne håndtere det og forsvandt (Julie, ll. 736-741).

Citatet illustrerer, at efterladte søskende kan blive forladt af venner, som finder det hårdt at være sammen med den efterladte og høre på tanker og følelser ved tabet. Derfor kan efterladte søskende i tiden efter tabet opleve at få færre venner af to grunde. For det første kan den efterladte trække sig fra venner, der ikke kan tale om den afdøde og for det andet kan venner trække sig fra den efterladte, hvis den efterladedes fokusering på tabet er for hårdt for dem. Af denne grund kan efterladte søskende i tiden efter tabet få færre venner, da det bliver vigtigt for dem, at andre kan tale om tabet.

I modsætning til ovenstående har tabet hos Casper resulteret i nye venskaber, da han er blevet venner med sin søsters veninder:

Jeg har jo stadig kontakt med min søsters veninder. [...] Det er nogen, jeg nemt kan snakke med. [...] Der er det som om, min søster stadig er der. Og det er jo ikke fordi, vi snakker om min søster, men uden hende havde den relation ikke været der. Og hvis hun ikke var død, så havde det højst sandsynlig heller ikke været noget, jeg havde snakket med dem om... Eller altså... Snakket med dem i dag (Casper, ll. 379-389).

Casper beskriver ovenstående efter undertegnede spørger, om han har fortsat med at have en relation eller forbindelse til sin søster. Herved kan relationen til de nye venner analyseres som et vedvarende bånd til Sanne. Det tyder dog på, at han ikke bruger lige så meget tid med disse nye venner i dag som i tiden efter tabet, hvilket kan tolkes på to måder. For det første kan det skyldes, at Casper har fundet andre måder at opretholde et vedvarende bånd til Sanne såsom

sin tatovering, hvorved han har mindre brug for sin søsters venner. For det andet kan det skyldes, at Casper har mindre brug for et vedvarende bånd til Sanne. Her kan det vedvarende bånd med tosporsmodellen analyseres som en tabsfokuseret copingstrategi, som Casper bruger til at håndtere tabet i det tabsorienterede spor. Casper kan antages at opholde sig mindre i det tabsorienterede spor, da han fortæller, at han sjældent tænker på sin søster. Hvis Casper opholder sig mindre i det tabsorienterede spor, har han mindre brug for det vedvarende bånd som tabsfokuseret coping, hvilket kan forklare, hvorfor han bruger mindre tid med sin søsters venner.

Udover at søskendetabet kan resultere i færre og nye venner, kan tabet influere eksisterende venskaber, hvor Casper beskriver følgende ”Jeg har det bedst, når jeg kender mine venner rigtig rigtig godt. Øhh... Og det tror jeg også er blevet forstærket af det med min søster” (Casper, ll. 587-589). Citatet illustrerer et behov for nære venskaber, hvor Casper foretrækker få, nære venner, hvilket ligeledes ses hos Julie:

Så begyndte jeg bare at ville være sammen med dem, jeg holdt rigtig meget af i stedet for at være sammen med en hel masse mennesker, jeg alligevel ikke rigtig kendte. Så ville jeg hellere bruge fredag aften med mine aller aller tætteste tre veninder end jeg ville gå i byen. [...] Altså tænk nu, hvis det var deres sidste uge, så ville jeg hellere have haft kvalitetstid med dem end... Altså jeg blev MEGET sådan, altså jeg skal holde fast i dem jeg har... Fordi ellers så... Hvad nu hvis de dør? Altså sådan. Jeg er blevet lidt bedre nu, men det var godt nok meget i starten (Julie, ll. 242-249).

Ovenstående citater antyder, at søskendetab kan resultere i øget værdsættelse og prioritering af eksisterende venner og øget behov for nærvær med dem. Derimod kan behovet for at have mange venner mindskes, da det kan være vigtigere for efterladte søskende at have få nære venskaber. Dette behov for nærvær og kvalitetstid med vennerne kan hænge sammen med en frygt for at miste dem, hvilket ses hos Julie ”Jeg er SIMPELTHEN så bekymret hele tiden og bange for at folk skal dø. [...] Det kæmper jeg ret meget med, for det er noget jeg har sådan hele tiden” (Julie, ll. 620-622). Grundet frygten for at miste sine venner har Julie svært ved at være uvenner med dem, da hun er bange for, at de dør, imens de er uvenner. Derudover nævner hun følgende konkrete eksempel på frygten for at miste sine venner:

Hvis jeg ikke kan finde folk og hvis folk ikke svarer [på deres telefon] i for lang tid, så går jeg sådan helt i panik, også selvom jeg jo godt ved, at der ikke sker noget, men det er bare sådan... Det ligger bare dybt i mig, for det troede jeg heller ikke dengang [da Mikkel døde]. [...] [Jeg har] en rigtig tæt veninde, som havde det ret dårligt og så slukkede sin mobil i nogen timer og det gør hun ikke

normalt og jeg var sådan 'hun er død'. Altså sådan... det går bare sådan direkte fra 0 til 100, fordi jeg føler, at det kan godt ske. Der er ikke nogen, der kan sige, at det skal nok gå, for det gik ikke dengang, så hvorfor skulle det også... Altså... Hvordan skal man være sikker? (Julie, ll. 210-231).

Ovenstående illustrerer, at søskendetab kan udløse angst for at miste igen, hvor de efterladte søskende i overensstemmelse med Davies (1999) kan blive bange for at miste andre på samme måde, som deres søskende døde. I forlængelse heraf kan det antages, at der kan være konkrete udfordringer forbundet med at miste en søskende til pludselig død, da de efterladte søskende kan blive bekymret eller ligefrem angst for, at andre dør lige så pludseligt. En sådan bekymring eller angst kan resultere i katastrofetanker, hvor Julie eksempelvis går i panik, når folk ikke besvarer hendes beskeder, da Mikkel ikke besvarede beskeder, da han var død. Denne øgede bevidst om, at venner kan dø stemmer overens med, at flere informanter blev mere bevidst om, at søskende kan dø som nævnt i afsnit 5.2.2 'Relationelle forandringer i familien'.

5.4: Andres forventning om at sorgen stopper

Det tredje tema omhandler informanternes oplevelse af andres forventning om, at sorgen stopper efter et givent tidsrum, hvilket ikke stemmer overens med informanternes oplevelse. En enkelt informant har dog ikke oplevet sådanne forventninger, hvilket ligeledes belyses. Slutteligt analyseres dét, at informanterne udadtil klarer det godt til trods for tabet, som en mulig forklaring på, hvorfor andre kan forvente, at informanterne er færdige med at sørge.

Julie skildrer andres forventninger til hendes sorg således:

Andre mennesker har en forestilling om at nu... Nu skal det være bedre. [...] Jamen nu er der gået to år, så bør du ligesom have det fint igen. [...] Jeg tror bare ikke, at man kan gøre det op i tid, fordi han [Mikkel] har været så stor en del af mig og så... Altså sådan... Jeg er jo vokset op med ham og jeg... Jeg kan ikke bare efter to år være sådan 'nå jamen nu er det fint nok igen, at han ikke er her mere' (Julie, ll. 527-537).

Selvom andre forventer, at sorgen og savnet stopper efter eksempelvis to år, er det i skærende kontrast til Julies oplevelse af sorgen:

Jeg tror godt, vi kan lide at sige, at der er en ende-dato og så har man det fedt. Øhm... Men det er der ikke. Og jeg tror... Jeg ville ønske, at folk de forstod det, tror jeg. At det det er noget, der kommer til at fylde resten af mit liv. [...] Jeg synes ikke som sådan, at jeg har det bedre nu, end jeg havde det et halvt år efter [Mikkels død] (Julie, ll. 955-960).

Citatet belyser, at Julie i overensstemmelse med tosporsmodellen har en oplevelse af, at sorgen aldrig stopper. Hun sørger ikke mindre, selvom der snart er gået fem år siden dødsfaldet. Julie kan den dag i dag savne og mindes Mikkel, hvor hun igen befinder sig i det tabsorienterede spor, hvilket ikke er blevet mindre hårdt med tiden. Julie befinder sig dog sjældnere i det tabsorienterede spor end i tiden efter tabet. Hun fortæller, at hun har fået flere gode dage og lært at se de gode ting i livet. Her kan Julie i stedet fokusere på det videre liv, hvor hun hverken kan antages at befinde sig i det tabsorienterede eller restaurerende spor, hvilket formentlig sker oftere end i tiden efter tabet. Dette er dog ikke ensbetydende med, at det er mindre hårdt, når hun mindes om Mikkel og bringes ind i det tabsorienterede spor:

Der er jo bare gået længere tid siden, jeg har set ham. [...] Jeg savner ham ikke mindre end siden sidst [siden han døde]. Jeg har måske flere gode dage end jeg havde dengang, men der er stadig dage, hvor jeg er helt færdig, fordi jeg bare synes, at det er urimeligt og jeg er ked af det og jeg savner ham (Julie, ll. 962-966).

Julie har en oplevelse af, at tabet er blevet hårdere med tiden, fordi det er længere siden, hun har set Mikkel. Det kan overordnet bemærkes, at andre kan have en forventning om, at sorgen stopper efter en given tid, hvilket kan være i uoverensstemmelse med de efterladtes oplevelse. Andres forventninger er heller ikke i overensstemmelse med tosporsmodellen, som tager afstand fra antagelsen om, at sorgen slutter.

Casper fortæller, at han kunne tale med andre om Sannes død i tiden efter, men at det er blevet sværere med tiden:

Nu hvor vi kommer til et tidspunkt, hvor det er så lang tid siden. Så har det faktisk været svært at komme ud med det, fordi det er som om, at folk forventer, at det kører på skinner hele tiden (Casper, ll. 699-701).

Det er formentlig blevet sværere for Casper at tale med sine venner om tabet, da de forventer, at hans liv kører på skinner, hvorfor de ikke længere betragter det som nødvendigt at spørge ind til, hvordan det går. Casper har dog fortsat brug for at tale om tabet og påpeger at ”Der er ikke nogen sorg længere, det vil jeg ikke sige, men det er jo ikke fordi, at jeg har glemt alt om det og at det ikke rammer mig længere” (Casper, ll. 703-705). Casper kan siges til dels at leve op til andres forventning om, at sorgen stopper, da han ikke oplever at sørge længere. Denne betragtning kan delvist udfordre tosporsmodellen, som understreger, at sorgen ikke slutter, hvilket ifølge Casper er tilfældet for ham. Her må det dog påpeges, at Casper fortsat kan rammes af tabet, hvor det kan antages, at han opholder sig i det tabsorienterede spor. Casper kan derfor med Stroebe og Schut (1999) ikke siges at være stoppet med at sørge, da han fortsat kan

være i det tabsorienterede spor, men det kan antages, at han befinder sig mindre i de to spor. Når Casper befinder sig i det tabsorienterede spor, har han brug for at tale med sine venner om tabet, hvilket fungerer som tabsfokuseret coping, men dette er kun muligt, hvis han selv bringer det på banen, da de ikke spørger ind længere. Efterladte søskende kan herved have brug for at tale om tabet i flere år efter tabet, selvom omgivelserne kan forvente, at sorgen går over med tiden. Efterladte søskende kan desuden ønske at tale om den afdøde, da de herigennem kan opretholde et vedvarende bånd til dem, hvilket ses hos Julie ”Jeg vil ikke have, at han bliver glemt. [...] Jeg vil meget gerne bare have ham i mit liv” (Julie, ll. 422-423). Efterladte søskende kan herved både ønske at tale om tabet for at få støtte i sorgen og for at opretholde et vedvarende bånd til den afdøde, så den afdøde ikke forsvinder ud af deres liv.

Det kan bemærkes, at der er stor forskel på Julie og Caspers oplevelse af sorg, hvilket er bemærkelsesværdigt, da de begge mistede en søskende det samme år og næsten er jævnaldrende. Julie har en oplevelse af fortsat at være i sorg, mens Casper ikke har denne oplevelse, men dog fortsat føler sig påvirket af tabet. Til trods for deres forskellige oplevelser af sorgen, har de samme oplevelse af andres forventning om, at sorgen stopper, hvilket de begge finder fejlbehæftet. Derfor kan det antages, at det for mange efterladte søskende er hårdt at blive mødt af andres forventning om, at sorgen stopper uanset, hvordan de oplever sorgen. Herved ses individuelle forskelle i oplevelsen af sorgen efter søskendetab men et generelt behov for at tale herom på kort og lang sigt.

I modsætning til Julie og Casper har Frida i 12-13 årsalderen oplevet, at en skolepædagog så Fridas behov for at tale om Williams død, selvom det var 8-9 år siden:

[skolepædagogen] var sindssygt dygtig, altså mega mega dygtig og mega forstående og sådan noget... Og det var egentlig hende, som der sagde til mig ’jamen du har jo brug for at snakke om det søde ven’. [...] Og så snakkede vi om det og det var det dejligste, der nogensinde... Nogen menneske nogensinde har gjort for mig (Frida, ll. 455-460).

Citatet indikerer en lettelse over endelig at tale om Williams død efter en lang årrække, hvor familien har fortiet det. Fridas ønske om at tale om tabet indikerer, at hun sørger over tabet, selvom det af omgivelserne blev forventet, at hun ikke blev påvirket af tabet, da hun kun var 4 år på dødstidspunktet. Frida understreger, at hun fortsat er i sorg i dag, selvom det er 20 år siden, og påpeger at sorgen aldrig går over. Dette stemmer overens med Davies (1999), der understreger, at søskende ikke kommer over sorgen, men kan være påvirket af tabet resten af livet. Frida kan anvendes som afbildning af, hvor givende det kan være for søskende, at andre ikke har en forventning om, at sorgen stopper, men tværtimod lytter uagtet af, hvor længe siden

tabet har fundet sted. I forlængelse heraf har Lukas oplevet god forståelse fra familie og venner uden forventningen om, at han burde stoppe med at sørge:

Jeg vil sige, [at mine] venner de har taget sådan godt hånd om mig efter det er sket og sådan... Ja. Det er ikke noget, de har sagt sådan 'åhh lad være med at græd over det'. [...] Jeg kan selvfølgelig også snakke med dem om det, hvis jeg en dag får brug for det (Lukas, ll. 167-170).

Om familien fortæller Lukas:

Hvis jeg har brug for det [at tale om tabet], så kan jeg bare sige det til dem og så er det noget, vi lige kan sætte os ned og gøre. Ja. Så det er der plads til både hos venner og familie (Lukas, ll. 176-178).

Citaterne antyder, at Lukas har følt sig støttet både af familie og venner uden forventningen om, at sorgen stopper. Selvom Lukas øjensynligt ikke er konfronteret med denne forventning, kan det ikke tilskrives, at han er stoppet med at sørge og så at sige lever op til omgivelsernes forventning om manglende sorg:

Jeg vil ikke sige, at den [sorgen] har udviklet sig, hvis jeg skal være ærlig. Jeg vil mere sådan mene at... At... Nu skal jeg til at sige normalt, men det er det jo egentlig ikke, men jeg har vænnet mig lidt mere til det. [...] Jeg har lært sådan at leve med det og vokse op med det. Så jeg vil ikke sige, min sorg den har udviklet sig, det er bare blevet sådan mere, ja, normalt at leve med det. [...] Jeg er ikke stoppet med at sørge (Lukas, ll. 232-243).

Lukas sørger fortsat over tabet og kan siges at befinde sig i det tabsorienterede spor, når han tænker på sin søster. Derfor kan han ikke siges at leve op til forventningen om, at sorgen stopper, men han har givetvis forstående omgivelser. Lukas' møde med omgivelserne adskiller sig herved fra Julie og Caspers oplevelse. Det kan derfor bemærkes, at der er individuelle forskelle på efterladte søskendes oplevelse af mødet med omgivelserne.

5.4.1 At klare det til trods

Indeværende undertema undersøger en mulig sammenhæng imellem andres forventning om, at sorgen stopper og at flere informanter tilsyneladende klarer det godt til trods for tabet.

Lukas har som nævnt forstående familie og venner, hvilket kan være en medvirkende forklaring på, hvorfor han har en oplevelse af at klare det godt:

L: Jeg prøver bare at leve med det, som det er

I: Hvordan er det så for dig at leve med det?

L: Jamen øhh... Det synes jeg egentlig fungerer fint. Det er ikke sådan... Det er ikke sådan noget, jeg går og tænker over helt vildt meget, når det er. Så det fungerer egentlig fint. Det er jeg kommet godt over, sådan nogenlunde i hvert fald (Lukas, ll. 32-36).

Lukas kan anvendes som eksemplificering af, at selvom søskendetab kan være en svær belastning, er det muligt at lære at leve med tabet og klare det til trods. Her kan begrebet resiliens inddrages, der ifølge Steven Southwick, George Bonanno, Ann Masten, Catherine Panter-Brick og Rachel Yehuda (2014) kan defineres som at klare det godt til trods for belastning såsom dødsfald. Belastning er ikke givet at føre til resiliens, da der udelukkende er tale om resiliens, hvis personen klarer det godt til trods for belastningen (Southwick et al., 2014). Eftersom søskendetab kan være en belastning, muliggør det, at efterladte søskende kan udvikle resiliens. En sådan resiliens kan føre til, at efterladte søskende bedre kan håndtere bump på livets vej, hvilket ses hos Julie ”Jeg tror mit perspektiv på livet har ændret sig meget, jeg... Jeg bliver ikke slået så nemt ud af sådan nogen ligegyldige ting. [...] Der er sket værre ting i livet end det” (Julie, ll. 639-642). Julies ændrede perspektiv på livet har betydet, at hun bedre kan klare andre udfordringer i livet. At klare det til trods for søskendetab ses ligeledes hos Casper:

I: [...] du kan komme igennem mange hårde ting, men du klarer det. Du kan klare det til trods.

C: Ja på trods. På trods [griner] årh de ord er nogen, jeg har hørt mange gange (Casper, ll. 928-930).

I forlængelse heraf opsummerer Frida ”det går mig rigtig fint i dag” (Frida, ll. 376). Ud fra ovenstående citater tyder det på, at alle informanter har en oplevelse af at klare det godt i dag til trods for tabet. Eftersom de udadtil klarer det godt, kan omgivelserne få det indtryk, at de har det godt og er færdige med at sørge. Derfor kan omgivelserne stoppe med at spørge ind til tabet, da de efterladte øjensynligt har det godt. Som nævnt er informanterne dog fortsat påvirket af tabet og sorgen i dag, selvom tabet fandt sted for mange år siden. Så selvom efterladte søskende udadtil har det godt, er det ikke ensbetydende med, at de er kommet over sorgen eller ikke længere har brug for støtte fra omgivelserne.

5.5 Delkonklusion

Ovenstående analyse har haft til formål at belyse væsentlige aspekter ved informanternes oplevelse af søskendetab for at besvare specialets problemformulering, der som bekendt lyder:

Hvordan oplever unge sorgen over at have mistet en søskende i barndommen?

Analysen har belyst tre tematikker relateret til unges oplevelse af søskendetab. For det første har temaet 'familiære forandringer' belyst de unges oplevelse af, at søskendetabet har påvirket familien. Her har informanterne haft en oplevelse af, at deres afdøde søskende mangler i familien, hvilket er forbundet med et stort savn. Derudover har informanterne oplevet, at tabet har påvirket familiens relationer, hvor der både er opstået konflikter og tættere relationer som følge heraf. Det andet tema 'venskabelige forandringer' relaterer sig til informanternes oplevelse af, at deres venskaber blev påvirket af tabet. Her har informanterne oplevet at føle sig anderledes end deres jævnaldrende, som ikke har mistet søskende. Derudover har de oplevet at få færre, nye og tættere venskaber. Slutteligt blev temaet 'andres forventning om at sorgen stopper' analyseret, hvor informanterne har oplevet at blive mødt af andres forventning om, at sorgen stopper efter et givent tidsrum. Sådanne forventninger er dog ikke i overensstemmelse med informanternes oplevelse, som fortsat oplever at være påvirket af tabet og sorgen flere år efter tabet. Selvom informanterne har mistet en søskende og oplevet flere udfordringer relateret hertil, oplever de at klare det godt til trods for tabet.

Det kan overordnet bemærkes, at det har været hårdt for informanterne at miste deres søskende, hvor flere har haft et vedvarende bånd til den afdøde for at opretholde forbindelsen til dem. De efterladte søskende har befundet sig meget i et tabsorienteret spor i tiden efter dødsfaldet, men har med tiden været mere i det restaurerende spor med fokus på det videre liv. De efterladte søskende kan dog fortsat være i det tabsorienterede spor mange år efter tabet, hvor tabet ikke opleves som mindre hårdt, selvom tabet har fundet sted for mange år siden. Unge efterladte oplever, at søskendetab fortsat påvirker dem flere år efter dødsfaldet og formentlig vil påvirke dem resten af livet.

Opsummerende har søskendetab for specialets informanter været forbundet med mange ændringer, hvilket er gennemgående i temaerne. Her har tabet både ført til forandringer i informanternes familiære og venskabelige relationer samt i mødet med omgivelserne. Sådanne forandringer har i høj grad været langsigtede, hvor informanterne om flere af forandringerne understreger, at de fortsat gør sig gældende i dag. Herved har de efterladte søskende en oplevelse af, at søskendetabet har ført til mange ændringer med langsigtede konsekvenser.

6 Diskussion

I det kommende diskuteres analysens temaer, hvor der inddrages nye temaer for at belyse nye aspekter ved oplevelsen af søskendetab. Hernæst diskuteres specialets metodiske og

teoretiske styrker og svagheder. Bowlbys tilknytningsteori inddrages for at belyse efterladte søskendes ændrede relation til deres forældre. Herefter diskuteres specialets kliniske implikationer. Afslutningsvist diskuteres specialets fund op imod eksisterende forskning.

6.1 Temaer i analysen

Indeværende afsnit slår en sløjfe på analysen med en diskussion af, hvad analysetemaerne har belyst og ikke belyst. Dernæst inddrages de temaer, som blev identificeret i analyseprocessen, men ikke indgår i analysen for herved at belyse nye aspekter ved søskendetab.

I ovenstående analyse blev flere aspekter ved unges oplevelse af søskendetab belyst. Her kan det overordnet siges, at søskende efter tabet befinder sig i en brydningstid præget af forandringer. Søskendetab kan påvirke efterladte søskendes liv på snart sagt alle fronter: Familie, venner, skole, identitet, psykisk helbred. Listen er lang. Fællesnævneren er, at de efterladdes liv påvirkes på et utal af områder, hvilket kan være overvældende for efterladte børn og unge. De efterladte søskende skal både vænne sig til, at deres søskende er død og tilpasse sig en kaskade af forandringer. Ved pludselig død skal de tilmed vænne sig til forandringerne fra det ene øjeblik til det andet. Mange efterladte søskende befinder sig desuden i denne situation uden den fornødne hjælp og støtte fra forældrene, da forældrene grundet tabet har svært ved at overskue den nye hverdag. Derfor bliver efterladte søskende påvirket på flere områder, hvor de både mister deres søskende, skal erkende tabet, bearbejde sorgen og forholde sig til en ændret familiedynamik, ændrede venskaber og øget forståelse for døden. Hvad nu hvis mine andre søskende dør? Hvad nu hvis jeg dør?

Mange efterladte søskende mødes efter tabet på sigt af manglende forståelse fra omgivelserne, hvor det forventes, at de da snart er færdige med at sørge og kommer videre i livet. Nu er det to år siden, din søster døde, så hvorfor sørger du stadig over det? Dette er fejlagtige antagelser om sorg, som ikke stemmer overens med de efterladdes oplevelse af sorgen. De færreste efterladte søskende oplever at komme over sorgen, men med tiden kommer de igennem sorgen og lærer at leve med den. For nogen efterladte søskende kan det dog være mindst lige så hårdt at tænke på den afdøde flere år efter tabet som i tiden efter dødsfaldet.

Eftersom søskendetab i barndommen er så altomsluttende, har de efterladte søskende i dén grad brug for hjælp og støtte fra omgivelserne. De har brug for, at andre lytter, forstår dem og tør at være i det ubehagelige sammen med dem og rumme deres følelser og sorg. De har kort sagt brug for ikke at føle sig alene i sorgen, hverken i tiden efter tabet eller på længere sigt. Mange møder dog berøringsangst fra andre, som ikke tør spørge ind til eller tale om tabet.

De efterladte søskende har dog brug for, at omgivelserne lytter til deres sværeste tanker, følelser og udfordringer ved tabet.

6.1.1 Yderligere identificerede temaer

Der er flere tematikker fra datamaterialet, som ikke blev indgående belyst i analysen. Disse tematikker berøres nu for at give en mere fyldestgørende beskrivelse af unges oplevelse af søskendetab. I analyseprocessen blev der indledningsvist udarbejdet tre temaer, som efterfølgende viste sig at være for brede til analysen, men som her anvendes, da de giver et bredere blik for datamaterialet.

Det første oprindelige tema omhandler sociale forandringer som følge af søskendetab, hvilket indeholder undertemaerne familiære forandringer, venskabelige forandringer, ændret fremtid og ensomhed. De familiære og venskabelige forandringer er anvendt som temaer i analysen, hvorfor de ikke uddybes her. Temaet vedrørende ændret fremtid er delvist berørt i analysen, hvor efterladte søskende skal vænne sig til en fremtid uden den afdøde. Mange søskende har sjældent eller aldrig overvejet, at deres søskende kan dø, men ved pludselig død rystes de i denne overbevisning og skal vænne sig til, at de aldrig ser deres søskende igen, hvilket er en stor udfordring. Den ændrede fremtid placeres under sociale forandringer, da det omhandler den efterlattes ændrede fremtidige muligheder for samvær med den afdøde. Undertemaet ensomhed er delvist berørt i analysen, hvor flere efterladte søskende kan føle sig ensomme, fordi deres søskende så pludseligt mangler. De har mistet en elsket søskende og sidder måske tilbage som enebarn. Ensomheden ses ligeledes i relationen til vennerne, hvor mange kan føle sig alene, da de færreste jævnaldrende forstår, hvordan det opleves at miste en søskende. Derfor kan flere efterladte føle sig ensomme, både i familiære og venskabelige kontekster.

Det andet oprindelige tema omhandler personlige forandringer med undertemaerne psykiske konsekvenser, nyt perspektiv på livet og ændret identitet. De psykiske konsekvenser rummer forskellige følger af tabet såsom nedsat hukommelse, mindre socialt overskud, søvnproblemer, øget følsomhed, lettere til gråd, selvmordstanker, sortseende perioder, dødsangst og psykiatriske diagnoser såsom angst, stress og depression. Der var ligeledes positive psykiske konsekvenser, der kan betegnes som posttraumatisk vækst, herunder øget selvindsigt og omsorg for sig selv og andre. Dernæst dækker undertemaet omhandlende et nyt perspektiv på livet, at tabet har sat andre hændelser i perspektiv, hvor små ting virker ubetydelige, da det vigtigste er, at alle har det godt. Efterladte søskende kan forsøge at leve hver dag som den sidste og opleve øget prioritering, værdsættelse og behov for nærvær med familie og venner. Undertemaet ændret identitet er delvist berørt i analysen og indebærer, at efterladte søskende kan

opleve at miste en del af sig selv, blive enebarn og opleve rod i søskendeflokken, hvor den yngste bliver den ældste. Derudover kan andre tilskrive den efterladte en ny identitet som ”ham/hende med den døde søster/bror”, hvilket ikke opleves som gavnligt for efterladte søskende.

Det tredje og sidste oprindelige tema er oplevelsen af andres reaktioner og forventninger til sorgprocessen. Her er undertemaerne ønskede reaktioner fra andre, andres forventning om at sorgen stopper, andres forventning om manglende sorg og berøringsangst. Oplevelsen af andres forventning om at sorgen stopper, er belyst i analysen, hvorfor det ikke udfoldes her. De ønskede reaktioner fra andre dækker ønsket om at tale om tabet og at andre lytter uden berøringsangst. Forventningen om manglende sorg relaterer sig til søskende, der mister som førskolebørn, hvor det forventes, at de er for små til at forstå dødsfaldet. Derfor inddrages eller støttes de ikke i sorgen, hvilket én af informanterne retrospektivt beskriver som modstridende med dennes behov som barn. Undertemaet vedrørende berøringsangst dækker informanternes oplevelse af, at andre ikke nævnte den afdøde eller dødsfaldet, hverken efter tabet eller på længere sigt, men i stedet lader som om, det ikke er sket.

Ovenstående illustrerer en større kompleksitet af unges oplevelse af søskendetab i barndommen end udfoldet i analysen, hvilket kan bidrage med en mere nuanceret besvarelse af problemformuleringen.

6.2 Styrker og svagheder ved specialet

I de kommende afsnit diskuteres først specialets metodiske styrker og svagheder, hvorefter de teoretiske styrker og svagheder diskuteres.

6.2.1 Metodiske styrker og svagheder

Indeværende speciale er empirisk funderet i fire kvalitative interviews med unge, der har oplevet søskendetab i barndommen. Der er stor sandsynlighed for, at flere af specialets fund kan generaliseres til andre unge, som har mistet søskende i barndommen. En sådan generalisering antages at være mulig, da flere af specialets fund er i overensstemmelse med tidligere forskning og teoretisering af sorg og da flere fund går på tværs af informanterne. I forlængelse heraf kan det noteres, at undertegnet kun har interviewet unge, der har mistet søskende til pludselig død. Da der antageligvis er forskellige oplevelser forbundet med søskendetab til pludselig og forventet død, kan specialets fund formentlig i højere grad belyse oplevelsen af søskendetab til pludselig end forventet død. Der kan dog være fund, som både gør sig gældende ved pludselig og forventet død, da der uanset dødsårsagen er tale om søskendetab, herunder at den afdøde mangler i familien.

Ydermere kan det nævnes, at alle informanter har mistet en søskende af modsat køn. Det er uvist, hvorvidt det er forbundet med forskellige oplevelser at miste søskende af modsat eller samme køn, da det mig bekendt ikke er velundersøgt. Såfremt der er forskel på oplevelsen heraf, kan indeværende speciale belyse oplevelsen af at miste søskende af modsat køn. Specialets datamateriale har dog ikke indikatorer på specifikke udfordringer eller oplevelser, som er relateret til at miste en søskende af modsat køn. Derfor kan specialets fund formentlig både generaliseres til unge, der har mistet en søskende af samme og modsat køn.

Datamaterialet har belyst forskelle i oplevelsen af at miste yngre eller ældre søskende, hvor det ved tab af yngre søskende kan være en underlig oplevelse, da nogen, som er yngre end én selv, går bort. Tab af ældre søskende kan være forbundet med tab af en rollemodel, én der kan spørges til råds samt udfordringer forbundet med at nå den afdødes alder. Forskellene til trods er der mange oplevelser, som er ens, hvad end de efterladte søskende har mistet en yngre eller ældre søskende, såsom følelsen af ensomhed, savn og psykiske konsekvenser.

En fordel ved specialets datamateriale er, at informanterne udgør en bred repræsentation af søskendetab. Her er to informanter kvinder, to er mænd. To mistede en større søskende, to mistede en mindre søskende. To mistede en bror, to mistede en søster. To mistede tidligt i barndommen, to mistede i ungdommen. To mistede for knap fem år siden, én for otte år siden og én for tyve år siden. Datamaterialet kan grundet mangfoldigheden i informanternes karakteristika og oplevelser belyse mange nuancer ved søskendetab. Den lige fordeling af mandlige og kvindelige informanter er især en del fordel, da megen sorgforskning har flere kvindelige end mandlige informanter, se afsnit 2.2 'Gennemgang af eksisterende forskning'. Datamaterialet kan dog ikke belyse, hvordan det opleves at miste søskende til forventet død eller at miste søskende af samme køn, hvilket må betragtes som en begrænsning ved specialet.

Hernæst kan metodiske overvejelser vedrørende interviewguiden anfægtes. De åbne og reflektive spørgsmål fik to af informanterne til at fortælle meget om deres oplevelser og reflektere over spørgsmål, de ikke tidligere havde overvejet. Derimod svarede de to øvrige informanter mere kortfattet, hvor de ofte svarede be- eller afkræftende med færre uddybninger, hvorfor disse interviews blev kortere. Denne forskel kan skyldes tilfældigheder eller, at de førstnævnte informanterne mistede deres søskende i ungdommen og de sidstnævnte mistede tidligt i barndommen. Her kan det tænkes, at søskendetab i ungdommen udløser flere refleksioner end tab tidligt i barndommen og at de potentielt har flere erindringer fra tabet, da de var ældre på dødstidspunktet og har mistet for kortere tid siden. Interviewguiden blev løbende revideret, hvilket var fordelagtigt, da den herved blev forbedret, men ændringerne udgør ligeledes en ulempe, da informanterne ikke fik stillet de samme spørgsmål.

Ud fra ovenstående overvejelser kan det bemærkes, at indeværende speciale bidrager med viden og forståelse for unges oplevelse af søskendetab i barndommen. Det er undertegnedes vurdering, at fundene med fordel kan anvendes til forståelse af andre unges oplevelse af søskendetab til pludselig død i barndommen. Derudover kan fundene formentlig belyse visse aspekter ved oplevelsen af søskendetab til forventet død. I forståelsen af unges oplevelse af søskendetab er det dog vigtigt at have øje for individuelle forskelle, hvilket blandt andet kan hænge sammen med den efterladte og afdødes køn og alder, dødsårsagen, kvaliteten af støtte fra omgivelserne og hvilke forandringer, tabet har medført.

6.2.2 Teoretiske styrker og svagheder

Nærværende afsnit rummer en kritisk diskussion af styrker og svagheder ved anvendelsen af tosporsmodellen og teorien om vedvarende bånd.

Anvendelsen af tosporsmodellen har muliggjort en fokusering på efterladte søskendes vekslende imellem at bearbejde tabet og tilpasse sig livet uden den afdøde. Modellen har bidraget med en forståelse for sorg som potentielt livslang, hvor den efterladte træder ind og ud af sorgen afhængigt af den pågældende situation og livsomstændigheder. Herved har det været muligt at undersøge efterladte søskendes bearbejdning og fokusering på sorgen i det tabsorienterede spor og deres fokusering på det videre liv i det restaurerende spor. Derudover har modellen belyst de perioder, hvor efterladte søskende ikke beskæftiger sig med sorgen i nogen af de to spor, men hvor hverdagen fylder. Teorien om vedvarende bånd har bidraget med forståelse for den efterladtes vedvarende relation til den afdøde, hvilket betragtes som en normal om end ikke nødvendig del af sorgen. Teorien har været anvendelig til analyse af efterladte søskendes tanker, følelser og handlinger relateret til at bevare den afdøde i deres liv. Her blev det belyst, hvordan vedvarende bånd både opretholdes af den efterladte og i relationen med andre såsom familie og venner. Teorien bidrager med en nuanceret forståelse af individuelle forskelle i sorg, da det varierer i hvilket omfang, de efterladte beskriver at opretholde en relation til den afdøde og hvordan denne relation kommer til udtryk og opretholdes.

Tosporsmodellen og vedvarende bånd har suppleret hinanden i analysen, hvor de både er anvendt hver for sig og i kombination. I kombination kan teorien om vedvarende bånd eksempelvis analyseres som en tabsfokuseret copingstrategi, hvor efterladte søskende går igennem sorgen sammen med den afdøde og derved ikke føler sig ensomme i sorgen. Derudover kan det vedvarende bånd fungere som copingstrategi i det restaurerende spor, hvor den efterladte kan anvende dét, den afdøde stod for, som inspiration til, hvordan de skal leve livet. Det vedvarende bånd ses ligeledes som restaurerende copingstrategi, når efterladte søskende

oplever ting til ære for den afdøde, hvorved de finder motivation for at opleve ting grundet det vedvarende bånd. Herved kan tosporsmodellen og teorien om vedvarende bånd med fordel anvendes kombineret og hver for sig i analysen af søskendetab.

Til trods for teoriernes anvendelighed har de ikke været fyldestgørende til belysning af efterladtes søskendes oplevelse af ændrede relationer til familie og venner. Tosporsmodellen har belyst, at den efterladtes sorgproces kan påvirkes af omgivelsernes reaktioner, men ikke *hvordan* andres reaktioner kan påvirke den efterladtes sorgproces, herunder hvordan forskellige reaktioner fra andre kan påvirke sorgprocessen på forskellig vis. Teorien om vedvarende bånd præciserer, at vedvarende bånd kan være normalt og at det ikke er alle, der opretholder vedvarende bånd. Teorien fokuserer dog ikke på, hvem der ikke opretholder vedvarende bånd eller hvorfor de ikke opretholder sådanne bånd. Teorien fokuserer på, hvilken funktion vedvarende bånd har for efterladte, der har et vedvarende bånd til den afdøde. Det er i teorien og forskningen så vidt vides underbelyst, hvorvidt bestemte grupper af sørgende eller tabstypen kan påvirke efterladtes behov for vedvarende bånd.

Opsummerende kan det pointeres, at tosporsmodellen og vedvarende bånd har belyst flere aspekter ved søskendetab, men at der er aspekter, som er underbelyst. Nedenfor udfoldes nogen af disse underbelyste aspekter.

6.3 Tilknytningsteori

I det følgende inddrages Bowlbys tilknytningsteori for at belyse unges oplevelse af ændrede relationer til deres forældre, hvilket for nogen kan betragtes som et sekundært tab ved søskendetab, der ikke blev belyst fyldestgørende med tosporsmodellen og teorien om vedvarende bånd.

Jævnfør tilknytningsteorien har mennesker hele livet ”tilbøjeligheden til at skabe nære emotionelle bånd” (Bowlby, 2013, p. 134). Mennesker i alle aldre, men særligt børn, udviser tilknytningsadfærd, hvilket er en søgen efter omsorg og nærhed med personer, der betragtes som ”bedre i stand til at klare sig selv i verden” (Bowlby, 2013, p. 35). Børn udviser for eksempel tilknytningsadfærd overfor forældre, da de antages at kunne beskytte barnet (Bowlby, 2013). Tilknytningsadfærd har til formål at beskytte personen og udvises især, når personen føler sig utryk, i fare eller krise. Når personen derimod føler sig tryk, kan verden udforskes, hvilket er modsætningen til tilknytningsadfærd. Herved påvirkes tilknytningsadfærden af situationen og hvorvidt, der er perciperede trusler eller ej. Når børn og unge udforsker verden, sker det ud fra en sikker base, som ofte er hos forældrene, hvor barnet eller den unge føler sig tryk

(Bowlby, 2013). En sikker base er både for børn og unge ”nødvendig for optimal funktion og psykisk sundhed” (Bowlby, 2013, p. 136).

I det kommende belyses søskendetab med tilknytningsteorien, hvilket tager udgangspunkt i informanternes beskrivelser og oplevelser. Ved søskendetab til pludselig død kan der opstå en fornemmelse af fare og utryghed hos efterladte søskende. De kan føle sig utrygge og frygte at noget tilsvarende vil ske for dem selv eller andre, de holder af. Grundet denne frygt og utryghed kan de have øget behov for at være tæt på deres forældre, som udgør en sikker base, hvorved de kan udvise mere tilknytningsadfærd i tiden efter tabet. Tilknytningsadfærd efter tab kan hos små børn komme til udtryk som klæbende adfærd, hvor de har svært ved at forlade deres forældre. Hos større børn kan det komme til udtryk ved, at de bruger mere tid med forældrene og har mindre behov for at være sammen med vennerne. Søskendetab til pludselig død kan herved resultere i, at efterladte søskende har brug for mere tid med deres forældre, hvilket kan tolkes som en overlevelsesfunktion, hvor de holder sig tæt på deres forældre, som kan beskytte dem.

I modsætning hertil må det noteres, at flere forældre efter tabet har nedsat overskud til at være forældre for deres overlevende børn. Efterladte søskende kan på den måde have øget behov for nærvær, omsorg og beskyttelse fra forældrene, hvorimod forældrene har mindre overskud til at yde dette. Der kan herved opstå en uoverensstemmelse imellem de efterladte søskendes behov og forældrenes overskud til at varetage forældrerollen. Derfor trækker nogen efterladte søskende sig fra deres forældre, hvilket kan tolkes som en tilknytningsadfærd, der rettes imod dem, der bedre kan klare hverdagen, hvilket ikke længere er forældrene. Når efterladte søskende ser deres forældre i sorg uden overskud til at varetage madlavning, rengøring og emotionel støtte, er det ikke givet, at de efterladte søskende længere betragter deres forældre som bedre i stand til at klare hverdagen. Her kan især unge efterladte søskende i stedet udvise tilknytningsadfærd overfor jævnaldrende, som de kan bruge mere tid med end familien og som de kan dele svære oplevelser, tanker og følelser med. De efterladte søskende fortsætter på den måde med at udvise tilknytningsadfærd overfor dem, der betragtes som bedre i stand til at klare sig selv, men der sker et skifte i, hvem de perciperer som bedre i stand til dette. Hvor det tidligere var forældre, er det nu de jævnaldrende. I forlængelse heraf kan det siges, at de unges trygge base kan gå fra at ligge hos forældrene til vennerne. Ovenstående betragtninger kan belyse, hvorfor flere unge i tiden efter søskendetab trækker sig fra familien og i stedet bruger mere tid med jævnaldrende.

Selvom nogen efterladte søskende i højere grad finder en tryk base hos jævnaldrende, kan andre fortsat finde en tryk base hos forældrene. Derfor kan nogen efterladte søskende have

større behov for at være hjemme og opleve mindre overskud til at være sammen med venner, gå i skole eller deltage i fritidsaktiviteter. Når en søskende dør til pludselig død, kan de efterladte søskende rystes i troen på verden som et trygt sted, da de har erfaret, at verden kan være farlig og livstruende. Her kan de have brug for at være hjemme i trygge og beskyttende rammer, hvor de kan genetablere en følelse af tryghed og tiltro til verden. I modsætning hertil kan det påpeges, at de efterladte søskende ikke nødvendigvis finder større tryghed hjemme, da de har erfaret, at forældrene ikke altid kan beskytte deres børn. For når min lillebror kunne dø, så kan jeg også dø. Mor og far kunne ikke redde min lillebror, da han døde, så de kan heller ikke altid redde mig.

Ud fra tilknytningsteorien kan det pointeres, at børn og unge, der har mistet en søskende til pludselig død, kan mangle en følelse af tryghed i verden. De kan have brug for en følelse af beskyttelse i en sikker base, som de opsøger med tilknytningsadfærd rettet imod dem, der perciperes som bedre i stand klare sig selv og passe på de efterladte søskende. Her kan nogen efterladte søskende finde en sikker base hos deres forældre, mens andre i højere grad finder den hos jævnaldrende.

6.4 Specialets kliniske implikationer

Indeværende afsnit belyser, hvordan psykologer kan anvende specialets fund i praksis. Specialet har bidraget med grundige beskrivelser af unges oplevelse af søskendetab i barndommen og søskendetabets mulige positive og negative indvirkninger på kortere og længere sigt. Dette kan bidrage med øget forståelse for emnet, hvilket er brugbart for mig som kommende psykolog og andre psykologer, der arbejder med sorgramte børn og unge. Når psykologer kan forstå klientens situation, oplevelser og udfordringer, er det nemmere at hjælpe og støtte klienten på bedst mulig vis. I det psykologfaglige arbejde kan der både være klienter, som har mistet søskende for nyligt og for længe siden, hvorved specialets retrospektive tilgang både kan bidrage med forståelse for børn og unges oplevelse af tabet i tiden efter og på længere sigt.

Specialet kan ligeledes anvendes i det psykologfaglige arbejde med klienter, der har samtaler af andre grunde end tabet, men hvor tabet potentielt har indirekte indvirkning på klientens udfordringer. Derfor kan det være relevant at undersøge klientens søskendetab, selvom dette tab har fundet sted for adskillige år siden og klienten har søgt psykolog af andre grunde end tabet. Her kan en klient eksempelvis opsøge psykolog grundet indgribende dødsangst for selv at dø eller at andre skal dø, hvilket kan vise sig at bunde i et tidligere søskendetab. Her kan det være hjælpsomt for klienten at tale om og bearbejde tabet for herved at mindske dødsangsten. Det må dog bemærkes, at en sådan psykologisk samtale ikke nødvendigvis reducerer

dødsangsten, men det kan bidrage med forståelse for, hvorfor klienten har dødsangst, hvilket kan hjælpe psykologen til at finde en virksom psykologisk intervention samt normalisere klientens oplevelser. Derudover kan en sådan samtale give klienten øget selvindsigt, hvilket i sig selv kan have terapeutiske effekt.

I modsætning til ovenstående er det vigtigt at have for øje, at søskendetab ikke nødvendigvis har indflydelse for alle klienter eller påvirker alle klientens udfordringer. Det er derfor som psykolog vigtigt at være åben for søskendetabets mulige indvirkning på klientens problematikker og samtidig have øje for andre årsager.

6.5 Specialets fund overfor eksisterende forskning

I det kommende diskuteres specialets fund op imod eksisterende forskning præsenteret i afsnit 2.2 'Gennemgang af eksisterende forskning' for at identificere overensstemmelser og nye fund.

Specialets fund er på mange måder samstemmende med eksisterende forskningsfund, såsom at der er individuelle forskelle på oplevelsen og reaktionen på søskendetab (Avelin et al., 2014). Specialet fandt store individuelle forskelle i, hvordan søskendetab påvirker efterladte søskende, for eksempel hvilken indflydelse tabet har på familiens relationer, hvorvidt der tales om tabet i familien og hvilken rolle efterladte søskende får efter tabet. Specialet har ligeledes fundet belæg for det dobbelt tab (Avelin et al., 2014), hvor forældre som følge af tabet har mindre overskud til at varetage forældrerollen. Her har specialet illustreret, at forældrerollen kan skifte, hvor de efterladte søskende efter tabet kan passe på deres forældre.

Derudover har specialet belyst flere venskabelige forandringer, som er i tråd med eksisterende forskning. Alle børn og unge i undersøgelsen af Nolbris og Hellström (2005) havde venner at tale med om tabet. I modsætning hertil fandt indeværende speciale, at dette ikke nødvendigvis gør sig gældende for alle efterladte søskende og selvom informanterne havde venner at tale med, kunne de ikke altid tale med dem om tabet i et omfang, de fandt tilstrækkeligt. Derfor kan nogen efterladte søskende føle sig alene i sorgen uden hverken at kunne tale med familie eller venner om tabet. I forlængelse heraf har specialet belyst, at andre kan have berøringsangst for at tale om den afdøde, hvilket ligeledes er fundet i tidligere forskning (Jonas-Simpson et al., 2015). Det kan med indeværende speciale noteres, at informanterne oplevede berøringsangst i form af, at andre ikke turde tale om tabet eller den afdøde. Derudover oplevede flere, at de kun kunne tale med andre om tabet så længe de ikke græd, da gråd udløser berøringsangst, hvor andre forsøger at skifte emne.

Fælles for tidligere fund og indeværende speciale er, at søskendetab kan medføre mange forandringer. Her påpeger Foster og kollegaer (2012), at unge i høj grad fremhæver positive forandringer efter søskendetab. Dette var dog ikke tilfældet i indeværende speciale, hvor det i høj grad var de negative konsekvenser, der dominerede interviewene, selvom alle informanter både fremhævede positive og negative konsekvenser ved tabet.

Et fund fra specialet, som ikke fremgik i afsnit 2.2 'Gennemgang af eksisterende forskning', er de unges oplevelse af andres forventning om, at sorgen stopper efter en given tid. Informanterne har ikke mødt disse forventninger i tiden efter tabet, men først på længere sigt, hvorved det kan betegnes som en oplevet langsigtet konsekvens. Denne forventning var forbundet med et stort ubehag for de informanter, der oplevede den, men det var ikke alle informanter, der mødte sådanne forventninger.

Et yderligere nyt fund fra specialet er oplevelsen af at miste en søskende i udlandet. Dette er så vidt vides ikke belyst i eksisterende forskning, hvilket formentlig også vil være udfordrende at undersøge, da det må antages, at de færreste mister søskende i udlandet. I specialet har det dog være muligt at belyse, at søskendetab i udlandet kan være forbundet med særlige udfordringer og oplevelser såsom at vente på hjemsendelsen af liget og en fokusering på det praktiske papirarbejde. Oplevelsen af søskendetab kan herved antages at være forskellig i ugerne efter dødsfaldet afhængigt af, om dødsfaldet sker i hjemlandet eller udlandet.

I afsnit 2.2 'Gennemgang af eksisterende forskning' blev det påpeget, at der mangler yderligere forskning om oplevelsen af søskendetab til pludselig død, da dette ikke er fyldestgørende belyst. Indeværende speciale kan bidrage med viden herom, hvor det er belyst, at søskendetab til pludselig død blandt andet kan være chokerende og svært at begribe, da dødsfaldet sker så uventet. Derudover kan det udløse angst for, at venner eller familie dør pludseligt. Søskendetab til forventet død kan formentlig ligeledes udløse angst for, at andre dør men ikke nødvendigvis fra den ene dag til den anden. Slutteligt kan det pointeres, at specialet bidrager med forskning i oplevelsen af søskendetab i dansk kontekst, hvilket som nævnt i afsnit 2.2 'Gennemgang af eksisterende forskning' er underbelyst.

I forlængelse af ovenstående opfordres der til yderligere kvalitativ forskning i børn og unges oplevelse af søskendetab i en dansk kontekst. Her kan der eksempelvis forskes i oplevelsen af søskendetab til forventet og pludselig død, hvilket kan muliggøre undersøgelser af potentielle forskelle og ligheder i oplevelsen heraf. Selvom indeværende speciale undersøger oplevelsen af søskendetab til pludselig død, opfordres der til yderligere forskning for at nuancere specialets fund samt finde yderligere aspekter, som er underbelyst i specialet. Der kan

ydermere opfordres til forskning i børn og unges oplevelse af at miste søskende af samme og modsat køn, hvorved mulige ligheder og forskelle i oplevelsen heraf kan undersøges.

6.6 Delkonklusion

Ovenstående diskussion har rummet kritiske overvejelser vedrørende analysens temaer, som har belyst essentielle aspekter ved søskendetab, herunder oplevede familiære og venskabelige forandringer samt andres forventning om, at sorgen stopper efter et givent tidsrum. Analysens temaer har dog ikke belyst alle aspekter ved søskendetab, hvorfor der blev introduceret nye temaer, som har belyst psykiske konsekvenser, ændret identitet, ændret perspektiv på livet, følelsen af ensomhed og ændret fremtid som følge af tabet. Derudover blev søskendes ønskede reaktioner fra andre, andres forventninger om manglende sorg og berøringsangst belyst.

Herefter blev specialets metodiske tilgang diskuteret, hvor der blev fundet styrker og svagheder ved interviewguiden. Derudover blev det diskuteret, hvad analysen har belyst og ikke belyst, hvor det har været muligt at undersøge forskelle i oplevelsen af sorg som følge af køn, alder, de afdøde søskendes alder og varighed siden dødsfaldet. Det var dog ikke muligt at belyse oplevelsen af søskendetab til forventet død eller oplevelsen af at miste søskende af samme køn. Specialets fund kan generaliseres til andre unge, der har mistet en søskende i barndommen til pludselig død, såfremt der tages højde for individuelle forskelle. Det er dog ikke alle specialets fund, der kan antages at generaliseres til oplevelsen af forventet død. Her kan eksempelvis nævnes oplevelsen af chok, uvirkelighedsfølelse og angsten for at familie og venner dør pludseligt, som formentlig i højere grad kan overføres til oplevelsen af søskendetab til pludselig død end forventet død.

Hernæst fulgte en kritisk diskussion af tosporsmodellen og teorien om vedvarende bånd, som har bidraget til specialets sorgforståelse, men ikke har belyst alle facetter ved oplevelsen af søskendetab. Grundet begrænsningerne ved tosporsmodellen og vedvarende bånd blev tilknytningsteorien inddraget for at belyse, hvordan og hvorfor søskendes relationer til deres forældre kan ændres efter søskendetab. Her kan tabet for nogen resultere i øget behov for nærhed med familien, mens andre kan trække sig fra familien for i højere grad at opsøge nærhed med deres venner.

Derudover blev specialets kliniske og praktiske implikationer diskuteret i forhold til, hvad og hvordan psykologer kan anvende specialets fund. Afslutningsvist blev specialets fund diskuteret op imod eksisterende forskning. Her ses flere ligheder, såsom at søskendetab kan være forbundet med mange forandringer, udfordringer og individuelle forskelle. Specialet har

bidraget med viden om søskendetab til pludselig død og forskning i oplevelsen af søskendetab i en dansk kontekst.

7 Konklusion

Indeværende speciale har taget udgangspunkt i følgende problemformulering:

Hvordan oplever unge sorgen over at have mistet en søskende i barndommen?

I tillæg hertil blev følgende underspørgsmål udarbejdet:

Hvordan oplevede unge at blive mødt og forstået af omgivelserne efter tabet af deres søskende?

Hvilke langsigtede konsekvenser oplever unge, at søskendetabet har haft for dem?

Ovenstående problemformulering og underspørgsmål er præget af specialets fænomenologisk psykologiske ståsted med fokusering på unges oplevelse af søskendetab. Fokus i specialet har været på at opnå indsigt i unges oplevelser af søskendetab i barndommen, oplevelsen af mødet med omgivelserne samt perciperede langsigtede konsekvenser.

Teoretisk er specialet forankret i tosporsmodellen og teorien om vedvarende bånd, der er anvendt i analysen af de udførte interviews. Tosporsmodellen betragter sorg som en potentielt livslang pendulering imellem to spor, hvor der i det tabsorienterede spor er fokus på bearbejdning af tabet og i det restaurerende spor er fokus på at tilpasse sig den nye virkelighed uden den afdøde. Teorien om vedvarende bånd betragter ligeledes sorg som potentielt livslang, hvor efterladte kan opretholde en forbindelse eller relation til den afdøde efter tabet. Vedvarende bånd kan både opretholdes individuelt, relationelt og kulturelt, hvor det for den efterladte potentielt kan opretholdes og ændres resten af livet.

Metodisk er problemformuleringen og underspørgsmålene belyst med semistrukturerede interviews af fire unge, der har mistet en søskende i barndommen. Interviewene blev tematisk analyseret med det formål at identificere centrale temaer i unges oplevelse af søskendetab, der kunne besvare problemformuleringen og underspørgsmålene. I analysen af datamaterialet blev der udvalgt tre temaer om unges oplevelse af søskendetab.

Det første tema omhandler unges oplevelse af familiære forandringer som følge af søskendetab. Her har flere haft en fornemmelse af, at den afdøde mangler i familien, hvilket både

opleves til hverdag og ved større familiebegivenheder. Søsken-detab kan derudover påvirke familiens relationer, hvor der både kan være positive og negative konsekvenser. Af positive konsekvenser kan søsken-detab resultere i øget værdsættelse og prioritering af familien, hvor familien kan komme styrket ud af tabet. Af negative konsekvenser kan der opstå konflikter og spændinger i familien og forældrenes sorgproces kan påvirke de efterladte søskende.

Det andet tema vedrører de unges oplevelse af venskabelige forandringer efter søsken-detab, hvor tabet både kan påvirke den efterladedes venskaber positivt og negativt. Af positive konsekvenser kan nævnes øget værdsættelse, omsorg og prioritering af venner, hvor flere oplevede at få tættere venskaber. Derudover kan efterladte søskende få nye venner som følge af tabet, hvor den efterladte kan blive venner med den afdødes venner. Af negative konsekvenser kan unge få færre venner efter tabet, hvilket kan bunde i to årsager. For det første kan venner trække sig fra den efterladte, fordi det er hårdt at høre den efterladte tale om tabet. For det andet kan efterladte søskende efter tabet fravælge venner, hvis de ikke kan eller tør tale om tabet. Derudover har efterladte søskendes venner sjældent oplevet at miste en søskende, hvorved de efterladte kan føle sig anderledes. Dette kan skyldes, at deres venner har svært ved at tale om og forstå deres tanker og følelser ved dødsfaldet.

Det tredje tema omhandler unges oplevelse af andres forventning om, at sorgen går over med tiden. Denne forventning mødte de unge efterladte ikke i tiden efter tabet, men de har oplevet den på længere sigt. Denne forventning er i uoverensstemmelse med de unges ønske om at tale om deres afdøde søskende og dødsfaldet, selvom det er mange år siden. Unge kan opleve at være i sorg mange år efter tabet og forvente potentielt at sørge resten af livet. Derfor er der uoverensstemmelse imellem andres forventning om, at sorgen stopper og unges oplevelse af, at sorgen ikke nødvendigvis stopper. Selvom unge har mistet en søskende i barndommen, klarer de det godt til trods for tabet. At klare det til trods kan give omgivelserne et indtryk af, at de er færdige med at sørge og har det godt igen. Dette kan forklare, hvorfor andre stopper med at spørge ind til tabet og forventer, at de efterladte søskende er færdige med at sørge.

De anvendte analysetemaer blev diskuteret, da de ikke har belyst alle aspekter ved unges oplevelse af søsken-detab fra datamaterialet. For at imødekomme denne begrænsning blev der givet et kort oprids af alle identificerede temaer fra datamaterialet omhandlende unges oplevelse af søsken-detab i barndommen. I diskussionen af specialets styrker og svagheder blev det påpeget, at specialets metodiske og teoretiske tilgang har muliggjort en grundig besvarelse af specialets problemformulering og underspørgsmål. For at belyse yderligere aspekter ved specialets problemformulering og underspørgsmål blev tilknytningsteorien inddraget i diskussionen. Her blev det pointeret, at efterladte søskende efter tabet kan opleve en følelse af

utryghed i verden, hvorfor de opsøger tryghed hos familie eller venner. Nogen efterladte søger nærhed med familien, hvorved søskendetab kan resultere i, at familien bruger mere tid sammen. Andre efterladte søskende opsøger deres venner, hvorved de kan trække sig fra familien. Her ved ses individuelle forskelle i efterladdes reaktioner på søskendetab.

Specialet kan være anvendelig i praksis for psykologer, der arbejder med klienter, som har oplevet søskendetab. Her kan specialet bidrage med forståelse for unges oplevelse af søskendetab herunder mulige positive og negative konsekvenser samt oplevede udfordringer efter tabet. Forståelse for unges oplevelse af søskendetab kan ligge til grund for et psykologiske samtaleforløb med øget indsigt i mulige positive og negative implikationer af tabet.

Specialet har i høj grad været samstemmende med eksisterende forskning, såsom at søskendetab kan medføre familiære og venskabelige forandringer og at der er individuelle forskelle i oplevelsen af søskendetab og sorgreaktioner. Specialet har bidraget med ny viden ved at undersøge oplevelsen af søskendetab til pludselig død i en dansk kontekst, hvilket er underbelyst i eksisterende forskning. Derudover har specialet belyst unges oplevelse af andres forventning om, at sorgen stopper samt oplevelsen af at miste søskende i udlandet, hvilket ligeledes er underbelyst i eksisterende forskning.

8 Perspektivering

I forlængelse af specialets undersøgelse og fund opfordres der til yderligere forskning i oplevelsen af søskendetab i dansk kontekst, da der fortsat mangler viden herom. Derudover opfordres der til forskning vedrørende eventuelle forskelle og ligheder i oplevelsen af søskendetab grundet tabsomstændighederne såsom pludselig og forventet død samt afdødes køn. Hertil opfordres der til yderligere forskning i unges oplevelse af kulturelle normer og forventninger til tab og sorg samt eventuelle kønsforskelle og -ligheder i oplevelsen af søskendetab. Der kan ydermere opfordres til forskning i betydningen af efterladte søskendes tilknytningsmønstre og eventuelle ændringer heri samt relationelle ændringer i familien som følge af søskendetab.

9 Referenceliste

- Avelin, P., Erlandsson, K., Hildingsson, I., & Rådestad, I. (2011). Swedish parents' experiences of parenthood and the need for support to siblings when a baby is stillborn. *Birth (Berkeley, Calif.)*, 38(2), 150–158. <https://doi.org/10.1111/j.1523-536X.2010.00457.x>
- Avelin, P., Gyllenswärd, G., Erlandsson, K., & Rådestad, I. (2014). Adolescents' experiences of having a stillborn half-sibling. *Death Studies*, 38:9, 557-562, DOI: 10.1080/07481187.2013.809034
- Bolton, J. M., Au, W., Chateau, D., Walld, R., Leslie, W. D., Enns, J., Martens, P. J., Katz, L. Y., Logsetty, S., & Sareen, J. (2016). Bereavement after sibling death: a population-based longitudinal case-control study. *World Psychiatry*, 15(1), 59–66. <https://doi.org/10.1002/wps.20293>
- Bowlby, J. (1998). *Attachment and loss vol 3. Loss – sadness and depression* (1. Ed.). Pimlico (pp. 81-111) (Original work published 1980. Hogarth Press)
- Bowlby, J. (2013). *En sikker base – tilknytningsteoriens kliniske anvendelser* (8. ed.) Oversat fra engelsk efter A Secure Base, Routledge, London, 1988. Frederiksberg, Det lille Forlag. (pp. 28-47, 133-152)
- Braun, V. & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77-101. DOI: 10.1191/1478088706qp063oa
- Brinkmann, S. (2013). *Kvalitativ udforskning af hverdagslivet*. (1. ed.). København, Hans Reitzels forlag (80-96)
- Brinkmann, S. (2014). *Det kvalitative interview*. (1. ed.) København, Hans Reitzels Forlag. (pp. 15-66)
- Christiansen, H. (2017). Forord. In Guldin, M., Dyregrov, A., Dyregrov, K., Engelbrekt, P., Bøge, P., Lytje, M., Eriksen, D. B., Kehlet, K. H., Stark, G. F. & Nordenhof, I. (Eds.), *jeg vil gerne tale om min sorg – om hjælp til sorgramte børn og unge* (1. ed., pp. 7-14). Akademisk Forlag
- Crehan, G. (2004). The surviving sibling: the effects of sibling death in childhood. *Psychoanalytic Psychotherapy* 18(2), 202-219. 10.1080/14749730410001700723
- Davies, B. (1999) *Shadows in the Sun - the Experiences of Sibling Bereavement in Childhood*. New York, Routledge. (pp. 1-14, 47-75, 171-194)
- Dowdney, L. (2008). Children Bereaved by Parent or Sibling Death. *Psychiatry*, (7:6), 270-275.

- Dowdney, L. (2011). Children bereaved by parent or sibling death. In Skuse d., Bruce H., Dowdney, L., & Mrazek, D. (Eds.). *Child Psychology and Psychiatry – Frameworks for practice* (2. Ed., pp. 92-99). Chichester, UK: John Wiley & Sons
- Dyregrov, A. (2007). *Sorg hos børn – en håndbog for voksne*. (2. ed.). København, Dansk Psykologisk Forlag (pp. 15-72)
- Dyregrov, A. og Dyregrov, K. (2017). Sorg som akut krise. In Guldin, M., Dyregrov, A., Dyregrov, K., Engelbrekt, P., Bøge, P., Lytje, M., Eriksen, D. B., Kehlet, K. H., Stark, G. F. & Nordenhof, I. (Eds.), *jeg vil gerne tale om min sorg – om hjælp til sorgramte børn og unge* (1. ed., pp. 47-66). Akademisk Forlag
- Dyregrov, K., & Dyregrov, A. (2005). Siblings after suicide – “The forgotten bereaved”. *Suicide and Life-Threatening Behavior*, 35(6), 714-724. <https://doi.org/10.1521/suli.2005.35.6.714>
- Fanos, J. H., Little, G. A., & Edwards, W. H. (2009). Candles in the snow: ritual and memory for siblings of infants who died in the intensive care nursery. *The Journal of Pediatrics*, 154(6), 849–853. <https://doi.org/10.1016/j.jpeds.2008.11.053>
- Flick, U. (2018). *An Introduction to Qualitative Research*. (6. Ed.) Los Angeles, SAGE (pp. 539-568)
- Flyvbjerg, B. (2006). Five misunderstandings about case-study research. *Qualitative inquiry*, 12 (2). 219-245.
- Forward, D. R., & Garlie, N. (2003). Search for New Meaning: Adolescent Bereavement after the Sudden Death of a Sibling. *Canadian Journal of School Psychology*, 18(1-2), 23–53. <https://doi.org/10.1177/082957350301800103>
- Foster, T. L., Gilmer, M. J., Vannatta, K., Barrera, M., Davies, B., Dietrich, M., Fairclough, D., & Gerhardt, C. (2012). Changes in Siblings After the Death of a Child From Cancer. *Cancer Nursing*, 35(5), 347–354. <https://doi.org/10.1097/NCC.0b013e3182365646>
- Freeman, L. & Sullivan, C. (2019). Thematic analysis. In Sullivan, C. & Forrester, M. A. (Eds.) *Doing qualitative research in psychology – A practical guide* (2. ed., pp. 161-184). Sage
- Freud, S. (1917). *Mourning and Melancholia*. Collected Papers, vol. IV (pp. 152-160).
- Guldin, M. (2017). Børn, unge og sorg. In Guldin, M., Dyregrov, A., Dyregrov, K., Engelbrekt, P., Bøge, P., Lytje, M., Eriksen, D. B., Kehlet, K. H., Stark, G. F. & Nordenhof, I. (Eds.), *jeg vil gerne tale om min sorg – om hjælp til sorgramte børn og unge* (1. ed., pp.19-46). Akademisk Forlag

- Guldin, M. (2019). *Tab og sorg – en grundbog for professionelle*. (1. ed.). København, Hans Reitzels Forlag. (pp. 25-92, 113-138)
- Hendriks, J. H., Black, D. & Kaplan, T. (2001). *At hjælpe børn igennem traume og sorg*. (2. ed.). København, Dansk Psykologisk Forlag (pp. 53-69)
- Horowitz, M. J. (2001). *Stress response syndromes*. (4. ed.). Jason Aronson (pp. 17-54)
- Jonas, D., Scanlon, C., Rusch, R., Ito, J. & Joselow, M. (2018). Bereavement after a child's death. *Child adolescent psychiatric clinics of north America*, 27(4), 579-590. <https://doi.org/10.1016/j.chc.2018.05.010>
- Jonas-Simpson, C., Steele, R., Granek, L., Davies, B., & O'Leary, J. (2015). Always With Me: Understanding Experiences of Bereaved Children Whose Baby Sibling Died. *Death Studies*, 39(4), 242–251. <https://doi.org/10.1080/07481187.2014.991954>
- Klass, D. (2006). Continuing conversations about continuing bonds. *Death studies*, 30(9), 843-858. DOI: 10.1080/07481180600886959
- Kobler, K. (2014). Matching Strides. *Illness, Crisis, and Loss*, 22(1), 73–76. <https://doi.org/10.2190/IL.22.1.h>
- Kvale, S. & Brinkmann, S. (2015). *Interview - Det kvalitative forskningsinterview som håndværk*. (3. ed.). København, Hans Reitzels Forlag (pp. 45-126, 151-196, 313-338)
- Langdridge, D. (2007). *Phenomenological psychology – Theory, Research and Method*. (1. ed.). London, Pearson Education. (pp. 1-40, 54-84)
- Lazarus, R. S. & Folkman, D. (1984). *stress, appraisal, and coping*. New York, Springer publishing company (pp. 141-180)
- Lytje, M. & Bøge, P. (2018). *Sorghandleplan 2.0 – en praktisk manual til opdatering af skollernes sorghandleplan*. OmSorg, Egmont fonden & kræftens bekæmpelse (pp. 56-95)
- Mogensen, J. R., & Engelbrekt, P. (2013). *At forstå sorg - teoretiske og praktiske perspektiver*. (1. ed.). København, Samfundslitteratur. (pp. 9-80, 105-128, 183-190)
- Nielsen, J., C. & Winther-Lindqvist, D. (2019) Trivsel hos unge efterladte og pårørende – og effekten af at tale om det! *Psyke & logos*, (40:1), 183-206
- Nolbris, M., & Hellström, A. (2005). Siblings' Needs and Issues When a Brother or Sister Dies of Cancer. *Journal of Pediatric Oncology Nursing*, 22(4), 227–233. <https://doi.org/10.1177/1043454205274722>
- Packman, W., Horsley, H., Davies, B. & Kramer, R. (2006). Sibling bereavement and continuing bond. *Death studies*, 30(9), 817-841. DOI: 10.1080/07481180600886603

- Rubin, S. (1981). A two-track model of bereavement: Theory and Application in Research. *American Journal of Orthopsychiatry*, 51(1), 101–109. <https://doi.org/10.1111/j.1939-0025.1981.tb01352.x>
- Silverman, P. R. & Klass, D. (1996). Introduction: What's the problem? In Klass, D., Silverman, P. R. & Nickman, S. L. (Eds.). *Continuing bonds – new understanding of grief* (1. ed., pp. 3-30). Routledge
- Silverman, P. R. & Nickman, S. L. (1996). Concluding thoughts. In Klass, D., Silverman, P. R. & Nickman, S. L. (Eds.). *Continuing bonds – new understanding of grief* (1. ed., pp. 349-355). Routledge
- Southwick, S. M., Bonanno G. A., Masten A. S, Panter-Brick, C. & Yehuda, R. (2014) Resilience definitions, theory, and challenges: interdisciplinary perspectives, *European Journal of Psychotraumatology*, 5(1), DOI: 10.3402/ejpt.v5.25338
- Stroebe, M. & Schut, H. (1999). The dual process model of coping with bereavement: rationale and description. *Death studies*, 23(3), 197-224
- Stroebe, M., & Schut, H. (2010). The dual process model of coping with bereavement.: A decade on. *Omega: Journal of Death and Dying*, 61(4), 273–289. <https://doi.org/10.2190/OM.61.4.b>
- Sveen, J., Eilegård, A., Steineck, G., & Kreicbergs, U. (2014). They still grieve-a nationwide follow-up of young adults 2-9 years after losing a sibling to cancer. *Psycho-Oncology* 23(6), 658–664. <https://doi.org/10.1002/pon.3463>
- Worden, W. (2018). *Grief counseling and grief therapy: a handbook for the mental health practitioner*. Springer. (pp. 39-58)
- Zahavi, Dan (2003). *Fænomenologi*. (1. ed.). København, Samfundslitteratur (pp. 7-40)

10 Pensumliste

- Avelin, P., Erlandsson, K., Hildingsson, I., & Rådestad, I. (2011). Swedish parents' experiences of parenthood and the need for support to siblings when a baby is stillborn. *Birth (Berkeley, Calif.)*, 38(2), 150–158. <https://doi.org/10.1111/j.1523-536X.2010.00457.x>
- Avelin, P., Gyllenswärd, G., Erlandsson, K., & Rådestad, I. (2014). Adolescents' experiences of having a stillborn half-sibling. *Death Studies*, 38:9, 557-562, DOI: 10.1080/07481187.2013.809034
- Bolton, J. M., Au, W., Chateau, D., Walld, R., Leslie, W. D., Enns, J., Martens, P. J., Katz, L. Y., Logsetty, S., & Sareen, J. (2016). Bereavement after sibling death: a population-based longitudinal case-control study. *World Psychiatry*, 15(1), 59–66. <https://doi.org/10.1002/wps.20293>
- Bowlby, J. (1998). *Attachment and loss vol 3. Loss – sadness and depression* (1. Ed.). Pimlico (pp. 81-111) (Original work published 1980. Hogarth Press)
- Bowlby, J. (2013). *En sikker base – tilknytningsteoriens kliniske anvendelser* (8. ed.) Oversat fra engelsk efter A Secure Base, Routledge, London, 1988. Frederiksberg, Det lille Forlag. (pp. 28-47, 133-152)
- Braun, V. & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77-101. DOI: 10.1191/1478088706qp063oa
- Brinkmann, S. (2013). *Kvalitativ udforskning af hverdagslivet*. (1. ed.). København, Hans Reitzels forlag (80-96)
- Brinkmann, S. (2014). *Det kvalitative interview*. (1. ed.) København, Hans Reitzels Forlag. (pp. 15-66)
- Christiansen, H. (2017). Forord. In Guldin, M., Dyregrov, A., Dyregrov, K., Engelbrekt, P., Bøge, P., Lytje, M., Eriksen, D. B., Kehlet, K. H., Stark, G. F. & Nordenhof, I. (Eds.), *jeg vil gerne tale om min sorg – om hjælp til sorgramte børn og unge* (1. ed., pp. 7-14). Akademisk Forlag
- Crehan, G. (2004). The surviving sibling: the effects of sibling death in childhood. *Psychoanalytic Psychotherapy* 18(2), 202-219. 10.1080/14749730410001700723
- Davies, B. (1999) *Shadows in the Sun - the Experiences of Sibling Bereavement in Childhood*. New York, Routledge. (pp. 1-14, 47-75, 171-194)
- Dowdney, L. (2008). Children Bereaved by Parent or Sibling Death. *Psychiatry*, (7:6), 270-275.

- Dowdney, L. (2011). Children bereaved by parent or sibling death. In Skuse d., Bruce H., Dowdney, L., & Mrazek, D. (Eds.). *Child Psychology and Psychiatry – Frameworks for practice* (2. Ed., pp. 92-99). Chichester, UK: John Wiley & Sons
- Dyregrov, A. (2007). *Sorg hos børn – en håndbog for voksne*. (2. ed.). København, Dansk Psykologisk Forlag (pp. 15-72)
- Dyregrov, A. og Dyregrov, K. (2017). Sorg som akut krise. In Guldin, M., Dyregrov, A., Dyregrov, K., Engelbrekt, P., Bøge, P., Lytje, M., Eriksen, D. B., Kehlet, K. H., Stark, G. F. & Nordenhof, I. (Eds.), *jeg vil gerne tale om min sorg – om hjælp til sorgramte børn og unge* (1. ed., pp. 47-66). Akademisk Forlag
- Dyregrov, K., & Dyregrov, A. (2005). Siblings after suicide – “The forgotten bereaved”. *Suicide and Life-Threatening Behavior*, 35(6), 714-724. <https://doi.org/10.1521/suli.2005.35.6.714>
- Fanos, J. H., Little, G. A., & Edwards, W. H. (2009). Candles in the snow: ritual and memory for siblings of infants who died in the intensive care nursery. *The Journal of Pediatrics*, 154(6), 849–853. <https://doi.org/10.1016/j.jpeds.2008.11.053>
- Flick, U. (2018). *An Introduction to Qualitative Research*. (6. Ed.) Los Angeles, SAGE (pp. 539-568)
- Flyvbjerg, B. (2006). Five misunderstandings about case-study research. *Qualitative inquiry*, 12 (2). 219-245.
- Forward, D. R., & Garlie, N. (2003). Search for New Meaning: Adolescent Bereavement after the Sudden Death of a Sibling. *Canadian Journal of School Psychology*, 18(1-2), 23–53. <https://doi.org/10.1177/082957350301800103>
- Foster, T. L., Gilmer, M. J., Vannatta, K., Barrera, M., Davies, B., Dietrich, M., Fairclough, D., & Gerhardt, C. (2012). Changes in Siblings After the Death of a Child From Cancer. *Cancer Nursing*, 35(5), 347–354. <https://doi.org/10.1097/NCC.0b013e3182365646>
- Freeman, L. & Sullivan, C. (2019). Thematic analysis. In Sullivan, C. & Forrester, M. A. (Eds.) *Doing qualitative research in psychology – A practical guide* (2. ed., pp. 161-184). Sage
- Guldin, M. (2017). Børn, unge og sorg. In Guldin, M., Dyregrov, A., Dyregrov, K., Engelbrekt, P., Bøge, P., Lytje, M., Eriksen, D. B., Kehlet, K. H., Stark, G. F. & Nordenhof, I. (Eds.), *jeg vil gerne tale om min sorg – om hjælp til sorgramte børn og unge* (1. ed., pp.19-46). Akademisk Forlag
- Guldin, M. (2019). *Tab og sorg – en grundbog for professionelle*. (1. ed.). København, Hans Reitzels Forlag. (pp. 25-92, 113-138)

- Hendriks, J. H., Black, D. & Kaplan, T. (2001). *At hjælpe børn igennem traume og sorg*. (2. ed.). København, Dansk Psykologisk Forlag (pp. 53-69)
- Jonas, D., Scanlon, C., Rusch, R., Ito, J. & Joselow, M. (2018). Bereavement after a child's death. *Child adolescent psychiatric clinics of north America*, 27(4), 579-590. <https://doi.org/10.1016/j.chc.2018.05.010>
- Jonas-Simpson, C., Steele, R., Granek, L., Davies, B., & O'Leary, J. (2015). Always With Me: Understanding Experiences of Bereaved Children Whose Baby Sibling Died. *Death Studies*, 39(4), 242–251. <https://doi.org/10.1080/07481187.2014.991954>
- Klass, D. (2006). Continuing conversations about continuing bonds. *Death studies*, 30(9), 843-858. DOI: 10.1080/07481180600886959
- Kobler, K. (2014). Matching Strides. *Illness, Crisis, and Loss*, 22(1), 73–76. <https://doi.org/10.2190/IL.22.1.h>
- Kvale, S. & Brinkmann, S. (2015). *Interview - Det kvalitative forskningsinterview som håndværk*. (3. ed.). København, Hans Reitzels Forlag (pp. 45-126, 151-196, 313-338)
- Langdridge, D. (2007). *Phenomenological psychology – Theory, Research and Method*. (1. ed.). London, Pearson Education. (pp. 1-40, 54-84)
- Lytje, M. & Bøge, P. (2018). *Sorghandleplan 2.0 – en praktisk manual til opdatering af skolenes sorghandleplan*. OmSorg, Egmont fonden & kræftens bekæmpelse (pp. 56-95)
- Mogensen, J. R., & Engelbrekt, P. (2013). *At forstå sorg - teoretiske og praktiske perspektiver*. (1. ed.). København, Samfundslitteratur. (pp. 9-80, 105-128, 183-190)
- Nielsen, J., C. & Winther-Lindqvist, D. (2019) Trivsel hos unge efterladte og pårørende – og effekten af at tale om det! *Psyke & logos*, (40:1), 183-206
- Nolbris, M., & Hellström, A. (2005). Siblings' Needs and Issues When a Brother or Sister Dies of Cancer. *Journal of Pediatric Oncology Nursing*, 22(4), 227–233. <https://doi.org/10.1177/1043454205274722>
- Packman, W., Horsley, H., Davies, B. & Kramer, R. (2006). Sibling bereavement and continuing bond. *Death studies*, 30(9), 817-841. DOI: 10.1080/07481180600886603
- Silverman, P. R. & Klass, D. (1996). Introduction: What's the problem? In Klass, D., Silverman, P. R. & Nickman, S. L. (Eds.). *Continuing bonds – new understanding of grief* (1. ed., pp. 3-30). Routledge
- Silverman, P. R. & Nickman, S. L. (1996). Concluding thoughts. In Klass, D., Silverman, P. R. & Nickman, S. L. (Eds.). *Continuing bonds – new understanding of grief* (1. ed., pp. 349-355). Routledge

- Southwick, S. M., Bonanno G. A., Masten A. S, Panter-Brick, C. & Yehuda, R. (2014) Resilience definitions, theory, and challenges: interdisciplinary perspectives, *European Journal of Psychotraumatology*, 5(1), DOI: 10.3402/ejpt.v5.25338
- Stroebe, M. & Schut, H. (1999). The dual process model of coping with bereavement: rationale and description. *Death studies*, 23(3), 197-224
- Stroebe, M., & Schut, H. (2010). The dual process model of coping with bereavement.: A decade on. *Omega: Journal of Death and Dying*, 61(4), 273–289. <https://doi.org/10.2190/OM.61.4.b>
- Sveen, J., Eilegård, A., Steineck, G., & Kreicbergs, U. (2014). They still grieve-a nationwide follow-up of young adults 2-9 years after losing a sibling to cancer. *Psycho-Oncology* 23(6), 658–664. <https://doi.org/10.1002/pon.3463>
- Zahavi, Dan (2003). *Fænomenologi*. (1. ed.). København, Samfundslitteratur (pp. 7-40)